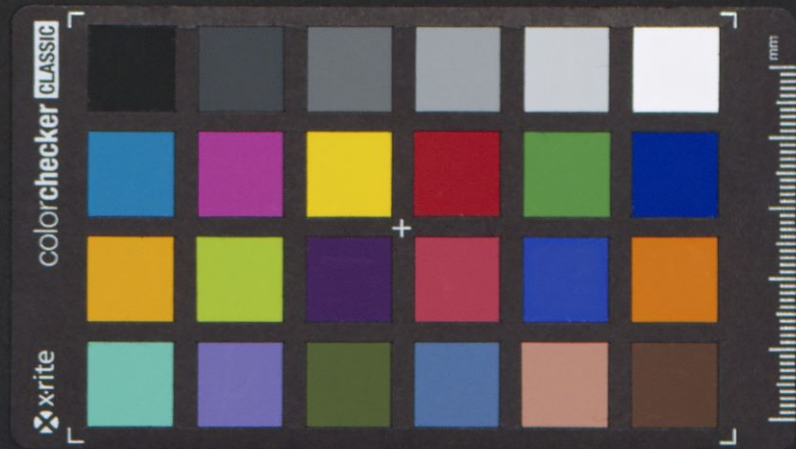

4906. III. L. 2. 2. L.
- 4909

4910

5769 - xi. 5921.

5922

20824 - 38.

R

**Leonardi Aretini in moralem
disciplinā introductio fa-
miliari Joānis de Stob-
nicza cōmentario
explanata.**

Seneca

*Minore est (ingt) turpiter, quā grandis nati fuisse
qui nullum habet aliud suū utq; argumentū. quod se dicit
viripps dicit. pueri et alii,*

Plum.

*Ita vincentium (ingt) cum hominibus, tanquā deus videat
sic loquentium cum deo, tanquā homines audiant,*

*100 primo ej. petri vinct de honesta. ly.
singula. ra. XVI.*

Joannes de Stobnicza artium magister

Eximio artium et medicine doctori Adā de Bochijn Regis Poloniae Physico: ac Rectori universitatis Cracoviensis. S.D.

Quoniam superioribus annis in hoc nostro Cracoviensi gymnasio cuius tu nunc doctor eximie Rector es vigilantissimus: ad legendos libros Aristotelis in philosophia morali per officio meo me accingerem: longe diutius mecum ipse cogitant: quidnam introductionis proponerem auditoribus? ut haberet velut quandam semitam ostendentem progressum per latissimos spaciosissimosque capos librorum moralium Aristotelis. simul quoque uti ex ipsa tanquam aliqua per gustatione: dulcedine fructuum huius scientie degustata: paratio res audioresque ad eam percipiendam accedat. Venit tandem in mentem ille Leonardi Aretini viri doctissimi ac disertissimi liber de moribus quem traduxit de Greco in Latinum ex dialogo Aristotelis ad Eudemium. In quo progressum scientie moralis exponens: subcincte docet quis sit finis in rebus humanis: et quibus vijs ad eum pervenire: circa que tota consideratio discipline moralis versatur. ad cuius lectionem cum auditores invitarem: visus est primo aspectu quibusdam ipsorum difficilior: ideo necesse fuit ipsum apertiorē facilioremque reddere quadam familiariori visitationi quoque ipsis explanatione. quam cum etiam scriptam habere vellent morem gerens voluntati eorum: que tunc mihi inter alias occupationes tue eximie orationi non ignotas occurrere poterat: ex tempore cōgessi: et ad librum Leonardi nostri adieci. Que tam etsi diserte Leonardi orationi non respondent: sententijs tamen dissona non sunt. Istas igitur qualescumque sint nostras lucubrationes: cum eo tempore in lucem prodire contigit: quo tu gubernacula nostre reipublice suscipere dignatus es: nomini tuo dicatas esse volui: ut vel ex sola auctoritate tui nominis quedam ipsis accedat auctoritas. simul etiam ut hoc tanquam evidenti signo: animi mei gratitudinem ostenderem homini plus meliusque quam dici potest de me merito. Spero ideo quoque futurum ac animo perfugio. ut quemadmodum mihi ultimo vite naufragio laboranti olim gratiose succurrere voluisti: omnibusque viribus conatus es ut me ex illis malis creptum ad portum salutis optate reduceres. Sic hanc nostram tot varijs fluctibus iactatam et iam prope naufragantem rempublicam prudentia sua ex tantis fluctibus eripiet: et ad portum quietoris status reducet. Vale.

Praxis.

Triplicem esse philosophiā omnium

recte philosophantiū affirmat sententia. morale scilicet naturale & rationale. Quā primā cōponit animū. Secunda rerū naturas scrutat. Tertia modum rationacionandi atq; discernēdi vera a falsis firmissimis rationibus docet. Harum subdiviſiones: membrorumq; descriptiones tradidimus in principio expositionis illius opusculi quod parvulus philosophie naturalis vulgo dicit. Quā ppter in pteſentia alijs obmissis in sola morali philosophia versabimur. de qua tractandū est in hoc libro de moribus. Quē merito Epithoma: hoc est abbreviationē eorū que Aristoteles in decē libris Ethicorum diffuse tradidit. vocare possumus. Et quēadmodū in illa summa philosophie naturalis. primā principia phisice pro viribus nota fecimus. idem in hoc libro de principijs philosophie moralis adiutore deo facere conabimur. Cum aut philosophia moralis sit scientia practica. Dicam primū quid sit scientia practica: que eius divisio. tandem descendā ad tituli declarationē ac operis expositionē. Quantū itaq; ad primū. ¶ Scientia practica dicitur que est naturaliter directiva alicuius praxis. Et ob hoc etiam vocata est practica: quia extendit ad praxim: sicut regula ad regulatū. Quod ut melius intelligat dicā acceptiones & diffinitionē praxis. Et in quo cōsistit extensio scientie practice ad ipsam praxim. ¶ Praxis igitur accipit quadrupliciter. Primo cōmunissime pro operatione cuiuscūq; potentie. Et hoc modo etiā actus potentie naturalis dicunt praxis. Secundo cōmuniter pro operatione potentie cognitive aut que p̄supponit cognitivā. Tercio pro operatione que est in nostra potestate. Quarto p̄p̄issime solum pro illa operatione que potest esse bona moraliter. Et hoc quarto modo accipitur praxis in pposito. Et diffinit sic auctore Scoti in plogo primi sententiarū. Praxis est operatio alterius potētie quā intellectus naturaliter posterior intellectione nata elici cōformiter rationi recte ad hoc ut sit recta. In qua diffinitione tanguntur tres cōditiones requirite ad praxim. Prima q̄ sit operatio alterius potētie quā intellectus. Que probat sic. Praxis hic accipit pro opatione ad quā extendit se operatio intellectus practici. Sed nulla operatio intellectus p̄prie dicit se extendere ad aliā que esset eiusdē potētie. Nam extendere dicit quasi extra se tēdere. igit̄ stando precise in actibus intellectus nulla p̄prie est extensio. Ex quo sequit̄ q̄ logica que solū extendit ad actus intellectus: quorū est directiva nō est practica. Secūda conditio. q̄ talis opatio sit naturaliter posterior intellectione. Que patet ex hoc. quia praxis debet esse talis opatio que possit regulari ab intellectu vel a noticia practica que est in intellectu. sed intellectus nō potest regulare operationē q̄ naturaliter p̄cedit intellectione ergo. &c. ¶ Ex quo sequit̄ primo q̄ nullus actus potentie vegetativarū dicitur praxis nec opationes potentie sensitivarū in quantū p̄cedūt actum intellectus. ¶ Secūdo sequit̄. q̄ omnis praxis est actus volūtatis ab ipsa elicitus vel impatus: quā nullus alius actus est posterior naturaliter intellectione. Est aut actus elicitus volūtatis: qui pducitur ab ipsa volūtate. ut sūt velle nolle odire amare. Sed actus imperatus volūtatis dicitur actus pductus ab aliqua potentia imperante volūtate. ut videre hāc & nō aliam rem dare elemosinā & sic de alijs. ¶ Tertia conditio. q̄ actus ille ex suo genere sit talis ut possit elici recte & nō recte moraliter. Ex qua cōditione sequit̄. q̄ illi actus qui ex suo genere sunt ita pravi ut nullo modo possint elici cōformiter

Praxis accipit tripliciter. Moral. naturalis. & rationalis.

I

Scientia practica
2

Praxis accipit quadrupliciter
3

Scotus.
4

Tres additiones ad primum requiruntur.

Ex. i.

Ex. ii.

Sciētia p̄ctica ⁊ speculatiua

- rationi recte nō sunt p̄ctes. vt adulterari odire vel blasphemare deus: ⁊ sic de alijs. ¶ Ex predicta declaratione definitionis p̄ctis patet. q̄ extensio sciētie p̄ctice ad p̄xim consistit in duplici respectu aptitudinali quē habet sciētia p̄ctica ad p̄xim. quoz primus est p̄ioritatis naturalis. secundus cōformitatis actiue seu directiuitatis. Sicut enī illa opatio q̄ naturaliter posterie ⁊ est intellectiue qua nata est dirigi dicitur p̄ctis ita illa intellectio seu sciētia dicitur p̄ctica que naturaliter p̄cedit p̄xim cuius est directiua. dicitur aptitudinali: quia neuter respectus requirit actualis. q̄ enī p̄ctis actualiter sequat intellectiōe a qua dirigitur: hoc est omnino accidentale sciētie p̄ctice. Ex his patet declaratio diffinitionis sciētie p̄ctice. ⁊ per oppositū sciētia speculatiua dicitur que non est nata p̄cedere p̄xim cuius sit directiua.
- 6 ¶ Ex quo sequit primo. q̄ p̄ctici ⁊ speculatiui nō sunt differentie essentialis sciētie in comuni: sed p̄prie passionis: quoniam p̄ctici importat duplicem respectū aptitudinalē sciētie ad p̄xim: speculatiui aut negationem illius duplicis respectus: sed nec respectus: nec negatio ipsius respectus potest esse differentia essentialis entis absoluti quale est sciētia. Quod autē sint p̄prie passionis ex hoc patet: quoniam sunt naturales aptitudines sciētie. Et hoc corollarium est verū si p̄ctici ⁊ speculatiui capiantur formaliter modo predicto. nam si accipiantur fundamētaliter seu pro causa illorū respectuum naturalium: sic possent dici differentie essentialis. Nunq̄ enī aptitudo naturalis puenit alicui nature que repugnat alteri: nisi ppter aliquid absolutum intrinsecū huic nature ⁊ nō illi. ¶ Ex hoc vltius sequit: q̄ eadē sciētia nō potest esse quāq̄ speculatiua ⁊ quāq̄ p̄ctica. quā neq̄ differentie essentialis oppositae. neq̄ passionis p̄ctice possunt inesse eidē nature. sed p̄ctici ⁊ speculatiui sunt passionis vel differentie essentialis oppositae quibus diu differt sciētia in comuni. ergo. ⁊c. ¶ Sequit tertio. q̄ p̄ctici ⁊ speculatiui non eodē modo se habent ad sciētiā ⁊ ad intellectū nā idem intellectus numero dicitur p̄ctici: q̄ sc̄z cōsiderat sc̄m habitū p̄ctici quādoq̄ speculatiui: q̄ sc̄z cōsiderat sc̄m sciētiā speculatiuā: ita p̄ctici ⁊ speculatiui sunt differentie per accidens conuenientes intellectui: per se autē ⁊ necessario sciētie.
- 9 ¶ Vltimo sequit. q̄ sciētia p̄ctica ⁊ speculatiua nō solū differūt extrinsece videlicet per obiecta ⁊ fines. quia sc̄z obiectū speculatiue est necessariū ⁊ finis ipsum scire. P̄ctice vero obiectū est p̄tingens ⁊ finis opus. Sed etiā differūt intrinsece per differentias essentialis. ratione quarum differentiarū cuidam sciētie puenit naturaliter dirigere p̄xim: ⁊ cuidā nō. Et hec de primo sufficiat. ¶ Quātū autē ad secundū: dico sciētiā p̄ctici sc̄m Aristotelem sexto Metaphisice diuidi in actiua que est directiua circa agibilia ⁊ opationes immanētes: vt est moralis. Et in factiua. que est directiua circa factibilia et operationes transcentes: cuius modi sunt artes mechanice.
- ¶ Actiua rursus diuidi potest: quoniam quedā est diuinitus reuelata. vt theologia que nos dirigit in dilectionē dei ⁊ proximi. Quedā humanitus adinuenta: talis est philosophia moralis dirigens nos in actibus virtutum quibus animū nostrum recte instituit. ¶ Philosophia autē moralis subdiuiditur in Ethicā. Politicā. ⁊ Economicā. Ethica tractat de institutione hominis secundū virtutes. Politica de institutione ciuitatis seu reipublice. Economica de institutione domus. Ethica instituit hominē vt est aīal ratiōe viuens. Politica vt est ciuis. Economica vt p̄familias. Ethica ex grecis primus Socrates ⁊ ceteri velut quoddā donum deoz euocauit et in verbis

II
Moralis p̄ctia
diuidit i Ethicā.
cam. politicā.
⁊ economicā.

Scientie practice diuifio.

collocauit. Quā deinde Aristoteles in decē libris late pertractauit: cōpendio-
sius in duobus libris magnorū moralium. cōpendiosissime vero in libro de mo-
ribus ad Eudemium: cui p̄sens liber corresponsdet. Politicā seu civilem Plato
decem libris clarissimis de republica absoluit. Aristoteles octo. et ex latinis
Marcus Licero ex libris de repub. sumauit. Sub Politicā p̄tinetur sciē-
tia legum civilium et totius iuris: quoniam hec administrationi reipublice accō-
modant. Economicasque sciētia reifamiliaris dicit Xenophon primū et post
illū Aristoteles et Theophrastus explicarūt. Ex p̄dictis stat sciētia h⁹
libri eandē esse cū sciētia Ethicorū: atq; docere ea que vtilia sunt ad omnem
modū vite recte instituēde. ad hoc enim vtilis est sciētia Ethica. Et ob hoc
etiā prior est q̄ Politicā aut Economica. Hec etem sciētie accipiūt hoīem
tam apud se bene instituē. et altera earū ciuitatē. altera domū regere docet.
Et hec de secūdo. ¶ De tertio dico. Subiectū huius sciētie esse idem quod
Ethicorū: videlicet hominē liberū seu inquantū habet in se principium libere
opationis: videlicet intellectū cū appetitu intellectiuo. quod totū dicit libe-
arbitriū. Et hoc sentit Lōmentator primo Ethicorū: vbi dicit sciētiā mora-
lem esse de homine quo ad animā. sicut medicinalis est de ipso quantum ad
corpus. ¶ Ad declarās Scotus in p̄logo p̄mi sententiā ait. Sicut corp⁹
humanū p̄tinet virtualiter rationē sanitatē. ideo etiā sanitas hoīs est talis et
corpus humanū sic est regendū vt sit sanū: q̄a sic est complexionatū. Similit^r
anima hominis p̄tinet virtualiter rationē felicitatis. Et hoc etiam patet ex
p̄mo Ethicorū. vbi ex ratione anime concluditur ratio felicitatis hominis.
Ex his oībus potest formari ad p̄bandū p̄positū hec ratio. In qualibet sciē-
tia illud ponendū est subiectū quod p̄mo virtualiter p̄tinet oēs veritates
seu p̄positiones necessarias ad sciētiā talem p̄tinentes vt patet ex definiti-
ōe subiecti p̄mi quā ponit Scotus vbi supra. Et memini me eam declarasse
in opusculo philosophiæ naturalis cuius sup̄ mentionē feci. Sed homo liber
hoc est inquantū habet in se principium libere opationis. p̄tinet in se virtualit^r
rationē felicitatis et mediōz quibus venitur ad ipsam. Et he sunt veritates
p̄siderande in hac sciētia vt manifestū erit ex dicēdis. ergo. et. ¶ Ex quo
sequit p̄mo. qd ponētes subiectū huius sciētie bonū humanū seu felicitatē
vel operationē humanā aut mores nō loquunt de subiecto p̄mo huius sciē-
tie sed de his que cōmuniter pertractantur in hac sciētia: et sunt passiones
vel effectus vel finis subiecti p̄mi. Vnde in sciētia nō solum cōsideratur
subiectū p̄mū verū etiam principia passioēs seu effectus et partes ipsius sub-
iecti scdm Aristotelē p̄mo posteriorū. ¶ Sequit secūdo. qd hec sciētia vo-
catur de moribus: denominatione facta nō a subiecto p̄mo sed a passione seu
effectu subiecti p̄mi. Adores aut dicunt vite institutioēs p̄titudine firmate.
hoc est que fiant ex habitu siue sint bonæ siue malæ. vtrāq; aut hec sciētia
p̄siderat. Quoniam eadē sciētia est p̄riorum. Sed bonas quibus parat et p̄ser-
uatur habitus virtutis et felicitas tandē acquirūt: p̄siderat p̄ se et principaliter
et ab ipsis habet denoiationē. Adalas aut opationes quibus habitus vicij cō-
trarij virtuti generat: seducēs a felicitate: animus principaliter et p̄ accidēs.
¶ Sequit tertio. qd similis est denoiatio hui⁹ libri et illius quē scripsit Mar-
cus Licero ad filiū de officijs hoc est actibus honestis cōditioni hoīs p̄gru-
entibus. Licet ibi nō officia sed homo p̄gruenter nature viuēs seu officia sua
faciēs sit subiectū p̄mū. ¶ Et ex his patet quartū principale hoc est ratio
tituli huius libri. Cuius auctor in greco erat Aristoteles. Fecit aut etiā latinū

12

13
Subiectū mo-
ralis sciētie.

Subiectum:

14 Mores

Eadem scia est contrariorū

15

Utilitas sciētie moralis.

Dyalogus

16

Leonardus Aretinus grece et latine lingue peritus. Sed in hoc libro Leonardus nō solū trāslatoris officio vltus est: verū etiam auctoris. quoniam pponens se scripturū quandā introductionē in sciētiā moralem: ad instantiam cuiusdā Galeoti amici sui. ea que Aristoteles ad Eudemū philosophū dīseruerat de morib⁹ dyalogo vltus more suo latinis verbis nō min⁹ copiose quā ornatē exposuit ac sese docentem pncipia philosophiē moralis posuit et Marcellinū quiq; interpellantē. Dicitur aut dyalogus quasi disputatio q̄ sit pluriū sermo et nō semper duorū. Valde etenim errant qui dyalogū a dya q̄ est duo et logos q̄ est sermo vel ratio dictum putant.

Leonardi Aretini viri doctissimi et oratoris clarissimi Liber de moribus admodū vtilis et necessarius. Ad Galeotum virum egregium: quem traduxit de Greco in Latinum. Ex Dyalogo principis Philosophorū Aristotelis. Ad Eudemium amicum suum.

17

Si vt viuendi Galeote: sic etiam bene viuēdi cura nobis esset: infinitos pene labores quibus stulticia estuat humana tanq̄ supfluos et insanos/fugiendos longe/obmittēdosq; putarem⁹. Nūc autē noster error ab eo manat q̄ sine pposito fine viuimus. Et velut in tenebris cecutiētes nō tam per callē aliquē prospectū et certum: quā per oblatā nobis semitā fortuito ambulamus: sepe quo nostri ferant gressus nec ipsi quidē sciam⁹ edicere. Itaq; et conatus sepe nos penitet nostri. Et frequētes pariter affecuti quo torquemur. Nihil solidi nanciscētes in q̄ stulta hominū appetitio cōquiescat. Est em̄ veri boni a natura nobis ingenerata cupido. Verum confusa illa quidē atq; incerta fallacibusq; opiniōibus tanq̄ tenebris quibusdam obducta: quibus obcecati atq; decepti per denia oberamus. Sed aduersus hāc humani generis cecitatē et tenebras: opem a philosophia petendū est. Que si forte nos digi

Utilitas scientie moralis.

In quo et si in animo

nata lumen suum admouerit: hanc omnem que nos turbat caliginem dissipabit: veramque viuendi viam a fallaci discernet.

¶ In hoc probemio Leonhardus comparans beniuolentiam attentionem et alia ut veterum institutio sanctum est hortatur Valeat ad studium philosophie moralis. Et hec est intentio eius generalis in hoc probemio. Quod ut distinctius cognoscatur. distinguamus illud in tres partes. In prima parte ostendit utilitatem philosophie moralis aduersus errorem humanum in vita et cecitatem mentis. causam illius erroris et effectum declarans. ¶ Si ut viuendi sic etiam bene viuendi: ut viuamus oibus viribus intendimus? 18 Ad quod nobis cum ceteris viuentibus commune est. Ut autem bene viuamus: rationis opus est que semper ad optima inuitat. Duo autem sunt in quibus consuetudo bene viuendi teste Aristotele septimo politico consistit. vnum ut propositum ac finis agendi recte eligatur. aliud ut eas que ad illum finem recte ferant actiones inueniamus. Fieri enim potest ut concordent hec duo inter se et discordent. Nam interdum finis recte proponitur. sed in actionibus per quas illo potiri credimus aberratur. quandoque autem omnia ad finem diriguntur: sed finis ipse prauus est positus: quandoque etiam in utroque est error. Opponet igitur in artibus et in scientiis utraque hec recte se habere finem. scilicet et eas actiones que sunt ad finem. quod nisi fiat errare necesse est. ¶ Viuendi. Seneca. Nemo quam bene viuat sed quam diu considerat. cum omnibus possit contingere ut bene viuat: ut diu nulli. Quod enim continue minuitur diuturnum esse non potest. Licet de Senectute. Sed mihi nec diuturnum quicquam videtur in quo est aliquid extremum. cum enim aduenit idcirco illud quod preterijt effluit: tantum remanet id quod virtute et recte factis consecutus sis. ¶ Cura studium ac diligentiam animi est et dicitur quasi cor vrens. scilicet exagitur ¶ infans. i. magnos et superfluos. Vir. primo Beor. Quid tantum infans iuvat indulgere labori ¶ Nunc autem noster error est. Causam erroris exponit ¶ sine proposito sine viuimus. nullum debitum finem vite nostre proponentes ¶ quo nostri ferant gressus. i. quo vadamus: ad quid tendamus ¶ Itaque et conatus. Recitat effectum consequentem errorem humanum ¶ frequentes. i. plerique nostrum ¶ assecuti. i. cum assecuti fuerimus ¶ torquemur i. cruciamur angimur ¶ appetitio conquiescat. quemadmodum graue quod natura sua fertur deorsum non potest naturaliter conquiescere: nisi in loco infimo qui dicitur centrum mundi. extra enim illum locum non quiescit nisi violentur: ita appetitio voluntatis humane que ex natura sua fertur in bonum: conquiescere non potest naturaliter nisi amore adhereat ultimo fini quod est verum bonum et incommutabile. Qua propter quiescere volens in bono commutabilis: similiter est homini cupienti conquiescere in vani fluctuante. licet enim uterque velit quantum ex eo est plene quietari: tamen quia illud cui adheret propter sui mutabilitatem non est natura quietare: ideo neuter eorum quiescat simpliciter. ¶ Est enim veri boni ratio. Verum bonum dicitur quod secundum naturam suam est tale. Et hoc est summum bonum et ultimus finis omnium ad quod amandum: licet voluntati nostre ingenua sit cupiditas: nec potest naturaliter conquiescere nisi tandem ipsi amore adhereat. ut paulo ante diximus. Tamen quia intellectus noster ad illud habet se sicut oculus noctue ad lumen solis: secundum Aristotelem secundo metaphysice. Ideo sicut non cognoscimus

18

19

Verum bonum.

Utilitas sciētie moralis.

illud verum bonū nisi confuse et imperfecte: ita etiā cupiditas illius in nobis est confusa atq; incerta. ¶ Philosophia. s. moralis: que auctore Licerone libro secundo Tuscul. questionū. medetur animis: inanes felicitudines detrahitis cupiditates liberat: pellit timores. et tertio libro sic de ipsa loquit. est profecto animi medicina philosophia: cuius auxilium nō ut in corporis morbis petendum est foris omnibusq; epibus viribusq;. sed ut nosmetipsi nobis mederi possimus elaborandum est. ¶ Viam veram a fallaci discernit. Vera via est virtuti: fallax vero voluptatis ac viciozū. Has duas vias discernit philosophia: que nullum bonum putat nisi quod honestū est ut ait Seneca epistola nonagesima quarta. et Pythagoras dixit grecā vocalem per utriusq; vie prædicte gerere typum. et sinistrū ramū quia in imo latior et in summo angustior vbiq; planior et ascensu facilior voluptati dedit: dextrū vero virtuti. Quia longus et arduus de radice primū surgit angustus: ascendēdo expandit: et insar palme tanto spissior quanto sublimior in latam planiciem cacumen extendit. Quod perpulchre Virgilius his versibus expressit.

Virgil.

Art. li. 6.

ra. 3.

Littera Pythagore discrimine secta bicorni
Humane nature speciem præferre videtur.
Nam via virtutis dextrum petit ardua callem.
Difficilemq; aditum primum spectantibus offert:
Sed requiem præbet fessis in vertice summo.
Molle ostentat iter via lata: sed vltima meta
Precipitat captos: voluitq; per ardua saxa.
Quisquis enim duos casus virtutis amore
Dixerit: ille sibi laudemq; decusq; parabit.
At qui desidiam luxumq; sequatur inertem:
Dum fugit oppositos incauta mente labores.
Turpis inopisq; simul miserabile transijt eum.

Equidē meminī primis ab annis studiosum te philosophiæ fuisse. verū illius: que ad nature pertinet indagatiōē. Que etsi est sublimis atq; excellens: tamē minus habet utilitatis ad vitam quā ista que ad mores hominū virtutesq; descendit nisi forte instructior erit ad bene vivendū: qui pruinæ et nivis et iridis colores: quēadmodū fiant didicerit: nihil amplius utilitatis habet: quā si illa nūq; didicisset. Haud emēdator erit eius vita cui aues et pisces noti sunt: quā si omnino essent incogniti. Similia his sunt cetera que in illa tradunt. Habent emē splendorē cognitionis eximii: vite autē utilitatē nō habēt. At vero hec altera philosophia tota: ut ita dixerim

Utilitas sciētie moralis.

^{utilitate}
de re nostra est. Itaq; qui huius cognitione obmissa philo-
sophie intendūt. hī alienū quodāmodo negociū agere vidē-
tur: suū obmittere. Ego igit̃ Galeote vehementer quidē te
studia ad hec reuoco. Quid enim pulchrius nobili viro ⁊ viri-
tutum ab ipsa natura amatori ⁊ intelligētia rationeq; pre-
stanti: quam ea discere per que ad casum viuere desistat: su-
as ipse vias actusq; discernat.

¶ In hac secūda parte inuitat Galeotum qui operā dabat scientie naturali
ad studiū philosophie moralis: quā asserit vtiliorē esse ad bene viuendā sciē-
tia naturā: dignāq; nobili hominē ac totā esse de re nostra. C Studiosum. i.
amatorē. C indagatiōē. i. inuestigatiōē. C sublimis atq; excellēs. Et au-
tore Aristotele libro decimo Ethicorū in contemplatiōe eius mirabiles ac in-
numere sunt animi voluptates. C que ad mores hoīm. i. moralis. C proue-
⁊ nices. ⁊ q; tractant in sciētia naturali. C fiant. i. generent. C vtilitatis. s.
ad bene viuendū: ad perfectionē: nāq; intellectus ⁊ ad alia nō parū pferunt
illa ⁊ alia de quibus est sciētia naturalis. C haud emendatior. i. nihil melior
C hec altera phia. i. moralis sciētia. C de re nostra est: qm̃ docet bene viuere
⁊ res hic significat vtilitatē. C Intendāt phie. s. naturali C ad hec studia. s.
phie moralis C quid em̃ pulchrius. ⁊ c. laudat studiū sciētie moralis. de quo
etiā Cicero secūdo libro de officiis. quid est inquit per deos optabilis sapi-
entia. quid pretiarius. quid hoīe melius. quid dignius: cuius studiū qui viti-
perat haud sane intelligo. quid nā sit qd laudandū putet. Mā siue oblectatio
queris animi requiesq; curarūq; cōferri cū eorū studiis potest: qui semp aliqd
acquirūt qd spectet ac valeat ad bene beatq; viuendū. siue ratio cōstantie
virtutisq; queris: aut hec ars est aut nulla oīnino per quā eas virtutes asseq-
mur. Hāc eandem philosophiā idem Cicero in gnta Tusculana exclamādo
sic alloquit. O vire phia durō virtutū indagatrix expultrixq; vicioz. qd nō
modo nos sed oīnino vira hoīm sine te esse potuisset. tu vices peperisti. tu
dissipatos homines in societate vire cōuocasti: tu eos inter se primo domici-
liis deinde cōiugijs: tum literaz ⁊ vocū cōmuniōe iūxisti. tu inuētrix legū
tu magistra morū ⁊ disciplina fuisti. ad te pfuginus. a te opem petimus. tibi
nos vt antea sic nūc penitus totosq; tradimus.

Cicero

Sed utrū ista cohortatiōe cōtenti: nō vltra scribemus: vel
quasi p̃suaso iam tibi: addemus aliquid introductionis cau-
sa. Hoc ego potius esse reor. Neq; em̃ inuitantis est rep̃de
agere: sed rem ipsam ad quā inuitat vltro offerre. Referam
igitur sermonē habitū a me nuper cū Marcellino familiari

Utilitas scientie moralis.

meo. Nam cum ille domū ad me salutandi gratia venisset/re-
perissetq; forte lectitantē: post prima illa amicoꝝ consueta/
cum vterq; p̄sedisset. ⁊ quid libri hoc est inquit quod modo
22 erat in manibus. Aristotelis inq; liber est ad Eudemium. tria
sunt enim (vt audiuisse te credo) huius philosophi volumi-
na de moribus scripta. Vnum ad hūc quē modo dixi. alter
ad Nicomacū filiū. tertium quod inscribitur magnorū mora-
lium. Et si eadem omnium vis est. tamē alibi enodatiꝝ: alibi
remissius res ipse tractant. Recte inquit. At enim oportune
facta a te huiusce rei mentio est. Aueo enim iampridē quis
sit huius discipline p̄gressus ⁊ quasi viam cognoscere. Nec
ante hac data mihi facultas est a te: de hoc ipso arbitrati
meo percutiendi. Nūc vero quia vt video ociosus es: ostē-
de queso de moribus disciplina quid nobis pollicetur. Quid
me rogas inq; ac non potius ipse tu vel nostroz vel grecoꝝ
a quibus ista tradūtur scripta lectitas. Grece inquit nescio
latina ista nostratia (vt tibi verum fatear) legentē me conā-
temq; nō admodū adiuvant. Eōiecto enim esse talia vt in-
stitutum potius erudire quā rudem instituire ab initio pos-
sint. Tu qui Greco de fonte (vt ait Placcus) hausisti queso
mibi expone: hec de moribus disciplina quid eius sectatoꝝ
23 bus repromittat. Non munusculū inq; neq; lucellū: sed rem
maximā prestantissimāq; omnium: beatos facere hoīes: mo-
do sibi ipsi nō desunt: sed agēdo ⁊ operādo illius p̄cepta ius-
saq; sequant. Et quis nō excitetur inquit tāta spe p̄posita:
24 Ardeo me Hercule iam nūc illius iniciari sacris. quare age

*Epistola a
Lirio Diminui (fina)*

Utilitas sciētie moralis.

dum ede quid precipit. Longum inq̃ id quidē z insigne est: caput tamē ac summa omnium. vt bene viuas. **I**o vero nō de mensa sed de mente sumit. Sed quoniā id te cupere animaduertit: z adiunari digna est hec cupiditas tua: conemur tale aliquis tibi tradere quale greci *Isagogicon* appellāt. i. quā si introductionē: ac euidentia quādam eius discipline: quo paratior ad illā p̄cipiendā queas accedere. ac dicere equidē iā ordior. tu vero si quid inter dicendū ambigis: interpella.

In hac tertia parte pponit se daturū *Baleto* introductionē ad sciētiā morālē p̄cipiendā: z narrat ea que olim de sciētiā morālī cū *Adarcellino* amico suo familiarit̄ p̄tulerat de eadē sciētiā. z vtilitatē ac intentionē sciētie moralis pponit. **E**lohoratōne: qua te inuitauimus ad studiū p̄bie moralis. **E**psuasō. i. inducto ac inflāmato ad hāc sciētiā **E**neq̃ em̄ inuitat̄ est. i. nō conuenit inuitat̄i quēpiā ad aliqd̄ agendū **E**repide agere. s. id ad quod inuitat̄ tepide. i. negligētē **E**referā. i. narrabo **E**forte. i. a casu **E**illa amicor̄ p̄suetudine: quibus sese saluat̄ z excipiūt **E**inquit. s. *Adarcellinus*. Et hoc modo q̄ticiens lege? in hoc libro verbū inquit. toties verba *Adarcellini* esse recitata intelligim? ubi autē *Leonardus* respōdet *Adarcellino* interpellanti: in quā verbū posuit inq̃ itaq̃ verba *Adarcellini* ostēdit. z in quā verba *Leonardi*. Et hoc obseruandū erit vsq̃ ad finē libri. **E**quid libri hoc est. i. q̃s hic liber est **E**quod modo erat in manibus. i. quē legebas **E***Aristoteles* inq̃ respōdi **E**ad hūc quē modo dixi. hoc est ad *Eudemum*: hūc e greco traduxit in latinum *Leonardus* z fecit hoc opusculū **E**ad *Nicomachum*: et iste vocat̄ *Ethica* in quibus sunt decē libri partiales. Quor̄ primus est de felicitate in cōmuni. Secundus de virtutibus z viciis in generali. Tertius de p̄ncipiis z causis virtutum morālīū: que sunt voluntariū. ingoluntariū: electio: consiliū: z ipsa voluntas. Quartus de virtutib⁹ morālīb⁹ in speciali. Quintus de iusticia. Sextus de virtutibus intellectiuis. Septim⁹ de p̄tinentia z heroica virtute. Octauus de amicitia in generali. Nonus de eadem in speciali. Decimus de felicitate in speciali. **I**n magnor̄ morālīū in quo sunt duo libri. quor̄ prim⁹ fere de eisdē est: de q̃bus p̄mi quinq̃ libri *Ethicoz*. z secūdus p̄tinet illa que *Aristoteles* p̄tractauit in septimo octauo z nono. libris *Ethicis* **E**eadē omnium vis. i. eadē intētiō. quoniā oēs sunt de morib⁹ humanis **E**alibi enodat⁹. i. resolutius z diffusius: vt in *Ethicis* **E**alibi remissius. i. grossius z compendiosius **E**res ipse. i. mores humani **E**recte inq̃: gaudet *Adarcellinus* datā esse sibi ex respōsiōe *Leonardi* occasionē ad querendū de progressu sciētie moralis **E**auco em̄. **A**uere auctore **E**isto nihil aliud est quā cupere. argumētū est anidus z auditas. ex quib⁹ p̄cipua cupiditas intelligit̄. Significat etiā gaudere. vnde salutātes aue dicim⁹: hoc est gaude **E**facultas. i. oportunitas **E**arbitratu meo. i. p̄ voluntate mea **E**punctandi. i. querendi. interrogandi **E**quid nobis pollicet̄. i. que est ex ea vtilitas **E**quid me rogas. i. interrogas

22

Quid in. x. libris *Ethicoz* tractet̄.

Anso.

An sit aliquis finis vltim⁹

et incipiūt verba Leonardi C nostroz. i. latinoz C latina nostratia. i. latino-
rum scripta in philosophia morali C cōiecto. i. opinor C institutū. i. doctum
aliquantulū in hac sciētia C rudē instituere. i. ignarū principioz eadē docere
C greco de fonte: hoc est ex libris grecoz didicisti. Brecoz aut libros ideo
fontem vocat. Nam teste Plurisciano in principio pmi libri. eis eloquētie do-
ctrina et omne studioz genus a Brecozum fontibus derivatū est. et prefert hic

23

Seneca.

Leonardus Brecoz latinis in phiā morali C neqz lucellū diminutivū est a
lucrū teste Plurisciano in tertio libro C beatos facere hoies: nam docet viam
virtutis qua itur ad felicitatē. Seneca libro de moribus. phiā inquit pmittit
mibi vt me parem deo faciat. et infra. Ad phiā totā mentē cōuerste. Huic
asside et hanc cole. et tūc ingens intervallū est inter te et hoies: omnes morta-
les: tu antecedes: et dii nō multū te antecedēt. C Sibi ipsi nō desint. i. nō ne-
gligant suū officiū qd ipsos facere morales sciētia docet C sed egēde et ope-
rande. Agere actū interiorē hois respicit: operari exteriorē C precepta. i. do-
ctrinam: precipere enī docere est C et quis nō excitetur. i. nō moueat ad seqn-
da precepta phiē morales C tanta spei hoc est beatitudinis: quā phiā pmittit
C ardeo. i. cupio. Sic Virgilius pmo Eneidoz. Aetiaqz metu auidi pinge-
re dexteras ardebāt C me hercule: modus iuradi est C iniciari eius sacris. i.
imbui pmiis eius preceptis C agedū aduerbiū hortadi cū syllabica adiectione
Cede. i. dic. C quid pcepit. i. qd docet sciētia morales C longū inq id. s. qd
precipit phiā C caput tamē ac summa omniū. i. principale in quo cetera inclu-
duntur C vt bene viuas: nō enī vt sciamus quidnam sit virtus: sed vt efficiā-
mur boni precipit scdm Aristotelē secūdo Ethicoz C id aut. i. bene viuere
C non de mentia sed de mente. i. non de vita corporis sed de animi. De qua Se-
neca epistola xxij. Quidam tunc inquit incipiunt viuere cum desinendū est:
imo quidam ante desierunt viuere: quam incipiant. et dñs Mathi. iij. Non
in solo pane vivit homo: sed in omni verbo quod procedit de ore dei C id te
cupere. i. quis sit progressus sciētie morales C Flagegicon. i. introductionē
Nam componitur ex his q significat in ei goge. i. ductio C et euidentiā quā-
dam. i. declarationem seu quoddā principium C quo. i. vt Cordiar. i. incipiā
C interdendum. i. me dicente vel cum ego dixero Cambigis. i. dubitas nō
satis intelligens orationem meā C interpella. i. loquentem interrompe et de
ambiguo interroga Sic Licero primo libro Tufcula. Sed nihil te interpel-
labo: continentem orationem audire malo.

24

Agere.
Opari.

Ardere

25

Prima igitur huius discipline cōsideratio mihi videri
solet. An quid sit extremū et finis in rebus humanis: ad quē
omnia que agimus referri oporteat. Secūda quid sit extre-
mum. Tertia quibus rebus ad id pueniā. His enī cognitis:
et totius vite rationē: quēadmodū dirigēda sit cognoscem⁹.
Que enī actionū nostrarum ad verū finem referunt. eas et
frugi et laudabiles dicimus. que vero fallaci opinioe aberrāt

An sit aliq̃s finis vltimus

eadē vituperamus atq; propellimus. Ut aut de his dicere in- 26
cipiam: conspicuū est plures in rebus fines esse humanis: ali-
osq; sub alijs contineri. Finem aut appello cui⁹ gratia quid
agimus. Exemplo quoq; hoc ipm faciamus illustrius. Pa- *exemplum.*
rat quis nauem nauigādi causa. nauigat aut: quo pecunias
acquirat. Acquirere aut vult: quo opulētior fiat. Hāc ipsam 22
opulentiā alterius gratia cupit: vel honoris: vel potētie: vel
vt nullius idigeat. Hic igitur vides tot esse fines: quot sunt
actus: aliosq; subesse alijs. Idem est in ceteris opationibus
nostris. Semp enim nostra de fine in finem gradit̃ quidem
pceditq; intentio. Nec est dubium quin superior finis pre-
ciosior: cum illius gratia inferiores appetant. Illud p̃terea
constat: nos omnia que agimus boni gratia agere. Ex quo
fit vt idem sit finis et bonum. Sed an cūcta alterius gratia 27
volumus: et nec vbi consistit appetitio nostra: vel sit aliquis
extremus et vltimus finis: ad quē cum tandē peruentū fue-
rit: appetitio cōquiescit. Fatendū esse aliquē: ne si forte ne-
gemus: irrita et stulta probetur cupiditas nostra: et in infini-
tum progressio: et multa per absurda exinde sequant̃. Id er- 28
go extremū. si modo est aliquid: quod esse plane confitendū
est: necesse est esse tale: nulla vt externa illecebra sed ipsum p
se sua spōte nos incendat et rapiat in cupiditatē sui. qđ ppter
se expectatur semper et nunq̃ ppter aliud: ad quod referan-
tur omia: ipsum aut nusquā. Erit igitur hoc summus finis 29
et summū bonū. Nam finē et bonum idē esse docuimus. Erit
quoq; idem principiū et causa. Unde si quidem motus est: cū

An sit aliq's finis vltim?

eius gratia oia omnes agāt. Intelligere mihi videor inquit:
ac probe tenere: quare ad alia si tibi videtur progrediare.

In finito p'hemio incipit tractatū. Quē totū possumus distinguere in tres
partes. Scdm tria pncipaliter p'sideranda in p'ia morali. In quarum prima
Leonardus cōcludit esse aliqū vltimū finem actū humanorū: qui scilicet
propter se et nō ppter aliud naturaliter appetitur. et ideo est summū bonum.
In secūdo ostēdit quis sit ille vltimus finis. Et in tertia quibus vijs ad ip'm
puenitur. Primū et secūdu p'actat etiam Aristoteles in primo Ethicorū.
Tertiū in reliquis nouem libris. Primā partem vt singula in ea contenta
distinctius accipiatur: distinguamus in sex particulas. In prima enim enu-
merantur illa tria pncipaliter cōsideranda in scientia morali et vtilitas co-
gnitionis eorū ponitur. In secūda ad declarandū plures esse fines subordi-
natos actū humanorū ponitur diffinitio finis: et exemplū quo p'positū ma-
nifestissime cognoscit: hoc est plures esse fines subordinatos actuum huma-
norum. quemadmodum et ipsi actus sunt ordinati: semper finem vltiorē
esse p'stantiorē. In tertia: ex ratioe finis et boni concludit identitas eorū
dem. In quarta ponitur ratio ducens ad impossibile. per quam ostendit ne-
cessario ponēdū esse aliqū vltimū finem. In quinta ponit ratio vltimi finis
expressa per tres conditiōes seu p'prietates eiusdē. In vltima concludit ut
finis vltimus esse summū bonū et pncipiū ac causā omnīū aliorū: Secunda
particula incipit ibi. Ut aut de his dicere incipiā Tertia ibi. Illud p'terea.
Quarta ibi. Sed an cuncta. Quinta ibi. Id ergo extremum. Sexta ibi. Et r'it
igit hoc summus finis. ¶ Frugi. i. vtilis. ¶ propellimus. i. procul abicimus
¶ in rebus humanis. i. actū humanorū. ¶ et totius vite rationem et. Nam
cognitio vltimi finis magnā affert opē ad humanā vitā dirigendā. vt dicit
Aristoteles primo Ethicorū et septimo Politicorū. Eius cause assignantur
due. Prima quoniam cognitio vltimi finis hoc efficit. vt ipsum amemus non
solum amore naturali sed etiā libero quo nihil amamus nisi cognitū. Secū-
da quoniam ex ratione finis eliciūtur media vtilia ad finem. Ut declarat idē
philosophus in secūdo p'ificorū. Vnde sicut sagittarij signum insipientes
rectius dirigūt sagittas ad signū. Ita homo intendēs finem actū suorum
melius dirigūt illos actus in finem. Qui enī ad verum finem rectius ducunt
illos eliget. qui autē abducunt et deniare faciunt ab illo fine: illos fugiet.
¶ Et p'dictis facile potest cognosci causā ordinis considerandorū in philo-
sophia morali. Quoniam cum in agibilibus finis habeat se vt pncipiū: scdm
Aristotelē secūdo p'ificorū. Et fine enī cognoscūtur media: per quē veniendū
est in illum finem. Ideo in scientia morali prius considerandū est de fine quā
de his que ducunt in illū finem. Et iterum: prius cognoscere oportet: an sit
aliquis finis. et postea scito q' sit. querendū est quid sit. Nam questio si est: p'ze-
cedit questionē quid est: et Aristotele secūdo posteriorū. Recto ergo ordi-
ne primo in philosophia morali querit si sit vltimus finis. deinde quid sit.
vltimo qbus vijs ad ip'm puenitur. Et hec p' declaratiōe p'me p'icule textus
sufficiat. ¶ Ut aut clarius intelligant: que in secūda particula ponuntur
p'supponendū est. Ex intentiōe Aristotelis secūdo Politicorū et quinto Aethap'ice.
Qd nō est incōueniens eiusdem effectus esse plures causas subor-
dinatas etiā totales in suo ordine. vt generatiōis hominis: ducit sol et homo

An sit aliq's finis vltim⁹.

generās. qdlibet em illoz est causa efficiens z totalis in suo ordine illius generationis. sed deus est superior solz sol homine. Itaqz manifestū est plures quādoqz esse causas finales seu fines subordinatos non solū pluriū actū subordinatoz sed etiā vniū z eiusdem vt patet in exemplo in textu posito. Et quoniam inferior finis ordinatur in superiorē. ideo necesse est superiorē finem nobilioz esse inferiori. S. imp em finis melior est ordinatis in finem. Et ex hoc vltra sequit. qd datis pluribus artibus sic se habētibz vt quedam earum ordinent in alias sicut in finē. necesse est vt quēadmodū ille artes sūt ordinate ita z fines ipsaz ordinent. Et quemadmodum ars que habet se vt finis altiarū nobilioz est sic z finis eius sine precedentū. Vt finis artis equestris inquā ordinant ars freni factia: ceteroz omnes instrumentoz equestrum effectrices prestātor est. Et rursus finis sciētie militaris nobilioz est: sine artis equestis. quoniam hec in illam vt finem ordinatur. Atqz nihil inter est ad ppositū siue fines actū humanoz sint ipse operatiōes siue preter ipas aliquid aliud. Sepe em actus sequēs finis est precedentis. attamē in quibus cunqz preter opationes sunt quidā alij fines. in his ipsa opera prestātor esse ipsis opationibus oportet. Et hec de secūda particula. ¶ Sed ad pbandū idem esse finem z bonū quod cōcluditur in tertia particula potest formari ex textu talis ratio. Finis est gratia cuius aliquid agim⁹. z hec est eius definitio. ex secūdo ¶ Dicoz z quinto ¶ Metaphisice pauloante in textu posita: sed nos quēqz agimus boni gratia agimus. ergo quicqd est finis hoc est bonū. Et non semp oportet id cuius gratia agimus seu finem esse reuera bonum. sed sufficit qd agenti videat esse bonum. Vnde Aristoteles in principio pmi Ethicōz approbat veteres recte dixisse bonum id esse quod omnia appetūt. ¶ Ad rationem posita in quarta particula: qua probatur esse vltimus finis in rebus humanis. forsan quispiā responderet dicens nō esse id inconueniēs vt appetitio hominis quādoqz sit irrita z stulta ac procedat in infinitū: nullū sibi vltimū finem statuens in quo tandem cōquiescat: diceret primum esse manifestum ex hoc quoniam voluntas potest etiā esse impossibilium: scdm Aristotelem tertiū Ethicōz. Quis autē voluntatis cupiditatē quis negaret esse irritam z stultam. Quod etiam secundū nō sit inconueniens: probaret per Aristotele z multos alios philosophos ponētes perpetuitatē generationis. Omnes enim hi philosophi ponebāt processum in infinitum in generantibus z genitis: sic qd scdm eos nō poterat dari primū generās nec vltimū genitū. Qua propter quēadmodū in generantibus z genitis seu in causis efficiētibus possibile est esse processum in infinitū: ita videtur z in finibus. ¶ Excludendo predictas cauationes dico ad primā licet appetitio libera que est actus volūtatē elicitus: sit quādoqz impossibilium: vt etiā tenent theologi. vi. dist. secūdi sententia: disputantes de Lucifero. an poterat appetere equalitatē dei. tamē quia vltimus finis non solū appetitur actu libero volūtatē sed etiam desiderio naturali: qd nō potest esse in omnibus irritum. quoniam licet quādoqz in quibusdam indiuiduis natura deficiat: tamē in omnibus indiuiduis eiusdem speciei hoc esse nō potest. Bene igitur cōcluditur: si in rebus humanis non est aliquis vltimus finis in quo appetitio humane cōquiescat: sequitur cupiditatē nēstram seu desiderii naturale omnium hominū esse irritum z frustra: cum non habeat vbi vltimate cōquiesceret: sed semp procederet de fine in finem in infinitū. Et nō loquimur hic de vltimo fine simpliciter qui est deus gloriozus: z dicitur finis extra genus: sed de

Fines plures
subordinati sūt

Idez est finis
et bonū.

27. Obiectio pma

Obiectio scda

Prime obie
ctiōis solutio

An sit aliq's finis vltim'.

Secunde obiecti-
onis solutio.

28
Conditiones
vltimi finis.
Prima
Secunda.
Tria.

Tertia.

29

Vltimo fine rerum humanarum: qui potest inesse homini naturaliter in vita presenti: hoc est quod homo actibus suis consequi potest. sed hoc erit magis manifestum ex dicendis in secunda parte principali. ¶ Ad secundum dico. Ad licet in causis accidentaliter ordinatis possibile sit progredi in infinitum: sicut ponebant philosophi in generalibus et genitis. tamen in causis essentialiter ordinatis simpliciter impossibile est progressus in infinitum in quocumque genere cause. Sicut ostendit Aristoteles secundo Metaphysice. Et hec est una ratio generalis qua ibidem hoc ostendit. in omnibus essentialiter ordinatis posteriora dependet a primo. et ideo si non ponatur primum: nullum posterius poterit poni. Fines autem sunt ordinati essentialiter. et ideo remoto ultimo fine: qui habet se ut principium aliorum: remouentur omnes alii: quoniam ab ipso dependent. ¶ Pro declaratione rationis vltimi finis. In quinta particula ponuntur tres conditiones seu proprietates eiusdem. Quarum prima est. Ut non propter aliud sibi adiunctum: sed per se ipsum nos incendant et rapiat in amorem sui et hoc ei conuenit secundum quod est bonum bonitatis: hoc comperitur ut vi sua nos trahat et sua dignitate ad se aliat: teste Licerone in petri rhet. Secunda quod non sit naturaliter amari nisi propter se qui amor proprie dicitur frui. Nam frui (auctore diuo Augustino) est amore alicui rei inherere propter seipsum. Unde solo ultimo fine fructum est alijs vero bonis vtendum ut conducant et adiuuant nos tendentes ad illud bonum quod est vltimus finis: et quod cum illud consequimur: beatos nos efficit. Quia propter in hoc ponitur perversitas: nostrum frui vtēdis aut vtimur fruendis. De quo si placet vide theologos prima distincti. huius sent. Tertia ut ad illum omnia referantur. ipse autem non sit natus referri ad aliud. Et hoc ei conuenit ex hoc: quia est vltimus finis secundum naturam rei. Si enim et ipse ad aliud ordinaretur: iam non esset vltimus finis sed finis sub fine. ¶ Ex predictis clarum est primum corollarium: quod concluditur in sexta particula. Nam probatum est supra idem esse finem et bonum: et finem superiorem esse meliorem. Ideo necesse est supremum esse optimum et summum bonum. Sed pro declaratione secundi corollarii presupponere oportet: causalitatem finis precedere causalitates aliarum causarum: secundum Aristotelem secundo Physicorum ex quinto Metaphysice. Et potest eadem suppositio sic ostendi. Efficiens non agit nisi prius moveatur a fine propter quem agit et quem appetit. nec aliquid potest esse causatum ex materia et forma: nisi assit efficiens produciens formam in materia. Sicut ergo causalitas materie et forme presupponit causalitatem efficiens: ita hec presupponit causalitatem finis. Et ideo quod non habet causam finalem: nullam aliam habere potest. Quoniam remoto primo remouentur omnia posteriora que dependunt ex illo primo. Bene itaque concluditur illud quod est supremus finis et summum bonum esse principium et causam. quoniam ab eo est omnis motus: et eius gratia omnia omnes agunt. Quod licet verissime conueniat vltimo fini simpliciter et extra genus: qui est primum efficiens omnium: et virtute cuius omnes alie cause agunt. potest tamen intelligi et in proposito intelligitur de fine quem vnusquisque nostrum statuit sibi terminum actuum suorum: gratia cuius agit quocumque agit. ipse etenim amatus et desideratus: mouet nos principaliter ad agendum: ideo est principium et causa omnium que agimus. ¶ Intelligere mihi videtur. verba sunt Averellini quibus fatei intellexisse poicta. et opat ut Leonardus progrediat ad reliqua consideranda in philosophia morali.

An sit aliquis finis ultimus

Age nunc inq̃: id quid sit extremus finis videamus. hoc eni
secundo erat loco in questione propositū. De nomine quidē
inquit Aristoteles apud omnes cōuenit. Felicitatem enim
vulgus eruditq̃ appellat. Sed ipsa felicitas quid tandem
sit: de eo sane inter se discrepant: nec idem vulgus sapientes
q̃ tradiderunt. at enim ne sapientes quidē. Nulla enim vi
quā de re fuit inter philosophos tanta cōtentio. Nam alij
voluptatē esse id extremū & ultimum quod per seipsum ex
peritur & cuius causa cetera agimus asseuerant: esse quidem
insitum mentibus nostris vt omnia faciamus atq̃ pacia
mur: quo postea in gaudio & leticia contenti et quieti viue
re possimus: ea autem est summa & mira voluptas. ex quo fit
vt p̃ncipia vel appetendi aliquid vel fugiendi a voluptate
dolozeq̃ p̃ficiisci videantur. Quare et ipsas quidem vir
tutes ideo censent ab hominibus exerceri debere: quia effec
trices sint plurimarum voluptatum. Contraq̃ cum delicto
rum scelerumq̃ conscientia nos vejet & angat: tum inanes
cupiditates: quarum stultorum omnis vita referta est: soli
citant mentes: & quietas esse nequaquam permittāt. Ita
q̃ cum esse sapientis delectum aiunt: vt p̃termittendis
minoribus sibi maiores comparent voluptates: et dolo
ribus paruis susceptis maiores: grauioreq̃ repellant.
In hac ferme sententia: Eudorus et Aristipus et Epi
curus fuisse: et si eorum alius plus: alius minus tribue
rit corporis voluptatibus. His addiciendus est Demo
critus: qui obscure quidem: ac verbo pene insolenti:

31. Aristoteli finis

31
Opinio quo
runda felicit
te in volup
te consistere as
serentiam.

*Angustini 8. 18. 2.
41. 111. 14.
Part. 11. 7. 3.
111. 111. 14.*

Quis sit vltimus finis.

Opinio ^{scda.}
32

Opinio peripateticorum de felicitate.

Obiectio.

Obiectio.

Tria bonorum genera.

euthimiam summū bonum esse dixit: quasi tranquillitatem
quandam animi omni molestia vacantis. Alij vero in vltimo
virtutis felicitatē posuere: atq; ex eo beatā constare vitam
censent. Esse enim quoddam proprium hominis opus ad qđ
agendum natus sit. Id autē non esse viuere: quia comune sit
etiā planetis. Non sensum habere: quia comune sit etiā
brutis. sed vitam et actus scđm rationē: quia qui bene excellē
terq; vtitur: is propriū opus ad qđ natus sit bene absoluat:
eumq; bene viuere ac bene agere: in eoq; situ esse summū il
lud hominis quod querimus bonū. In hac ferme opinione
Aristoteles et Theophrastus: et ceteri oēs Peripatetici fue
re. Sed cum querit: nunquid foret hec vita in potestate sa
pientis. Iam sibi ipsi per virtutē hanc prestare vitā vir bon⁹
possit. multe difficultates suboriri videbant. Fieri enim po
test vt sapiens et bonus vir et omnibus virtutibus instruct⁹
atq; ornatus: in exiliū: in orbitatē: in egestatē detrudatur:
amissa patria: ablato patrimonio: filiis p̄p̄inquisq; necatis.
Præterea vt in carcerem tyranni: vt in Sculeum: vt in sup
plicia grauia et misera incideret. Hunc igitur quāq; vir
tutibus abundante: tamē beatū dicere tantis in malis quis
potest? Quod si ita est: nec virtus ipsa satis videt ad beate
vivendū. Ob hec hij de quibus loquor philosophi Tria bo
norum genera distinxerūt. Animi: Corporis et externa. Fel
licitatem in bonis animi reponūt: que sunt maxima ac præ
cipua bona. Corporis autē: et externa adesse homini oportere
aiunt: nō vt illa ex sese beatam conficiant vitam: sed vt ne

Quis sit vltimus finis

operationes virtutis in quibus beata vita cōsistit impedi-
antur. Etenim supplicij doloribusq; affectum corpus: neq;
contēplari quicquā nec agere permittunt: et egestas exiliūq;
multa impediūt: cum tanq; instrumēta desint ad agendum.
Quid ergo: miser erit sapiens in his que supra enumerau-
mus malis? Certe nō miser. Habitus enī virtutis illuz ab
hac infamī appellatione defendit. Sed nec etiā beatū in tā-
tis calamitatibus nūcupabo. Beata enī vita omnis optabi-
lis est et plena gaudij. hec vero calamitosa nequaquā opta-
bilis: nec beata igitur. Hec Peripateticorū ferme est de sum-
mo bono: vitaq; beata sententiā. nec est dubiū: quin et si pa-
rum: tamē aliquid fortune tribuatur. ¶ Itaq; Zeno: quiq; 33
a Zenone sunt Stoici (rigidi nempe homines et seueri) ali-
ter de summo bono opinati sunt. Negāt enī quicq; esse bo-
num preter honestū: in eoq; cōsistere vitam beatā affirmāt.
honestū autē est quod bene et laudabiliter et ex virtute fit. Ut
enī quod timide: quod libidinose. quod abiecte agit. tur-
pe agitur: ac dedecoris plenum est. Sic quod fortiter: quod
cōtinenter: quod ex dignitate agitur. honestū decorū: pul-
chrum nūcupamus. Corporis autē et fortune cōmoda negāt
esse bona. cōtraq; illoz incōmoda negant mala esse. Virtu-
tem enī satis esse ad beate viuendū putant: neq; carcere:
neq; tormētis: neq; doloribus vllis: aut egestate exilione be-
atam vitam impediri. Virum enī sapientē ac vere fortem:
magno inuictorū animo: totum ex seipso pēdere: nec huma-
nos casus: neq; fortune minas expauescere: nec illis si acci-

Stoicorū opinio
de felicitate.

Honestū.

Quis sit ultimus finis.

dant vnq̃s frangi. Non enim exilium: nec paupertatem: nec
dolores mala esse sapienti: quoniam vt nihil bonū preter id
quod honestum et cum virtute sit. sic etiam nihil malum nisi
q̃ turpiter et cū vicio sit: qđ in sapientē cadere nequaquā po-
test. Quod si fortunā metuat quis: nunq̃s erit beatus. cum
etsi non facta attamē facienda formido illius mutabilitatē
solicitem reddat. Hec ferme est (ni fallo?) Stoice discipline
forma. nescio an vera: sed certe mascula ac robusta. Percur-
ri tibi sentētiās omnes de summo bono: que tandē cognitu
digne videbant: de quibus scire velim quid tandē existimes.
¶ Ego ne inquit fatebor tibi quid mihi acciderit: singulis
dum a te referebantur me totum addidi. Nam voluptate
et vacuitate doloris: que prima fuit sententia: nihil optabili-
us visum est. Quid enim beatius aut esse aut excogitari pos-
sit: quam vita gaudiorū plena: omni molestia detracta. Aut
quid deorum immortalū vite similius imaginari possimus?
Qui cū sint vere felices atq; beati: hoc beatitudinis instar no-
bis mortalibus reliquisse vident. Kursus vero cū ad virtutē
splendorem oculos erexi: victus excellentie laude. vsq; adeo
contempsī equidē ac posthabui voluptatē: vt etiā molestijs
et doloribus comparandū eam beatitudinē existimarē. Cor-
poris vero commoda: eternamq; prosperitatem rez quasi
necessariā in bonis imponebā. Ecce alteri exurgētes negāt
quicq; tale in bonis habendū: dantq; homini potestatem
seipsum per se in beatitudinē ascribendi. quo quid optabili-
us esse potest. Ita cum omnes ad se trahant: ambiguus sum:

Quis sit ultimus finis

quid maxime putem recipiendū. ¶ Non est mirum inquā
si tibi horum singuli probant. Nam vulgus quidē philoso-
phoz qui absurda dicebant tampridem auditores scholeq;
ipse respuerunt. Ille restant discipline: que aliquid dicere vi-
deatur: que ^{contrarie sunt} si verbis pugnent: re tamen et effectū proxime
sunt. Quomodo proxime inquit: an potest quicq; esse distā-
tius. ¶ Attende inq; an tibi proximitatē hanc satis pbare 34
videor. primū enim Stoici a Peripateticis differūt: utriq;
profecto beate vite dominā effectricēq; virtutem consenti-
unt. In hoc fere totū est: et qui in vno hoc p'sentiunt: vix alijs
dissentire possunt. Nam de corporis externisq; commodis:
que alij bona appellant, alij nō bona. id modo refert quan-
tum quisq; illis tribuerit. Si non plus hi quā illi: de verbo
differētia est: non aut de re: quod alteros vsitatum verbum
delectat: alteros nouum. Que enim hi bona et mala: illi pre-
posita et reiecta appellant. De fortune modo tormentis do-
loribusq; corporis diuersitas est: et quidē non magna. Peripatetici enim nō a quibusuis calamitatibus depelli vitā be-
atam putant: sed ab ingentibus et multis. Et hec ipsa si acci-
dant: nequaquā cum fieri miserum dicent. Stoici vero etiā
in his ipsis calamitatibus beatum asserūt. Vides ergo quā
parum intersit inter hos duarū sectarū magistros. Quin-
etiam voluptatis patroni nō multū ab his discedūt. Felici-
tas enim absq; voluptate esse nō potest. Adeo em̄ implica-
ta est illi et annexa voluptas: vt separari nequeat. Nomē cer-
te ipsum quo beatitas designatur a gaudēdo apud Grecos

peripatetici

Stoici

Quis sit finis ultimus.

tractum est: quasi vita quedam gaudiosa. Actio vero virtutis: scientiaq; & contēplacio: cōscientia deniq; ipsa recte factorum: immēsas quasq; cōtinet voluptates: vt dubium fuit an hec propter illam: an illa ppter hec expectant. Clamat enim Epicurus ipse nō posse cum voluptate vivere. nisi iuste tēperate: prudenterq; viuatur. Nec rursus/iuste/tēperate/prudenter/nisi cum voluptate. Ita cum tres sint philosophorum secte: omnes profecto aut idem: aut prope quid de summo bono dicere videntur. Quare non multum tibi formidandū est. vt dum alteros sectaris: ab alteris cōtingat te abscedere longius. ¶ Perquā gratum mihi est inquit hanc (vt ita dixerim) conciliationē philosophorū audisse. nec placuit mihi tua de hisce rebus disputatio: verū etiam placavit in quietam mentem cui nam potissimum inhereret hesitantē. Sed restat iam tibi tertia pars illa: quū sit ne finis aliquis extremus & summus & quid sit conspexerimus: vt nunc quib; rebus ad illud veniatur ostendas. ¶ Tu te inquam ipse vix non ex superioribus dictis iam hinc discernas. ¶ Discerno inquit: virtutes enim vite dominas effectricesq; consentio. Sed tamen de his ipsis audire percipio. ¶ Audi igitur inquam: etsi non ad viuum refecare propositum est: & quantum ad euidētiā: nunc sat erit breui discursu perstringere. ¶ Hoc ipsum inquit nunc postulo. De singulis vero si ambigam alias.

¶ Secunda pars pncipalis in qua docet Leonardus quis sit ille ultimus finis actū humanorū. hec enī est secūda cōsideratio sciētie moralis. q̄ etiam subdividimus in sex particulas. In prima ostēdit omnes qui loquuntur de

Quis sit finis vltim⁹

vltimo fine cōuenire in nomine cōmuni ipsius: quoniā ⁊ vulgus et sapientes vocant ipm felicitatē. Conueniūt etiā in ratione generali nominis felicitatē scdm Aristotelē pmo Ethicorū. Nam oēs bene viuere beneq; agere ⁊ felicē esse: eadem esse putant. licet de eo in quo sit ipsa felicitas: dissideāt non solum vulgus a sapientibus: sed etiā sapiētes inter se vt infra declarabit. Imo teste Aristotele vbi supra. Per sepe etiā vnus idem de hac ipsa re diuersum sentit. Nam cum egrotat: putat sanitatē esse felicitatē. cum pauper est: diuicias. In seij vero eos admirant: qui magnū aliquid ⁊ vltra vires ipsoꝝ dicunt. Et cum multe sint opiniones de felicitate: oēs scrutari supuacaneū esset: satis igitur erit si eas scrutabimur que a sapiētioribus ponebant. ille em̃ rationem aliquā habere videbantur. ideo solū hic tres recitabūtur. ¶ In secūda par- tícula que incipit ibi. Nam alij voluptatē. Recitat tres opiniones philoso- phoꝝ de felicitate. Quarū prima est Epicureoꝝ. Secūda Peripateticoꝝ. Et tertia Stoicoꝝ. hec em̃ tres secte phoꝝum erant olim Athenis celebres. Recitans autē opinionē Epicureoꝝ ponentiū felicitatē consistere in volup- tate. Pmo ponit rationē opinionis eoz. Secūdo cōcludit tria corollaria ex dictis illius opinionis. Quoz primū est hoc. Voluptas est primū pnci- pium gratia cuius aliqua sunt expetenda. ⁊ dolor: quare aliqua fugienda. Et prima pars huius corollarij est manifesta ex illo quod dictum est supra. illud q; est vltimus finis ⁊ summū bonū: esse principū ⁊ causam. gratia cuius oia omnes agūt. Secūda vero pars patet per illā Topicā maximā. Sicut propo- situm in pposito: sic oppositū in opposito. Quia ppter sicut voluptas est prin- cipium expetendoꝝ. ita dolor fugiendoꝝ. In secūdo corollario concluditur causa ppter quā Epicurci censent virtutes esse exercendas: vicia vero ⁊ ina- nes cupiditates fugiēdas. Tertiū corollariū est manifestū. ⁊ incipit ibi. Itaq; cum sapientē esse aiunt. Et similem ei sententiā habes apud Licronē libro pmo de finibus bonoꝝ ⁊ maloꝝ. Est em̃ vera sentētia omniū sapientiū: vt mi- nores voluptates obmittant: maiorū voluptatū adipiscendoꝝ causa. Et par- ti dolores suscipiantur: vt maiores grauioreq; repellant. Tertiū enumerat phos qui in hac opinione erant ibi. In hac ferme sententia. Et oēs hi philo- sophi qui hic nominant ⁊ infra: precesserūt aduentū Ehrīsti fere quadringē- tis annis. De quibus legere potes apud Laetium de vitis philosophoꝝ. ⁊ Augustinū decimo octauo libro de Cīuitate dei. aliosq; qui scripserūt de vi- ris illustribus. Et hec pma opinio principaliter loquitur de voluptate animi licet etiā aliquid tribuat voluptati corporis. Nam Epicurus a quo hec secta Epicurca vocata est. summū bonum in voluptate animi esse censet. vt testis est Laetius Firmianus libro tertio diuinariū institutionū. Aristippus tamē multū voluptati corpis vltra alios phos tribuebat. Est autē voluptas corpis que capitur ex delectatiōe sensuū et potissimū gustus ⁊ tactus. ⁊ hec cōmunis est nobis cū bestiis. nec inest homini ea parte qua est rationalis: sed qua ani- mal. auctore Aristotele tertio Ethicorū. Sed voluptas animi est: quā efficiūt cōtēplationes scientiā: operationes virtutū ⁊ cōscientia recte factorum. ⁊ cōmunis est nobis cum intelligentijs: quā vitam esse iucundissimam testatur Aristoteles. xij. Adethaphisice ⁊ decimo Ethicorū: ppter continuam cōtē- plationem primi entis. Nec etiā voluptas multo maior est ⁊ iucundior quā corporis. Vnde voluptas corporis tantū deficit a voluptate animi: quantū corpus ab anima. ⁊ vita pecudum a vita intelligentiā. Archita Tarentinus dicebat nullam capitaliorem pestem quā voluptatem corporis: hominibus a

31

Voluptas cor-
poris.

Voluptas ani-

Felicitas.

32

natura datam. Impedit enim consiliū rationi est iniuncta: ac mentis ut ita dicam pstringit oculos: nec habet vllum cum virtute commercium. De qua pluram dicimus cum loquimur de temperantia. ¶ In tertia particula que incipit ibi Alij vero in vſu virtutis. Recitat ſecundā opinionē de felicitate: que eſt Peripateticorum: ponentiā felicitatē in operatione ſeu vſu virtutis. Vbi primo ponit rationē illius opinionis que poteſt ſic formari ſcđm Ariſtoteleſe primo Ethicorum. bonū omnium artificio: & generaliter omnium eorum quorum eſt aliquis opus proprium conſiſtit in ipſa opera: nec ergo & felicitas hominis que eſt bonū ipſius conſiſtit in operatione eius propria: que ei convenit ſcđm potentia optimā: ſed alie operationes preter ipſam virtutis ſunt communes homini cum alijs: & hic probatur in textu. ergo felicitas hominis conſiſtit in vſu virtutis. & accipit hic virtus ut ſe extendit tam ad virtutes morales: in quarum vſu eſt felicitas. ¶ Politicas quā intellectivas: in quarum vſu conſiſtit felicitas contemplativa ſcđm Ariſtoteleſe decimo Ethicorum: ut infra magis declarabitur. Secundo enumerat quos qui erant in hac ſecunda opinione. Vocati autem ſunt hi philoſophi Peripatetici: quaſi deambulantes. Nam ſecta Peripateticorum ortum habuit ab Ariſtotele: qui circumſuſus turba auditorum plerumque deambulans docebat. Tertio ibi. Sed cum queritur. Diſſolvit duo dubia: que non parvā faciunt difficultatē in opinione Peripateticorum. Quorum primum eſt. Si eveniat ut vir ſapiens ac bonus: omnibus virtutibus ornatus: detruſus in ſummā egeſtatē: amiſſa patria: ablato patri- monio liberis: omnibusque propinquis celiſ: incidat in gravia & miſeranda ſup- plicia: an talis vir in tantis doloribus poſitus ſit dicendus felix. ¶ Pro cuius dubij ſolutione ſupponit triplicia eſſe bona: videlicet animi: ut ſunt ſcientie & virtutes. Corporis ut rebus pulchritudo: & bona valitudo. externa ſeu for- tune: ut divitiæ: magiſtratus: amici & ſimilia. Et deinde reſpondet dicens ſola animi bona que ſunt omnium maximā: efficere felicitatē: ſed non ſine bonis cor- poris et externis: quoniam hec habet ſe ut inſtrumenta felicitatis. Quā licet non faciāt tamē eam non impediūt. ſi non ipſa ſed contraria eorum cum virtute homi- ni aſſint. Secundū dubium. Vtrum homo habēs ſola bona animi in ſupra- dictis calamitatibus & doloribus poſitus: dicendus ſit miſer. Et reſpondet quod non. quoniam habitus virtutis ipſam a miſeria liberat: licet tūc non poſſit eundē facere felicem: propter rationē que ponitur in textu. Quarto ibi. Nec Peripateticorum. Concludit ex predictis non omnino excluſiſſe fortunā a felicitate Peripateticorum. quoniam dicebant eam velut ornamentū & miniſtrā virtutis. ¶ Pro maiori declaratione opinionis Peripateticorum duo ſunt conſideran- da. Prima diſſinitio & diſſiſio felicitatis. & ſecundo que & quomodo diverſa concurrūt ad felicitatē. Felicitas itaque ſcđm Ariſtoteleſe primo Ethicorum eſt operatio hominis ſcđm virtutem & in vita pfecta: hoc eſt extenta ad finem preſentis vite: ut exponit Luſtracius: ſicut enim nec vna irundo nec vnus dies ſerenus facit ver. eodem modo nec vnus dies nec brevis tēpis efficit felicē: ſed oportet ut homo agat ſcđm virtutē aut per totam vitam ſuā: aut per maio- rem eius partem. Et in decimo Ethicorum ſic diſſinitur. Felicitas eſt operatio hominis ſcđm virtutē optimā: que eſt ſapientia: & optime. que eſt mēs. Et eſt duplex felicitas videlicet ſpeculativa & activa. Speculativa conſiſtit in cognitione veritatis. & attribuitur ſapientie. que proprie ſpeculatur ſubſtantias ſeparatas. et de hac ſola datur illa diſſinitio ex decimo Ethicorum & eſt com- munis hominibus cum dijs. Nam dijs ut ibidem ait Ariſtoteles tota vita eſt beata non aliā habētibus operationē quam contemplationē. Hominibus autē

Quæſtio.

Solutio.

Quæſtio.

Solutio.

Felicitas.

felicitas ſpe-
culativa.

Felicitas.

consueq; sese extendit felicitas quousq; contēplatio sese extendit. et quibus cō-
templatio magis inest: his et felicitas magis inest. Oportet autē non quēad-
modū mouet quidā humana nos sapere: cum sumus homines: aut mortalia:
cum sumus mortales. sed quoad fieri potest ad immortalū diuinorūq; cōtem-
plationem nos erigi. eligibilis enī est parum vel p̄babiliter de rebus nobi-
lioribus intelligere: quā de vilibus multū et certitudinaliter. Cūctaq; debe-
mus efficere: vt ea vita viuamus que nobis inest scdm partē que preciosissi-
ma est: p̄pria homini que est mens. felicitas vero actiua dicitur que est scdm
operationes virtutū moralium. et attribuitur prudētie que est regula cūctū virtu-
tū moralium. Et vocat̄ hec felicitas humana et ciuilis. Et loquimur nūc de
felicitate naturalis: hoc est quā homo potest naturalit̄ acquirere pro statu isto:
et nō de felicitate sup̄naturali. que consistit in fruitione substantie diuine: de qua
Theologi disputant. ¶ Vnde quadupliciter aliqd cōcurrit ad felicitatem
de qua loquimur. Primo sicut dispositio necessario requisita: vt habitus vir-
tutis. Secūdo sicut essentia felicitatis: hoc est vsus vel opatio virtutis. Mā
solus habitus virtutis non facit felicitatē. scdm Aristotele primo et decimo
Ethicorū: p̄pter hāc causam maxime: quoniam habitus virtutis inest dormienti
et in calamitatibus maximis cōstitutus: quorū neuter dicit̄ habere vitā felicē.
Tertio. vt instrumēta et adminicula sine quibus nō potest esse actus virtutis: et
he bona corporis et bona externa seu fortune requirunt̄ ad felicitatē pauciora
tū regunt̄ ad felicitatē contemplatiuā quā actiuā. Vnde Aristoteles deci-
mo Ethicorū. Est autē opus inq; felici et p̄speritate externa cū sit homo. Ma-
tura nāq; ipsa nō est ad cōtemplandū sufficiens: sed et corpus sanū esse opor-
tet: et alimēta. reliquūq; famularū adesse. non tamē putandū est multis ac ma-
gnis ei opus fore qui futurus est felix: quoniam fieri potest vt etiā nō principes
terre ac maris agant honesta. Et cū a mediocribus facultatibus potest quis-
piam agere per virtutē. Vnde priuati nō minus videntur agere res bonas:
quā qui sunt in potestatibus cōstituti. imo etiā magis. Quarto occurrit aliqd
ad felicitatē. quia intrinsece cōiunctum est felicitati. vt voluptas animi sine
qua nō est felicitas vt dicit Aristoteles ibidem. ¶ In tertia particula que
incipit ibi. Itē q; zeno. Recitat tertiā opinionē de felicitate que est Stoicorū
nihil bonum nisi honestū. nec malū nisi turpe opinantiū. Et primo adducit
rationē honesti. in quo solo dicunt Stoici esse felicitatē. que beata vita dicit̄
tur. Et eam declarat per contrarium assignando rationem turpis q; est de-
decore plenum. Secūdo dat causam quare cōmoda corporis et fortune ne-
gant esse bonas: similiter incōmoda ipsis opposita mala. sed volunt solam
virtutem per se esse sufficientē ad beatē viuendū seu ad felicitatem. Et causa
illa ex hoc sumitur: quoniam vere sapientis est: qui solus dicitur felix. omnia que
re vera sunt sua. in animo suo esse posita exist̄mare ac totū ex seipso p̄dere.
ex fortuna autē nihil. et ideo quādiu aliq; putat aliqd eorū que extra ei animū
sunt esse bonū vel malū suū. tamdiu nō potest esse sapiēs nec felix. Et hanc
sententiā Stoicorū Seneca et Cicero semper tueri nitēbant̄. Vnde ille sen-
tentie admirabilis: quas Paradoxa Cicero vocauit: oēs sunt posite scdm
epinionē Stoicorū. Erant autē Stoici philosophi apud Athenas eximij ori-
ginem ducentes a zenone. et vocati sic sunt teste Laertio a quadā porticu que
erat Athenis referta varia et multe scientie pictura. ¶ Virtutē enim satis
esse ad beatē viuendū putant. Cicero in Paradoxis ppulchre hāc sententiā
Stoicorū expressit dicens. In quo virtus est ei nihil deest ad beatē viuendū.

Mora.

Felicitas actiua

*Aliqd ad felicitatē qd dupli-
citer pcurrit.*

Felicitas.

Quoniam nihil aliud est beate viuere nisi honeste ac bene. Et paulo infra contra Antonium. Nescis insane nescis: quantas vires virtus habeat: nomen tamen virtutis usurpas: quid ipsa valeat ignoras. Nemo potest non beatissimus esse qui est totus aptus ex se: quicquid in se uno sua ponit omnia: cui autem spes omnis et ratio et cogitatio pendet ex fortuna: huic nihil potest esse certi. nihilque quod exploratum habeat permanens sibi quidem unum diem. Et in ultimo libro Tusculi. Postquam ostendit in virtute satis esse presidii ab bene viuendum sic concludit. Satis ergo etiam ad beatescentem ut stulticia et si adepta fuerit quod concupiscit: nunquam se tamen satis consecuta putat. sic sapientiam semper eo contenta est quod adest. Hoc quoque Bias unus et septem sapientibus re ipsa comprobauit. Eum enim patriam eius Persina hostes inuasissent: et omnes bona sua exportarent: interrogatus quid ita nihil ex bonis suis secum ferret. Ego vero inquit bona mea mecum porto. pectore enim illa gestabat: non humeris. non oculis visenda: sed estimanda animo. que in domicilio mentis inclusa: nec mortalium nec Deorum manibus labefactari queunt. et ut manentibus prelo sunt: fugientes non deserunt. Nec illis si accidat unquam frangi: hoc Licero in Persarum domo declarat per exemplum dicens. Nec ego Marcum Regulum erunsum: nec infelicem: nec miserum unquam esse putavi. Non enim magnitudo animi eius cruciabat a penis: non grauitas. non fides. non constantia. non ulla virtus. non denique animus ipse. qui tot virtutum presidio munitus tantorum comitatu virtutis cui potissimum assensuat. In quarta particula que incipit ibi. Non est mirum inquit. Leonardus dat causam: quare omnes ille tres opiniones videantur sibi probabiles. dicitque easdem verbis repugnare: et effectum proximas. In quinta particula declarat Leonardus propinquitatem seu conuenientiam predictarum trium opinionum. Et primo Stoicorum et Peripateticorum. inter quos tangit duas conuenientias et duas differentias. Prima conuenientia est: quia utriusque dicunt solam virtutem esse effectricem felicitatis. Secunda: quia que Peripatetici bona corporis aut fortune appellant: illa Stoici nouo quodam alio nomine appellant preposita seu comoda: et eis opposita reiecta seu incommoda. et ita solum in verbis non in re dissident. Prima differentia: quia commodis corporis et fortune. Peripatetici aliquid tribuunt in felicitate: licet non multum: ut supra dictum est: sed Stoici omnino nihil. Secunda differentia: quia Peripatetici dicunt felicitatem posse impedi in incommodis corporis vel fortune: non quibuscumque: sed solum magnis et multis. Stoici vero non. Et causa huius differentie manifesta est ex precedentibus: quia Stoici solum habitum virtutis dicunt per se sufficientem ad causandam vitam beatam. Peripatetici vero non: nisi fiat usus illarum virtutum. Et quia incommoda corporis et fortune possunt impedire usum virtutis: non habitum. ergo. etc. Predicta sententia Peripateticorum perpulchre expressit Aristoteles primo Ethicorum his verbis. Operationes autem be quidem que a virtute perficiuntur felicitatis sunt domine. he vero que sunt contrarie: contrarii. hoc est: operationes viciose miseram efficiunt vitam. Et paulo inferius. Quod si operationes domine sunt ut diximus beate vite. nemo beatorum erit miser. Nunquam enim odiosum quicquam atque improbum agat. Et erit talis per vitam: ut semper aut maxime agat: aut contemplet que procedunt a virtute.

Bias

Virtus.

fortunāq; feret pulcherrime et omni ex parte cōcinne ac equabiliter. et ppter hoc dicit cum simile quadyato. Et infra subdit. Que cū ita sint: miser quidē nunq; erit felix: beatus tamē nō erit si in priamī calamitates inciderit. Nec igit varius facileq; mutabilis erit. neq; ex felicitate facile a quibusvis sed ab ingentibus et multis aduersitatibus dimouebit. ¶ Secūdo ibi. Quin etiam voluptatis parroni. ¶ Probat opinionē Epicureorū nō multū distare a predictis duabus: per hoc: quia voluptas adeo est coniuncta vite beate: vt separari ab inuicem nequeat. et maxime hoc verū est de voluptate animi. vt supra dictum est. Et hoc probat tripliciter. ¶ Primo: ex nominis interpretatiōe. Momen enim quo Greci beatā vitam vocant tractū est a gaudēdo. Quoniam vita beata gaudijs est plena. Secūdo: quia opatio virtutis in qua est felicitas immensas continet voluptates. Tertio ex sentētia Epicuri: qui princeps erat secte Epicureorū. ¶ In sexta particula: que incipit ibi. Per q̄ gratū mihi est. ¶ Sator Adarcellinus gratā sibi fuisse conciliationē predictarū triū opinionū de felicitate: hortaturq; Leonardū vt ostēdat quibus rebus veniatur ad felicitatem. et deinde cum palam esset huiusmodi res esse virtutes: optat vt Leonardus de his ipsis virtutibus aliquid dicat breuiter: si non velit ad vniū referre: hoc est: de ipsis virtutibus profunda et subtilia recensere. Et est prouerbium tractum ab his qui ita mundas manus habere volunt: vt vngues etiā ad vinum refecent. ne quid inmoderate sub ipsis cōtrahatur.

Quum per virtutes ad beatam vitam perueniat (ab his em honestas voluptasq; vera existit) de virtutibus ipsis dicere agreeor. atq; illud primum a nobis intelligendū est: virtutem omnē esse affectionē animi cōstantem: quē cōmuni nōmine habitū vocant. Ut enim Equū sic a natura generatū videmus: vt currere et in girum flecti et portare equitem possit. hec tamē ipsa nō perfecte agit: nisi cum domitus et exercitatus est: atq; ita asuefactus vt illa bene et scienter agat: tū enim perfectū quiddam habere videtur. Sic et homo a natura aptus: per exercitationē et asuetudinem habitū iusticie et tēperantie ceterarūq; virtutū nanciscitur. vt tunc demū perfectum ab usu sit: quod a natura fuerat inchoatum. Et de virtute quidem omnī in hūc fere modum accipiendū est: habitū scilicet esse animi exercitatione vsuq; acquisitum vt perite et scienter opus suum perficiat. Virtutū vero ipsarū

35

36

37

Virtus.

29

Virtutū dimissio

Virtus.

prima particio: vt alie sint moris: alie intellectus. Conueniunt vero in eo: quia omnes sunt habitus. Differunt autem: Quia morales sunt in ea parte animi que non habet rationem. Intellective aut in ea parte: que rationem habet. Preterea morales virtutes mediocritates quedam sunt inter excessum et defectum: Intellective aut excessum non habent: nec sunt mediocritates. Insuper morales circa affectus et actus Intellective circa veri deprehensionem magis versantur. Sunt vero intellective virtutes quinque: Sapientia: Scientia: Prudentia: Intelligentia et Ars.

36 Tertia pars principalis de virtutibus: per quas itur ad ultimum finem: qui est felicitas. Et potest diuidi in septem particulas. Quarum prima est de virtute in comuni. Secunda de singulis virtutibus moralibus. Tertia de continentia et incontinentia. Quarta de potentijs anime. Quinta de virtutibus intellectivis. Sexta de comparatione vite otiose seu contemplative: ad actiuam seu civilem. Septima de connexionione prudentie cum virtutibus moralibus. Primum tractat etiam Aristoteles in secundo Ethicorum. Secundum in fine tertij totius quarto et quinto. Tertium in septimo. Quartum et sextum in sexto. et quintum in decimo. In prima itaque particula: primo declarat virtutem esse habitum ad quem a natura apti sumus. Acquiritur autem et perficitur exercitatione et assuetudine: per simile de Equo: qui ad multos actus ad quos ipso vtimur a natura est dispositus: eosdem tamen non agit perfecte nisi cum domitus et exercitatus est atque ita assuetus: vt eosdem actus bene et scienter agat. Ex quo colligitur Virtutes: nec inesse nobis perfecte a natura: nec omnino preter naturam. Et hoc ostendit Aristoteles in principio secundi Ethicorum duabus rationibus. Quarum prima est hec. Nihil assuescit in contrarium illius qui sibi inest a natura. vt lapis: cui a natura competit ferri deorsum: nunquam assuescit ferri sursum: etiam si milles assuetudinis causa cum quispiam sursum projiceret. sed nos assuescere possumus in contrarium virtutum: ergo neque a natura neque omnino preter naturam in nobis virtutes efficiunt: sed idonei quidam ad ipsas suscipiendas facti sumus a natura: suscipimus aut ipsas atque perficimur per consuetudinem. Alias rationes si placet vide apud Aristotelem ibidem. ¶ Secundo ex predictis concludit diffinitionem virtutis que est hec. Virtus est habitus animi exercitatione vsuque acquisitus: vt perite et scienter opus suum perficiat. In qua diffinitio tria tangunt. Primum genus virtutis quod est habitus. et ponitur ad excludendas naturales potentias anime et passiones: quorum neutrum potest esse virtus. Et hoc ostenditur hac vnica ratione. nec secundum naturales potentias: nec secundum passiones seu affectiones dicimur studiosi vel prauis: neque laudamur neque vituperamur sed secundum virtutes dicimur studiosi et laudamur: sicut secundum vicia opposita virtutibus dicimur prauis et vituperamur. ergo virtutes nec sunt naturales potentie ani-

37
Virtutis diffi.

Virtus moralis.

me nec passiones. Igitur ex sufficiēti diuisione cōcluditur ipsas esse habitus. quia nō sunt plura in anima nisi predicta tria. videlicet potētie. passiones. et habitus. scđm Aristotē ubi supra. Additur autē animi. ad differentiā habituum corporis. Secūdo tangit modus quo generatur in animo virtus cum dicitur. exercitatione vsqz acquisitus. et p hoc excluditur dispositio ad habitum: que nō requirit vsum et exercitationē. sed acquiri potest ex vno actu: ppter hoc etiā talis dispositio facile deleri potest et amitti. habitus vero nō nisi grādis fiat pmutatio. vt dicit Aristoteles in Predicamētis. Et ob hoc habet se velut altera natura. vt dicit idē p̄lus in libro de memoria et remiscētia. Ultimo tangitur vtilitas virtutis cum additur. vt perire. i. bene seu expedite et scienter opus suū perficiat. Et in hoc datur intelligi differentiā oparionis Alius que sequit habitum: ab ea que precedit habitum. et ab illa que p̄ficiētur ex habitu vicij. quia actus p̄cedentes habitum sunt imperite: nec ita prompte ac expedite exercentur: sicut illi qui sequuntur habitū. Vt patet de actu citari sūdi cuius qui addiscit et illius qui iam habet habitū citari sūdi. Actus autē qui p̄fiscuntur ex habitu vicij nō sunt scienter seu recte: sed ex ignorātia. Dis enim p̄mū est ignorātia: vt dicitur in fine huius libri. Vnde ad opus virtutis tria requirunt auctore Aristō. secūdo Ethicoz. videlicet vt fiat scienter: ex electione: et p̄stanter: siue p̄seueranter. hoc est animo firmo et inmutabili. ¶ Tercio diuidit Leonardus virtutem p̄ima diuisione in moralem et intellectuā. Et ratio huius diuisionis potest accipi ex subiecto virtutis quod est anima intellectuā: cuius sunt due potētie scđm Aristotē tertio de Anima videlicet intellectus: in quo sunt virtutes intellectuē sicut i subiecto: et voluntas: in qua sunt virtutes morales scđm Scotum. licet qdā eas ponunt in appetitu sensitivo: de quo infra docemus cū pertractabimus potētiās anime. Quarto ponit vnā convenientiā et tres differentiās virtutum moraliū ad intellectuā. Quāz prima sumitur ex subiectis earū de qbus iam dictū est. Scda per cōparationē ad excessum et defectū seu nimium et parū. inter que duo virtutes morales tenent mediū: non aut intellectuē. Tercia differentia accipitur ex objectis circa que versant. Ultimo ponit numerū et nomina virtutū intellectuārum de quibus infra tractabimus.

Ad op⁹ virtutū
tria pcurrit.
38

^{circūfusa}
Moralium autē maior est numerus. Vt enim affectus sunt humani qui nos inflectunt et ducunt. ita virtutes aduersus hos oppositē insistant. Ex quo fit: vt morales quidē virtutes omnes circa difficile arduūqz versent. Difficile est em̄ libidine quasi freno compescere: difficile iracundiā tenere. difficile auariciā coercere. Idem est de alijs affectibus nostris: ad que enī prouī natura sumus: aduersus illa virtutes opponuntur. Nil agas timide dicit virtus: nil intēperanter nil auare. nil iracunde: nil inique: nil abiecte. Grande pot?

44

Virtus moralis.

Honores ita appetendi ut ambicio
vitebatur.

quiddam tibi propositū sit. et si adsint facultates: magnificētia splendeat. Honores vero ita prosequere: ut declines ambitionē. veritas et in omni sermone et in omni vita cluceat.

39
Virt⁹ moral.

Declaratio.

Duplex medi-
etas.

Notabile.

D^{ra} inter me-
diū rei et medi-
um q^{uod} ad nos.
Prima.
Secunda.

¶ Hec est secūda particula. In qua Leonardus breui cursu et mira arte p-
stringit singulas virtutes morales. primo in generali de ipsis tractādo. secū-
do in speciali de vnaquaq^{ue} earum. Circa primū. Primo ostendit nūmerum
virtutū moralū ideo esse maiore quā intellectiuarū. quoniam virtutes mora-
les vt paulo ante dictū est. et est sentētia Aristo. secūdo Ethicorū moderant^{ur}
passionibus et actibus nostris. Et ideo sicut multi sunt in nobis affectus qui-
bus exagitamur ita oportet esse plures virtutes morales ad frenandos illos
affectus et regendos actus. Et ex hoc statim cōcludit oēs virtutes morales
versari circa difficile. Quod probat dupliciter. Primo. Quoniam difficile est
coercere affectus ad quos a natura proni sumus. et hoc declarās miro artifi-
cio officiū singularū virtutū moralū. exprimit cum dicit. Nil agas timide. nil
intēperanter. etc. C^{irca} huiusq^{ue} descēdemus ad secundā p^{ro}bationem et pertra-
ctationem singularū virtutū moralū. nō inutile fortassis erit p^{ro}videre quid
sit virtus moralis. quis nūmerus. que nomina eaz ac distinctio. et alia que ad
cognitionē earū in cōmuni atinere videntur. Vnde Virtus moralis aucto-
re Aristotele secūdo Ethicorū. Est habitus electivus in mediocritate cōsistens
ea que est ad nos definita ratione et vt definitur ipse prudēs his verbis de-
finitionem virtutis traduxit e Breco in Latinū Joannes Argirepilus Bi-
santinus. In qua definitione primo ponitur genus virtutis cum dicitur habi-
tus. Secūdo tres differētie. Quarū prima sumitur per respectum ad actum
virtutis cum dicitur electivus. Nunq^{uam} enī actus virtutis est sine electione vt
antea diximus. Que nihil aliud est quam preconiliata voluntas: et per hanc
differētiā excluditur virtus intellectiva. Secunda d^{icitur} accipitur per respec-
tum ad obiectū cum dicitur In mediocritate cōsistens. Omnis enī virt⁹
moralis cōnectrix est mediū: est quedā mediocritas. et per hoc excludunt^{ur}
habitus viciozū p^{er} excessum vel defectū. Et quia duplex potest esse medietas.
Quedam enī est ex natura ipsius rei: quedā respectu nostri: vel quo ad nos.
de quibus paulo post dicemus. ideo ad exprimendū in qua mediocritate cō-
sistit. virtus Additur ea que est ad nos. Tertia differētia sumitur per respec-
tum ad regulā virtutis cū dicitur definita ratione. Oportet enī actū virtu-
tis fieri scōm determinationem rationis. Et quia ratio potest esse recta et er-
ronea. et actus virtutis requirit rationē rectam. ideo additur. et vt definitur ipse
prudēs cuius ratio est recta. ¶ Vt predicta diffinitionis virtutis in-
telligentia clarioz sit scire oportet. Quod in omni re divisibili aliud est plus
seu exuperatio vel nimium. aliud minus seu defectus vel parum. aliud equale
vel medium. medium aut potest accipi. vel ex parte ipsius rei: quod scz eque
distat ab vtroq^{ue} extremorū vel respectu nostri siue quo ad nos. qd scz respec-
tu nostri neq^{ue} exuperat neq^{ue} deficit. Hec aut duo media duas habent adinuicem
differēcias. Quarū prima est. quia mediū rei est idem apud omnes: nō
medium quo ad nos. Secunda quia mediū rei sumitur scōm proportionem
Arithmeticam. que fit quando mediū sic excedit extremū minus sicut excedi-
tur ab extremo maiori ita q^{uod} vtrobiq^{ue} fiat eadem quantitas excessus. et hoc
modo sex dicunt^{ur} medium inter decē et duo. Sed medium quo ad nos sumit^{ur}

Virtus moralis.

secundū proportionem Geometricam. que fit quando mediū eandē proporti-
onem habet ad extremum minus q̄ habet maius extremū ad ipsum mediū
licet non sit idem excessus vtrobiq̄. vt sex inter nouem ⁊ quatuor. nā nouem
ad sex est proportio sesquialtera ⁊ eadē est sex ad quatuor. **Virt⁹** itaq̄ mora-
lis consistit in mediocritate quo ad nos quoniā consistit in eo qd nobis non
superabundat nec deficit. ⁊ non oportet vt ipsa sit mediocritas rei. Nam si
comedere decem libras sit superfluum ⁊ comedere duas sit paucum. nō ppter
hoc sequit̄ vt comedere sex sit mediocritas vnicuiq̄: imo hoc quod est sup-
fluum vni vel paucum: potest esse mediū alteri ⁊ ecōtra. vt si Adiloni come-
dere decē libras sit mediū alteri cuius pportio ad Adilonem est. sicut sex ad
decem comedere sex libras esset mediū. ¶ Insuper considerandū est in actu
volūtatis vltra bonitatē eius naturalē que cōpetit ei in quātum est ens posi-
tuum duplicē esse bonitatē moralem. Quarū prima dicit̄ bonitas ex genere.
Secūda ex cūstātia. Prima puenit actui volūtatis: ex hoc q̄ trāsit super
obiectum ipsi cōueniens scdm iudiciū recte rationis. ⁊ non solū naturaliter.
Et hec prima bonitas ideo dicit̄ ex genere: q̄a est formabilis p quācūq̄ aliā
cūstātiā morālē. ⁊ ita est quasi potētiā ad bonitatē morālē. nō tamē
oīno est extra genus moris iam em habet aliqd bonitatis morālis: ex hoc q̄
transit in obiectū ipsi pueniens scdm iudiciū rationis. Secūda bonitas que
dicit̄ ex cūstātia: puenit actui ex hoc q̄ pducitur seruatis oībus cūstāti-
tīs debitis illi actui. hoc est. quia fit vt oportet. quādo oportet. vbi oportet. ⁊
ppter qd oportet. ⁊ sic de alijs cūstātijs. Et ista bonitas iam est in specie
moris. quia habet oēs differētiās bonitatis morālis cōtrahentes bonum ex
genere. Theologi addūt tertiam bonitatē moralem que dicit̄ meritoria siue
gratuita: hoc est ex acceptatiōe diuina in ordine ad premiū eternū: ⁊ hec bo-
nitas ideo puenit actui quia cōuenit cōformiter principio merendi quod est
gratia vel charitas. Exemplū primi: vt dare elemosinā. Secūdi: vt dare ele-
mosinā de pprio. egenti. tēpore ⁊ loco quibus melius ipsi cōuenire potest ⁊
ppter amorem dei. Exemplū tertij: vt dare elemosinā: non tantum ex pietate
naturalit̄ quā etia malus potest moueri cōpaciendo pauperi: sed ex charitate.
que ⁊ nos facit amicos Dei ⁊ opa nostra ipsi grata. Predicta triplex boni-
tas morālis ita est ordinata. q̄ prima presupponit a secūda: ⁊ secūda a tertia
⁊ nō econtra. Et pformiter preter. maliciā naturalē inuenitur triplex malitia
morālis opposita predictē triplici bonitati. quarū rationē puto esse manife-
stā ex predictis. Vel si illa nō sufficiūt: vide plura apud Scotū. vii. dist. xxi. ii. lib. i.
Qu. j. ⁊ in quodlib. Qu. xviij. ¶ Circūstātijs autē causantes bonitatē mo-
ralem in specie: quas prudens inter p̄sultandū attendit ⁊ examinat sunt de-
cem: ⁊ fm ordinē predicamentorū sic ordinant̄. Quid: quantū: gratia cuius:
quale: quis: quo: in quo: quando: vbi: ⁊ quomodo. Quarū prima substantiā
actus respicit. Secūda quantitātē: nūc continuā: nūc discretā. Tertia finē.
Quarta qualitātē ⁊ opationis p̄tates. Quinta auctoritatem operis. Sexta
instrumentū opationis. Septima obiectū vel cui fit opatio. Octaua tempus
Nonā locum. Vltima modū seu formā opationis ⁊ ceteras ferme omnes
circūstātiās ambit. ⁊ reducunt ad octo: quas Aristoteles ponit tercio Ethicorū
⁊ trinentur in hoc versu. Quis: quid: vbi: circa: cur: quo: quomodo:
quādo. Prima autē ⁊ potissima est circūstātia finis. Vide Scotū vbi supra
in quodlib. ¶ Et quoniā oīs virtus morālis versat̄ circa affectus seu pas-
siones vel actus vt in textu dictū est. Ideo anteq̄ p̄tractabimus numerum

Proportio geome-
trica;

Sesquialtera,

Miles exotensis,

40.

Duplex boni-
tas i actu volū-
tatis reperit̄.

Bonitas me-
ritoria. siue
gratuita

lib. i.
41

De. x. circūstā-
tijs ad bonita-
tes morāles: re-
quisitis.

Virtus moralis.

- 42** virtutū moralium: prius cognoscamus quid sit affectus et quot sunt. Affectus itaq; seu passio vt vulgo dicitur. Est commotio appetitus ex apprehensione boni vel mali seu conuenientis aut disconuenientis. Ex qua diffinitione sequit. quod sola naturalis inclinatio appetitus ad aliquā commotionem pura ire aut recundie nō potest. pprie dici affectus seu passio. quoniam illa inclinatio nec est commotio: nec fit ex apprehensione. Cum aut illa inclinatio erit in actum ex apprehensione alicuius boni vel malitunc pprie dicitur affectus. Sūt aut affectus tam in appetitu sensitivo q̄ intellectu: qui dicitur voluntas: differenter tñ. quia affectio appetitus sensitivi fit ex apprehensione boni vel mali per sensum et fantasiam cum alteratione corporis. Affectio vero appetitus intellectui fit ex apprehensione boni vel mali per intellectum sine alteratione corporis et hoc est verū: si nō fiat simul commotio etiā in appetitu sensitivo. Et quia raro fit commotio appetitus intellectui quin etiā simul fiat commotio appetitus sensitivi et corporis alteratio. Ideo magis pprie dicunt esse affectus in appetitu sensitivo. et philosophi communiter nomen affectus seu passionis ex vso attribunt commotionibus appetitus sensitivi. ¶ Enumerantur aut communiter vñ decimo affectiones seu passiones. sex in appetitu concupiscibili et quinq; in irascibili. Quorū appetitū differētia postea declarabitur: cum loquemur de potentijs anime. In appetitu itaq; concupiscibili ex apprehensione boni sunt tres passiones et alie tres ex apprehensione mali. que sic discernuntur. Nam bonum apprehensum vt conueniens appetitui causat in appetitu amorem seu quandā complacentiā sui: ad quam statim sequitur scda passio que est concupiscentia seu desiderium illius boni non haberi. Habito aut illo bono cōsequit tertiaque est delectatio vel gaudium: quasi quedā quies in ipso. Malū autem apprehensum vt disconueniens seu nociuū appetitui causat passionē odij: qd est quedā displicētia. ad quā sequit scda videlicet fuga vel recusatio. Et aut illud malū nō potest cuitari: sed iam nobis imminet vel actu opprimit. causat tertiā passionē videlicet dolorē vel tristitiam. In appetitu vero irascibili sic distinguunt quinq; passiones. Nam bonū arduū qd ponit obiectū appetitus irascibilis: apprehēdit vt possibile a nobis haberi: et attingi causat passionem spei que excitat appetitū vt assurgat ad consequendū illud bonū: si aut apprehendit vt non possibile adipisci a nobis causat passionē desperationis. malū autem apprehensū vt possibile superari causat confidentiā que mouet appetitum ad repellendū illud malū seu offendens. Si vero apprehendit vt impossibile superari: inprimis passionē timoris seu metus. Ex malo aut vt est plenus causat ira. Et iste sunt passiones principaliores: ad quas cōs alie reducuntur. vt declarant expōitores Aristotelis in scdo Ethicorū. Gaudium etiā et tristitia inueniunt in appetitu irascibili. Nam gaudium consequit confidentiam post consecutionē victorie: et iram post consecutionē vindicte. et opposita horū consequit tristitia. Ex predictis potest cōcludi primo. Ad cum omnis virtus moralis sit circa passiones et actus. Omne aut passionē et actū cōsequit voluptas vel dolor vt nunc dictū est. Ideo ois virtus moralis est circa voluptates et dolores. Secūdo cōcluditur qd omnis virtus moralis versatur circa difficile: nō solum ppter causam in textu positam verum etiā ppter hoc: qm nō fit actus bonus moraliter: nisi obseruent omnes circūstantie debite actui. Nam quacūq; obmissa nō fit actus bonus moraliter. Et ppter hoc bonitas moralis sic solet diffiniri. Est integritas omnium eorū que recta ratio operantis indicabat debere puenire actui vel ageri cum agit. et notanter additur: recta
- Affectus.**
- Duplex affectus.**
- 43** **De numero affectuum.**
- Amor.**
- Desiderium.**
- Delectatio.**
- Odium.**
- Fuga.**
- Tristitia.**
- Spes.**
- Desperatio.**
- Confidentia.**
- Timor.**
- Ira.**
- 44**
- Bonitas moralis.**

Virtus moralis.

ratio opantis. Ad bonitatem enim moralem requiritur quod agens suo proprio iudicio iudicet recte de circumstantiis puenientibus actui: secundum illud rectum iudicium operetur. Et ideo si iudicium agentis sit erroneum: actus eius non habebit bonitatem moralem: etiam si sit conformis iudicio rationis recte alterius. Quia bonitas moralis est puenientia actus iudicata secundum rectam rationem agentis. Tercio concluditur quod peccare agendo est facile, licet recte agere sit difficile. et hoc declarat Aristoteles secundo Ethicorum de sagittatibus ad signum facile est enim non tangere signum: difficile autem attingere: cum vna tantum sit via attingendi signum: errandi vero ab eo infinite, quare Pythagorici recte putabant malum esse infinitum bonum vero finitum. Vno namque modo bonus est multisque nequamus hominis actus. Quis cognitis accedamus ad numerum virtutum moralium. ut ea que diximus in vniuersali applicentur ad singulas virtutes. Sermones enim qui circa actus versantur. Vniuersales quidem inaniiores sunt particulariores vero efficaciores. Quoniam actus circa singularia sunt: quibus oportet sermones pferantur esse. Virtutes itaque morales Aristoteles secundo Ethicorum ponit decem: simul ostendens actus obiectumque vicia extrema singularem: inter que medium tenet locum. Et primam ponit fortitudinem que est mediocritas circa timores et fiducia in quibus exuperatio et defectio sunt audacia et timiditas. Secunda virtus moralis est temperantia, que est quedam mediocritas circa voluptates atque dolores: que sentiuntur gustu et tactu in quibus exuperatio dicitur intemperantia et defectio nomine proprium non habet sed potest vocari insensibilitas. Tertia est liberalitas: que dicitur mediocritas circa dandas cupiendasque pecunias. Vicia autem extrema interque tenet medium sunt prodigalitas atque illibertas seu auaritia. Quarta est magnificentia, que versatur circa sumptus et pecunias. Et differt a liberalitate: quia magnificentia est circa magnos sumptus liberalitas autem circa paruos et mediocres, nec solum circa sumptus sed etiam circa quoslibet alios actus qui sunt pecunijs. Exuperatio opposita magnificentie Brece dicitur apyrocalia et banantia: latine autem inexplorabilis et vulgaris ventositas: ut interpretatur Leonardus Arctinus. Defectio vero vocatur pusillitas vel modicitas. Quinta virtus est magna nimitas, que est mediocritas appetendi magnos honores, in quibus exuperatio vocatur lentitudo quedam seu inflatio et defectio pusillanimitas. Sexta que versatur circa paruos honores, et differt sic a magnanimitate, sicut liberalitas a magnificentia, caret proprio nomine sed potest vocari modestia appetendi honores. Viciu per exuperationem vocatur ambitiositas, per defectionem autem vacuitas appetitum honore, vnum enim nomen non habet. Septima que est mediocritas circa iras vocatur mansuetudo, cuius extrema sunt iracundia et vacuitas ire. Octava virtus dicitur veritas seu grauitas, et puenit illi qui tale se verbis et factis ostendit qualis apud se esset. Cuius vicium per supabundantiam vocatur arrogancia seu iactantia: per defectionem vero dissimulatio. Nonam que est mediocritas in iocis quibus homines recreantur in vita vocatur comitas ac urbanitas. Exuperatio autem in iocis est scurrilitas et defectio rusticitas. Decima que medium tenet inter adulationem et asperam pentionem, est virtus similis amicitie et solet vocari humanitas, et versatur circa voluptates doloresque qui sunt in puerlationibus hominum: approbando vel reprehendendo facta vel dicta eorum cum quibus sit puerfatio. Dicitur predictas decem virtutes inueniri iusticia: que versatur circa actus quibus redditur vnicuique quod suum est, que etiam est mediocritas secundum Aristotelem in quinto Ethicorum et primo libro magnorum moralium

Nota.

45

De numero virtutum moralium.

Fortitudo.

Temperantia.

Liberalitas.

Magnificencia

Magnanitas

Modestia appetendi honores.
Mansuetudo.
Veritas.

Comitas.

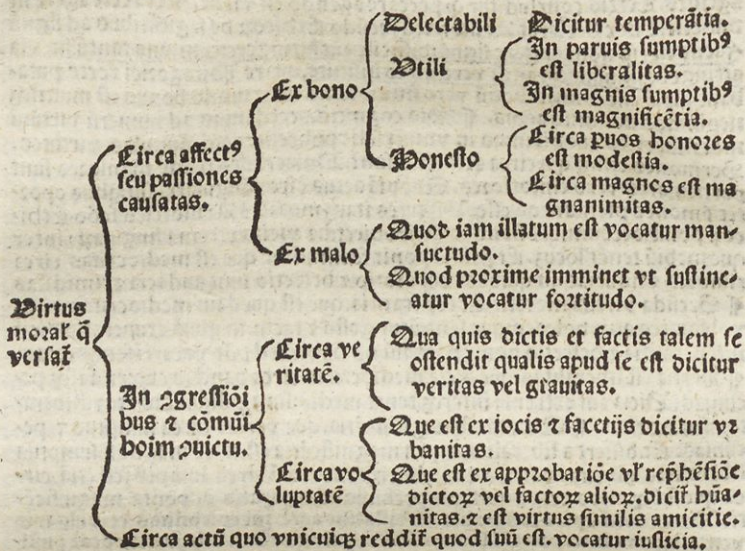
Humanitas.

Iusticia.

Fortitudo.

Inter excessum & defectū. nam qui afficit alium iniuria plus habet commodi & minus incomodi. qui vero afficitur iniuria minus habet comodi & plus incomodi. Et ideo ois iniusticia est inequalitas & iustitia equalitas. Predictarum autē virtutū moralium sufficiētia ex hac subscripta figura colligit.

46 *fortitudo* Preterea caue ne virtutis specie decipiat viciū. Inconsul-
ta audacia fortitudo non est. sed temeritas & vesania: tanq̄
est in vicio qui nō timenda formidat: q̄ qui timenda omni-
no non expauescit. Sit timor in periculis ita tamē (si perfe-
renda sint) vt ratio superet vincatq; terrorē. At graue est
vulnera excipere: graue mortē obire: sint sane ista si ita vis
iam grauissima: tamē incidunt in tēpora in quibus honesta
mors turpi fuerit vite a sapiente preferenda: & vulnera per
gloriam excipere prestat: q̄ per ignominia corpus integrū
seruare. Hinc fortitudo illa mirabilis existit: speciosissima

Fortitudo.

perfecto virtus. Oratorum campus : que tanto fauore hominum excepta est : vt etiam defunctorum statuas videamus fere habitu militari: quasi preclarum sit hoc potissimum genere laudis in vita daruisse. Comune certe virtutis nomen fortitudo sola in suam propriam appellationem conuertit. nec sane immerito virtus enim a viro dicitur. Vir autem constans aliquid et pugnae designare videtur. Itaque illud in proprio est. Si viri estis. i. si fortes. Et Cesar milites increpans inquit se non tantum virtutem in milite desiderare quantum modestiam. Virtutem haud dubie pro fortitudine ^{ponebat} ponere. Itaque vt in multis alijs ita in hoc preclarus Greci quam nos Fortitudinem enim illi andrian vocant. Id importat (vt verbum de verbo exprimam) virilitatem. Nam temperantia communis quidem est: nec viri solum sed etiam mulieris. Fortitudo autem propria viri. Versatur autem temperantia circa libidines concupiscendas. Atque vt fortitudo a fuga nos reuocat sic temperantia ab insequendo cohercet : vt quodammodo inter se contrarie : vna ad prelium cohortari: alia receptui cauere videatur. Est autem temperantia circa eas voluptates que nobis communes sunt cum ceteris animantibus. Ex quo non proprie quidem ille hominis voluptates. sed magis seruales bestialesque habentur.

¶ Secundo probat virtutem moralem ideo versari circa difficile. quia sepe viciū apparet et putatur esse virtus. et hanc probationem simul et precedentem declarans pertractat singulas virtutes morales. et primo fortitudinem. Vbi primo exprimit vicia extrema interque medium tenet fortitudo. que sunt incōsulta seu temeraria audacia: et ignominiosa timiditas simul et actus eorundem cum ait. Tāquam est in vicio. et fortitudinis etiam exprimit actum cum dicit. Sit timor in periculis. ita tamen. et. Secundo ostendit fortitudinem esse admirabilem et speciosissimam

Virtus

Temperantia

47

46

Fortitudo et Temperantia.

simā virtutē tribus signis. Quorum primū accipitur ex oratoribus quorum campus est fortitudo. Hoc est latissima materia ad dicendū pposita in laudem viroꝝ fortū. Licero primo libro de officiis. Que magno inquit aīo et claro fortiter excellenterq; gesta sunt: ea nescio quomodo quasi pleno ore laudamus. Hinc Rhetorū campus de marathone: hoc est de laudibus eorū qui fortiter pugnaverunt in campis. Parat boniis et alijs locis que ibi cōme morat. Secūm signum accipitur ex statuis positīs in laudē mortuorū: que fere omnes formate erant habitu militari. Tercium signū accipitur ex hoc quod sola fortitudo cōmune nomen virtutis sibi usurpat. Quod pbat tripliciter. Primo ex interpretatione nominis virtutis. Secundo ex verbis Julij Cesaris. Tercio ex nomine eius quod habet apud Grecos. Et hoc ita esse manifestum etiam ex sententia Liceronis secūdo libro Tuscula. cum dicit. ut dictus est. virtutis nomē non est propriū omniū virtutū. sed fortitudinis: que ceteris antecellit: quia omnes alie noīate sunt. appellat a inquit est ex viro viri? viri autē est propria fortitudo. cuius munera duo sunt mortis dolorisq; contemptio. Videndū est igitur his si virtutis cōpotes vel potius si viri volumus esse. quoniam a viro virtutis nomen est. ¶ Deinde de temperantia paucis se ab solvens primo ostēdit actum et obiectū temperantie cum dicit eā verari circa cōpescendas libidines: hoc est voluptates sensuum. Secūdo declarat actum temperantie quodāmodo oppositum esse actui fortitudinis. quoniam fortitudo cohorat nos ad pugnam: temperantia vero e contrario quasi receptui canens a voluptatibus nos reuocat. Receptui autē canere proprie est signo clangore tube dato: milites ex pugna vel a psecutione hostiū in castra reuocare. Tercio ponit voluptates circa quas versatur temperantia esse cōmunes nobis cū bestiis. et ideo magis bestiis quā hominibus conuenientes. nam et homines qui talibus voluptatibus indulgent: faciunt bestiales. ¶ Ut ea que exposita sunt de his primis duabus virtutibus manifestiora sint proponam quedā de ipsis dicta ab Aristotele in tertio libro Ethicorū. Et primo de fortitudine. hoc est. ¶ Primum dictū. Fortitudo est mediocritas circa metus et fiducias seu timores et audacias: has enim duas passiones cohercet et supra dictum est. ¶ Secūm obiectū fortitudinis proximū predictę due passiones sunt: remotū autē est idem cum obiectis earundem passionum: que sunt terribilia et ausus. Secūda pars patet. quia virtus ordinat appetitum circa illa in quibus a passio nibus deordinatur. Et propter hoc fortitudo dicitur esse mediocritas circa terribilia et ea que audemus. Et prior diffinitio data est per obiectum ppin quius: hec vero per obiectum remotius. ¶ Tercū. Difficilius est imponere modū timori quam audacitatem quia homines a natura plus habēt timoris q̄ fiducia: tum quia periculum imminens augeat metū et minuit confidentia: tum etiam quia difficilius est pericula sustinere q̄ aggredi. Et ppter hoc patientia que disponit ad suscipiendā terribilia nobile genus viuendi dicitur a Seneca. ¶ Quartum. fortitudo magis respicit metus quā confidentias. quoniam virtus versatur circa difficultate: magis circa magis difficultia. ¶ Quintum. oīa terribilia sunt mala. quia quicūq; timeamus mala sunt: et ideo antiq̄ timorē diffiniētes: expectationē mali inquit ipsū esse. sed terribilia time mus. ergo. et. ¶ Sextū. nō circa omnia mala est fortitudo. quoniam sunt quedam mala que timere oportet et honestū est: et nō timere turpe. Infamia nāq; qui timet probus est et verecūdus. qui nō timet: impudens. Fortitudo autē nō est nisi circa ea mala que timere est turpe. Unde sicut ille qui pro libere

Receptui ca
nere.

Tredecī dicta
De fortitudi
ne penit.
Primum.
Secundum.

Tertium.

Quartū.

Quintū.

Sextum.

Timor

Fortitudo.

aut vxoris pudicitia timet aut inuidiā metuit: nō est iudicāndus timidus. quoniam hec timere oportet. sic neq; ille fortis: qui nō timet: nisi forte per transumptionē: quoniam habet aliquid simile cum forti. vterq; enī est impavidus.

¶ Septimū. fortitudo pprie est circa maxime terribilia: vt est mors que oīm terribiliū maxime est terribile. Circa paupertatē vero et morbos nō est pprie fortitudo. quia hec nō oportet timere: sicut nec quēcunq; alia que nec a vicio nostro nec a nobis fiūt. et ppter hoc qui talia nō metuit: nō est fortis: nisi similitudinē. quia fortitudo pprie est: vbi licet viriliter et fortiter agere: seu vbi vires habēt locum et honestū est mori: quorum neutrum est in predictis.

¶ Octauū. fortitudo nō est circa omne genus mortis. sed solū circa illud qd est honestissimū. vt p religione aut defensione ecclesie pro iusticia aut salute reipublice. patet. quia pro his licet fortiter agere et honestum est mori.

¶ Nonū. ille pprie est fortis: qui circa honestā mortem et ea omnia que repēte eueniūt atq; afferūt mortem intrepidus est. qualia accidunt in bello: licet autem in mari aut in ipsis morbis vir fortis est sine timore. nō tamē sic vt naute. fortes enī in talibus periculis et de salute sua desperant et genus tale mortis moleste ferunt: ppter hoc. quia ibi nec est locus viriliter fortiterq; agere nec honestū est mori. naute autē spe freti ppter experiētiā putāt se posse evadere periculū.

¶ Decimū. fortis nō solum timet ea que superāt facultatē humanam. vt tonitrua et fulmina: ea enim vnicuiq; sane mentis terribilia sunt: verūetiam illa que metas humane facultatis nō egrediunt. nec tamē omnia talia timet: sed solū que optet et gratia cuius oportet: et vt optet: quādo oportet timere. et iterum ipsa fert toleratq; atq; confidit: si ratio id preceperit.

¶ Undecimū. circa eadem versatur audax fortis et meticulosus: sed diuerso modo se habēt ad ipsa. fortis enī mediocriter et vt oportet circa illa versat: illi autē exuperat et deficiūt. Nam audax exuperat in p̄sido et deficit in timendo. cōtra meticulosus exuperat in timēdo et deficit in p̄sido. Differt etiā fortis ab audaci. Nam audax p̄ceptus est ante pericula et vult ea: sed cum in ipsis est tergiuersatur. fortis autem in ipso feruens est: antea vero quietus.

¶ Duodecimū. p̄ter verā fortitudinē de qua dictū est sunt alie quinq; species fortitudinis methaphorice. Quāz prima est fortitudo civilis: cuius sunt tres gradus. In p̄mo gradu sunt hi: qui ob appetitiōē bonorū et fugā rep̄e hensionis subeūt pericula. In secūdo gradu sunt illi: qui hoc agūt ob metum pene. cogūt enī hi qui potestātē habent vt Dector: cū sic cōminatus est suis militibus: quē procul a pugna trepidatē forte videbo: his canibus fiet: fiet quoq; vulturis elca. In tertio: qui cogūtur verberibus ad pugnā vel ad aliqūd aliud agendū intrepide. Secūda est ob periciā seu experiētiā singulaz rerū militariā. et hanc maxime habet milites veterani mercede conducti. hi enī intrepidi sunt ppter periciā: quoniam eos terrores qui vani sunt maxime cognoscunt: deinde et aduersarios offendere et seipsos tueri: et evitare hostis conatus sciūt: et habēt talia arma que ad agendū et ad non paciendū sunt aptissima. quibus rebus efficitur. vt ipsi tanq̄ aduersus inermes armati: et tanq̄ aduersus rudes: ludi magistri hoc est athlete decerent. hi tamē nō sunt vere fortes: quia cum periculū magis exerceat: et cū inferiores se viribus ac apparatu bellico sentiūt: turpiter fugiūt: mortem magis quā dedecus formidantes.

¶ Tercia vir autē fortis nō est talis. Tercia species est fortitudo ob iram seu furorem. fortes enī et hi vidētur qui ob iram ferunt perinde atq; fere in eos: qui ipsos vulnere affecerūt et a fortes pcitantur ira. Est enī ira res impetuossima ad

Septimū.

fortitudo vbi.

Octauū.

Nonum.
Quis proprie fortis.

Decimū.

Undecimū.

fortis Audax.

Duodecimū.

Mō de gentu
plici fortitu
dine metha
phorica.

Seda

Temperat̃ia.

pericula capeſſenda. Tales aut̃ nō ſunt vere fortes: quoniā non agūt ob neceſſitatem ſed velut fere a dolore cōcitati ac ira: ad periculū irruūt: nihil prēvidentes malorū. nam hoc pacto ⁊ ipſi Aſini cū eſuriūt fortes eſſent: nō enim a pabulo verberibus dimouent̃. Adulteri quoq; ppter libidinem multa audent. Quarta eſt ob ſpem vincendū: eſt eorū qui plura iam euaserūt picula. ⁊ ppter ea ſine metu accedūt ad illa: talesq; ſunt ſimiles ebrijs. quoniā ⁊ ipſi ſperant ſibi omnia pſpere euentura. Sed non ſunt vere fortes: quia cum eis non cūentūt qualia ſperant: fugam arripiūt. Quinta ſpecies fortitudinis me-
thaphorice. eſt eorū qui ignorātes periculūrem aggrediūtur: cum vero vi-
dent aliud eſſe quā putabant: fugiūt. ¶ Tredecimū. Maxime fortis ille vi-
detur: qui in ſubitis terroribus ac periculis interitus eſt ac ſine turbatione. Nam poteſt aliquis fortiter ferre pericula pculſa: aut ppter vitandamigno-
miniam: aut ob honorē cōſequendum. Sed que repente eueniūt: ſolo habitu
47
mentis eligūt ac ſuſtinentur fortiter. ¶ Deinde de Temperantia fere hec
ab Ariſtotele ſunt dicta. ¶ Primū. Duplici exiſtente voluptate: animi ſcē
⁊ corporis. vt in ſecūda parte dictum eſt. manifeſtū eſt temperantiā non eſſe
circa voluptates animi. patet. Nam qui voluptatibus honoris aut diſcipli-
ne gaudent: nec tēperantes: nec intēperantes dicūtur. eos etiā qui fabulis ⁊
narrationibus delectant̃ et circa talia dies cōſumunt: verboſos quidem atq;
deliſes: intēperantes vero nō aſueuimus appellare. ¶ Secundū. Non cir-
ca cūctos voluptates corporis eſt tēperantia. quia nō eſt circa voluptates vi-
ſus: auditus: vel olfactus: niſi per accidēs. Memo enim eos qui coloribus: figu-
ris: pictura gaudēt: dicit tēperantes vel intēperantes. nec eos qui cantu vel
voce hiſtrionis delectant̃. aut qui circa odores gaudent. Licet predictis ho-
mines ⁊ vt oportet ⁊ magis quā oportet ⁊ minus etiā gaudeant. Dixi autē:
niſi per accidēs. Quia predictis ſenſibilibus quādoq; dicimus intēperātes
gaudere: quādo ſcē ex illis veniūt in recordationē carū rerū in qbus verſat̃
tēperantia ⁊ intēperantia vt odore gratia epulaz. Secūdo hoc idem pbat̃
ſic. Tēperantia ⁊ intemperantia verſant̃ circa voluptates: que ſunt cōmunes
nobis cū beſtijs: ſed beſtie nō capiūt voluptatē per tres ſenſus pdictos: niſi
per accidēs. Neq; enim odore leporū ſed eſu gaudēt canes: quē per odorem
ſenciūt pſpſſe eſſe. Neq; voce bonis ſed eſca gaudet leo quā per vocē ſenſit
eſſe ppinquā. Pari modo: neq; ſi vidit aut inuenit ceruū aut caprā hoc ipſo
gaudet: ſed quia cibū habebit. ¶ Tertiū. Temperat̃ia ſolū eſt circa volupta-
tes que ſentiūtur gūſtu ⁊ tactu: quia ſolū hec cōmunes ſunt nobis cū beſtijs.
¶ Quartū. Temperantia ⁊ intemperantia ppr̃ie eſt per ſe eſt circa voluptates
actūs. Circa aut̃ voluptates gūſtus non eſt niſi in quantū gūſtus eſt quidam
tactus. Nam officiū gūſtus vt diſtinguitur a tactu: eſt iudicare de ſaporibus.
quod etiā hi faciūt: q; vina probant ⁊ epulas condūt. Huiusmodi aut̃ iudicio
nō gaudēt intēperantes: ſed voluptate que ſit p tactū in eſculētis ac poculē-
tis ⁊ in hiſce que venerea nuncupant̃. Et ppter hoc quidā Philoxenus: vo-
luptatibus epularū debitus: precatus eſt vt longius ſibi guttur q; grūis fieret
ppter ea q; tactu delectabatur. ¶ Quintū. Tēperantia nō ſolum eſt circa volu-
ptates ſed etiā circa dolores: ſed nō qui pueniunt ex ſuſceptione vulnerū aut
morborū. ſed ex concupiſcentia ſeu abſentia delectabiliū. Concupiſcēs enim et
nō adipi ſcēs dolet. Ex omnibus ſupradictis manifeſtū eſt temperantiā eſſe
mediocritatē circa voluptates ⁊ dolores que gūſtu ⁊ tactu ſenciūt̃ vt in cibo
potu ⁊ rebus venereis. ¶ Sextum. Lum in nobis ſunt duplices cupiditates

Quarta

Tredecimū.

Dicta. xij. de
Temperat̃ia.
Primū.

Scdm

Voluptas per acci-
dens gl̃ter fit

Tertium

Quartū

Philoxenus.

Quintū.

Temperat̃ia.

Sextum.

Liberalitas.

quibus opponit tēperantia. Quedā enim sunt cōmunes seu naturales: ut ille que consecunt naturā generis vel speciei: qualis est cupiditas alimēti vel cubilis. Quedā pprie, et tales nō sunt eedē apud oēs. Alios enī alia delectat: et quedā quibusdā magis quā alia quecūq; sunt voluptati. In cupiditatib; itaq; cōmunibus pauci peccāt: et solū vno modo videlicet per exuperationē. euz enim quispiā queuis comedit aut bibit donec impleatur supfluo: fit tum cupiditatis naturalis exuperatio multitudine: quia vltra quā oportet ventrē implet. tales aut per similes sunt mācipijs: et peccāt: ga seipso refarciūt plusq; natura indiget. **Naturalis enī cupiditas est indigētie repletio.** Sed circa cupiditates proprias coplures homines multisq; modis delinquit scdm varias circūstantias. hoc est. quia vel oblectant quibus non oportet: vel quādo nō oportet. vel vt nō oportet et sic de alijs: vt patet de varijs speciebus gule et luxurie. ¶ **Septimū.** Intēperantia que est exuperatio voluptatis iure vituperanda est. Nam ipsa domināte nullus locus potest esse virtuti: nullus cogitationi ad aliquid consequendū vel inueniendū cogitatione mentis: quod sit dignū homine. que si maior longiorq; fuerit: omne animi lumē extinguit ac bestiale hominē efficit. auctor Licerio in Latone maiore: recitās sententiā Archite Taretini Philosophi. Nam magne vehemētēq; voluptates teste Aristotele. vij. Ethicoz rationē extrudūt atq; eiciūt. Et. vij. Ethico. Venus inquit furatur spisse intellectu sapiētis. Et Salomon. Vinū et mulieres faciunt apostatāre sapiētē. ¶ **Octauū.** Viciū oppositū tēperantie per defectum caret nomine ppter hoc. quia paucissimi homines sunt qui minus gaudeant sensu voluptatis quā oportet. vel qui deficiāt in capiēdis voluptatib;. que nobis ingēnite sunt: et qbus nō facile potest obfisti. nam blandissime domine voluptates sunt. et maiores partes animi a virtute detorquēt. Et propterea escam maloz appellabatur Plato voluptatē quoniā ea homines capiūt vt homo pisces. Potest tamen hoc viciū dici insensibilitas seu vacuitas delectationis. Versus. Angelus vel lapis est quē nulla tangat voluptas. ¶ **Nonū.** Temperantis est appetere solū illas res que voluptate quidem afficiunt. ad sanitatē aut et bonā corporis habitudine conferūt: vt corpus p̄stare possit ministeriū mētique ipso sicut organo vtitur. Tēperatus igitur tantūmodo illas sequitur voluptates quibus vti oportet: et illis delectatur quomodo oportet: et quando oportet: et quantum oportet. et sic de alijs circūstantijs. ¶ **Decimū.** Contrariū est recte rationi corpus optime curare: animā vero que eius seruitio vti debet negligere. Oportet itaq; primā curā animi habere. et corpori tū tribuere quantum necessitas cogit. ¶ **Undecimū.** Sicut puerū optet viuere sub pceptis pedagogi: sic cupiditatē sensuū sub pceptis rationis: similis etenim est cupiditas sensuū pueris. nam vt pueri maxime eas res appetūt que voluptatē afferūt: sic et sensus. ¶ **Duodecimū.** Tēperantis optet cupiditatē concordē esse rationi. Et velut equoz violentia cohibetur frenis aurige: vt nō quo ipsi velint sed quō auriga ducit eant: sic oportet temerarios cupiditatū motus frenis rationis cohibere.

Naturales Cupiditates

Propria Cupiditas

*Septimū.
Intemperantia iure
vituperanda est.*

Octauū.

*Voluptas est causa malorum
ea homines capiunt ut pisces homo*

*Versus
Nonum.*

Decimū.

Undecimū.

Duodecimū.

Diximus de affectibus animi in metu et libidine. Quid auari 48
tie? Nonne arduum est frenum imponere? Aduersus quam
imoderationem: virtus est quā dicimus liberalitatem: ea est

Liberalitas.

mediocritas quedam in acquirendis erogandisque pecunijs: remota quidem ab auaritie sordibus: remota etiam a prodigalitatē amentia. Auaritia enim est nimia acquirendi cupiditas: et remissior quam oportet expendendi cura. Hec autem duo contraria in prodigo: nam et dissolutus in acquirendo: et profugus in largiendo est. Horum medius liberalis ubi et quando et quantum capiendum erogandūque sit tenet: et rationem secutus: habitum iam ista agendi contrahit.

Dicta. xj. de liberalitate.

48

Primum.

Secundum.

Tertium.

Quartum.

Quintum.

Sextum.

Septimum.

¶ Pertractas tertiā virtutē morālē que est liberalitas. pmo ostēdit ipsam esse mediocritatē oppositā auaritiē et prodigalitati. Secūdo ponit obiectū actū et descriptionē ipsius liberalitatis et viciōz ipsi oppositoz. ¶ De autē paulo altius ingramus ea que sunt liberalitatis et viciōz ipsi oppositoz. Adiciam ad ea que in textu ponuntur. xj. dicta ab Aristotele in pncipio. iij. Et dicoz de hac ipsa virtute et vicijs ipsi oppositis. ¶ Quoz primū est obiectum primū liberalitatis est acceptio et datio seu erogatio pecunie. remotum vero est ipsa pecunia. Nomine autē pecunie intelligunt vniuersa quoz estimatio mēsuratur nūmo. Quod autē pecunia possit esse materia virtutis: probat sic Aristoteles. Quibuscūq; rebus contingit bene et male vti: ille sunt materia alicuius virtutis. sed pecunijs contingit bene et male vti vt notum est. ergo. et c. ¶ Secundū. Liberalis optime pecunijs vtitur. Nam optime vnaquaq; re ille vtitur qui habet virtutē que ad illam rem accommodatur. sed liberalis habet virtutē que ad vsum pecuniarū accommodatur. ergo. et c. ¶ Tertiu. Licet liberalitas sit in dando et accipiendo pecunias. vt patet ex eius definitione in textu posita. tamē pncipalior ei⁹ actus est dare: qbus oportet et quantum optet. et sic de alijs circūstantijs. q accipere vnde oportet vel nō accipere vnde nō oportet. Et hoc pbat Aristoteles pluribus rationibus. Quarū vna est hec. Liberalitas est in vso recto pecunie. Vsus autē pecunie est sumptus et distributio ipsius. Acceptio vero pseruatioq; possessio potius videtur q̄ vsum. Ergo liberalitas: magis p̄sistit in dando q̄ in recipiendo. ¶ Quartum. Liberalis dat cū delectatione: aut saltem sine dolore patet. Quia id qd per virtutē efficitur sit delectabiliter aut sine molestia. quoniā sit honestatis gratia: et recte: dando scz. qbus oportet: et quādo oportet. et quantum oportet. ceteraq; omnia observando: que dandi actū efficiunt rectum. ¶ Quintum. Actus liberalitatis consistit non in multitudine rerū que dantur: sed in habitu dantis. Nihil enī prohibet cum magis esse liberalem qui pauciora donat: si modo minores sint ei facultates. ¶ Sextum. Liberalis erogat pro facultatibus hoc est. habita ratione suarum facultatum. aliter enī non ageret lege liberalitatis et consumptis fortunis suis: vādem ad ea que oportet et cum oportet sumptus facere non posset. Quia propter qui dando eruperat suas facultates: non liberalis sed prodigus est. ¶ Septimū. Hi sunt magis liberales: qui diuicias non

Prodestia.

Propterea labore adquisierunt: sed ipsas ab alijs acceperunt. et hoc ideo fit. quia non experti sunt indigentia et etiam. quia omnes sua opera magis amant: ut parentes suos liberos: et Poeta sua carmina. ¶ **Octavum.** Prodigus est minus malus avarus: quia facile sanabilis est a suo vicio aut etate cum senescit: aut egestate cum non habuerit quid det. Avarus vero insanabilis est: quoniam amor nummi cum etate crescit. Nam et senectus et omnis imbecillitas avaros efficit. Solures etiam a natura magis cupidi sunt pecuniarum quae ad dandum peliues. Item quia prodigus pluribus prodest: licet sibi ipsi noceat. corruptus enim patrimonium suum: tandem se ipsum perdit. Nam patrimonij dissipatio interit: quidam videtur esse. propterea quod patrimonio ac facultatibus vivitur sed avarus nemini neque sibi ipsi quidem utilis est. ¶ **Nonum.** multe sunt species avaritiae. Nam cum in his duobus sit: videlicet in defectu dandi et exuperatione accipiendi: non omnibus inest tota sed interdum coniungitur. Et quidam in capiendo exuperant. quales sunt: qui operationes illiberales exercet turpis questus gratia. ut Xenones. Generatores. et omnes qui dant parva pro magnis. hi namque unde non oportet et quantum non oportet accipiunt. Quidam in dando deficient: ut hi qui sua conservare integre volunt: ob eam rem: ne compellerentur aliquando turpe aliquid agere. Quidam: non solum in dando sed etiam accipiendo deficient: et hoc ob metum cogantur dare sua illis a quibus accipiunt. Quippe cum non facile sit ipsos aliena et non alios: res ipsorum accipere et ideo nec accipere ipsis nec dare placet. ¶ **Decimum.** eos qui grandia unde non oportet et quae non oportet accipiunt. ut Tyrannos civitates expugnantes et templa spoliantes: non illiberales sed perniciosos: sed impios sed iniustos potius appellamus. Aleatores tamen et fures atque latrones illiberales sunt. turpi enim versantur in lucro: omnia namque causa questus agunt: et sustinent probra. Atque fures quidem capiti di gratia maxima pericula subeunt. Aleatores autem ab amicis quibus dare oportet lucrantur. ¶ **Undecimum.** Adverito illiberalitas liberalitati priora dicitur magis quam prodigalitas. nam et maius est malum quam prodigalitas. et homines magis hac ipsa peccant quam prodigalitate.

Sed ut circa pecuniarum cupiditatem liberalitas: sic et circa 49
cupiditatem honorum alia quedam virtus existit: ambitioni contraria: nomen nequaquam sortita. Sunt enim quidam plus quam oportet honoribus inhiantes: quos dicimus ambiciosos. hi fere idem in honoribus faciunt quod avari in pecunijs comparandis alij et quos honeste consequi possunt honores abiectioe quodam animi pretermittunt. Inter hec vicia virtus est quedam: intellecta quidem apte: sed non aperte nominata.

¶ De quarta virtute morali quae est quedam mediocritas circa cupiditatem bonorum duo in textu ponunt. Primum dicit hanc virtute similiter se habere circa honores: sicut se habet liberalitas circa pecunias. Secundo declarant

Magnificētia ⁊

- 49 **Dictū. i.** vicia ipsi opposita: actus eorūdem: inter que hec virtus que nomine caret in medio est: potest tamē vocari vt supra diximus modestia quedam. ¶ Et quonia Aristoteles: cuius sentētiās in hoc opusculo imitatur: pauca de hac virtute dixit: ideo ⁊ nos ad ea que in textu sunt pauca ipsius dicta hic ponemus. ¶ Quorū primū est hoc. Sicut in capiēdis dandisq; pecunijs: mediocritas est laudabilis: exuperatio vero ⁊ defectio vituperatur. sic est in appetitione honorū. Reprehendimus enī ambiciosum hominē in quo est exuperatio atq; honoris appetitiōe vacante: in quo est defectio. illum quia plusq; oportet ⁊ vnde nō oportet honorē appetit: hūc quia ne ob res quidem honestas honorabilis affici vult: cum autē qui circa bonorū appetitione mediocriter se se habet laudamus. Et ideo sicut circa pecunias ponitur virtus: propterea quoniam contingit ipsis bene et male vti. sic ⁊ circa honores ponenda est. ¶ Secundū. Quēadmodū cupiditatē pecunie q̄ est affectio quedā animi posuimus obiectū proximū liberalitatis: ipsam vero pecuniā remotū. Sic cupiditas bonorū est proximū obiectū huius virtutis ⁊ honor remotū. ¶ Tertiū. Cum hec virtus nomine careat. ideo cōtendere de ipsius loco tanq; regione vacua videntur vicia extrema. Nam ambiciosus videns cum qui vacat cupiditate honoris deficere a medio virtutis: putat se illud medium tenere. et hic rursus conspiciēs ambiciosum exuperare medium: in ipso medio se esse affirmat. ¶ Quartū. Licet interdū ambiciosum laudamus: tanq; virilem ⁊ rei cupidū pulchre: ⁊ quādoq; reprehendimus laudantes cum qui vacat appetitione bonorū: tanq; moderatū ac modestū. hoc tamē nō est respectu eiusdē. Sed cū ambiciosum laudamus: ad plerūq; seu vulgus ipsū referimus. quia magis q̄ plerūq; rei pulchre est cupidus. honor cū est res pulchra ⁊ premiū virtutis. sed cum eundē reprehendimus ad id qd oportet respicimus: quia magis quā oportet honores affectat. Et similiter posset dici de eo qui omnino cōtemnit honores. ¶ Quintū. Hec virtus ad ambitionē compata: videtur esse vacuitas appetitionis bonorū. Ad vacuitatē autē appetitionis cōparata: ambitio putatur. quod quidē ⁊ in ceteris videtur esse virtutibus semp enī in mediū cū cōparatur ad aliqd extremorū: videtur esse alterū. vt fuscū ad albū videtur esse nigrum. ⁊ rursus ad nigrum videtur esse album.
- Dictū. ii.**
- Dictū. iii.**
- Dictū. iiij.**

50 At enim ⁊ liberalitati et huic virtuti que est circa honores: due p̄clarissime virtutes cōiuncte sunt magnificētia ⁊ magnanimitas. Quarū magnificētia sublimior quedā liberalitas est circa sumptus ingentes ⁊ magnos. vt si quis ad vsum populi theatrum edificet aut ludos exhibeat Megalenses: aut gladiatorū munus: aut epulū publicū. hec enim ⁊ huiusmodi que priuatum supra modum excedunt: splendorē quendā habent eximium: nec liberalia modo sed etiā magnificētia

Magnificētia:

Magnanimitas.

videntur. Magnificencia igitur ad liberalitatem talis est.

¶ Eodemq; modo magnanimitas ad illā aliaz virtutē que circa honores versat̃. Est em̃ fere eadē: nisi q; magnitudine animi propositiq; sublimi excedit. vt si maximis dignus sit maximos sibi honores arrogare non vereatur.

De magnificencia & magnanimitate tractans primo ostendit convenientiaz eaz cū duabus proxime precedētibus virtutib⁹. Secūdo differentia ab eisde. ¶ Theatrum locus est spectandi ludos & latine visorū dici potest: q̃le magn⁹ Pompeius ex quadro lapide Rome struxit: qd̃ postea Nero infano luxu de aurauit. ¶ Ludos Adegaleses. Adegalecia dies qui dicatus erat magne matri deoz ceremonijs dictus est. Audi quoq; qui celebrabant ante templū in ipso magne matris aspectu. Adegalecia dicebant: & ludi Adegaleses. De qbus Linus in bello Adacedonico. Adarcus Junius Brutus edem magne matris deum in palacio dedicauit. & ludos ob eam dedicationē factos Adegalecia appellauit. Adega em̃ magnū dicit. ¶ Epulū solēne & pprie publicum significat cuiuſq; in ppatulo ciuib⁹ exhibiri siue in dedicatione templi: siue in triumpho: siue in funere: siue ludoz causa. Vt aut̃ & hec pauca hic dicta de magnificētia & magnanimitate clarius intelligant. Adducā & alia q̃ de ipsis dicit Aristoteles in. iij. Ethicor. Et de magnificētia hoc est. ¶ Primum dictum. Admagnificētia licet circa idem versatur cum liberalitate: videlicet circa pecunias. differt tamē ab ea dupliciter. Primo. Quoniam liberalitas extendit sese ad omnē vsum pecunie & nō solum ad sumptus. sed magnificētia nō nisi circa sumptus versatur. Secūdo. Quia liberalitas versat̃ circa paruos vel mediocres sumptus. magnificētia aut̃ solū circa magnos & in opere magno: vt nomē eius indicat. Nam magnificētia dicit̃ quasi magni effectrix. Ex quo sequit̃. ¶ Secūdo. Admagnificētia supponit liberalitatē & non ecōtra. Et ideo omnis magnificus est liberalis & nō ecōtra. quoniam sumptus facit quos oportet & vt oportet: qd̃ est propriū liberalitatis. ¶ Tertiu. Sumptus magnificētie licet sit maximus: tamē est decens & ad ip̃m facientē: et ad opus in quo fit talis sumptus. Ille aut̃ sumptus dicitur decens ad opus quo ipsū opus dignū est & opere dignus sumptus. Decens etiā sumptus ad facientem dicit̃: quādo facies habet rationem & aditionis sue & facultatū quas habuerit. Et ppter hoc magnificus similis est scienti: nam scit quid ip̃m deceat & quomō magnos decenter faciat sumptus. ¶ Quartum. Admagnificus honestatis causa cū voluptate & sine parsimonia magnos facit sumpt⁹. Pri- mū & scōm patet. Quia hoc est cōmune oībus xuribus: vt opus eaz fiat honestatis grā & cū voluptate. Tertiu pbat. Quia vt dictū est. Admagnific⁹ facit sumpt⁹ dignos op̃e: vel etiā erupabit erogādo. Exacta nāq; ratio siue sup- purat io sumptū ad pusillitatē: que est viciū per defectionē attinet. atq; po- tius quo nam pacto pulcherrimū maximeq; decēs fuerit: ip̃m opus considera- bit: quā quātū aliterit: quo nam modo affectū per nūmos fuerit sumpt⁹. & p- pter hoc equali sumptu magnificēti⁹ faciet opus. ¶ Quintum. Admagnifici est facere sumptus in opera maxime honorabilia: qualia sunt extruccionēs:

si Magnanimitas.

theatrum

Ludi Adega-
lenses.

Epulū solēne.

Dicta. x. de
magnificētia.
Primum.

Secundum.

Tertium.

Decēs sumptus.

Quartū.

pusillitas

Quintū.

Adagnanimitas.

officia magnifici

Sextum.

Septimū.

Octauū.

Ventofus

Nonū.

Decimū

Dicta. xij. de
magnanitate

Magnanimus

Scdm

Tertium.

Quartū.

et dedicationes temploꝝ ac sacrificia: et ea que ad rempublicā liberaliter fiūt
et magis in illa que diutius no tēpore perficere possunt. Ad seipsum autē non
facit magnificus sumptus nisi in his que sunt semel: vt in nuptijs et si quid
aliud fuerit tale. Atq; in vniuersis id quod deceat obseruabit. Nō enim eadē
dijs et hominib; non eadem tēplis atq; sepulchris accomodant. ¶ Sextū.
Qui in paruis reb; aut mediocrib; p dignitate sumpt; facit liberalis dicit;
et non magnificus. Adagnifici em̄ est magnos sumpt; facere et in ope mag-
no vt dictū est. ¶ Septimū. Pauper nō erit magnific;: cū ei nō sint facul-
tates ex qbus magnos decenter faciat sumptus. q vero aggredit stultus est.
nam preter dignitatē facit: et pter id qd oportet. Nō est tamē impossibile in
paupē habitū magnificētie generari. qā habitus virtutis potest generari ex
actibus interioribus volūtatis frequēter elicitis: sine opibus exteriorib;: vbi
nō adest facultas exēdi in actus exteriores. Sed quoniam quod nō videtur
alicui possibile: hoc aut nō vult aut tenuiter vult. vt est sentētia diui Augu-
stini. Quapropter. paup cū non habeat facultates ex quibus magnificos faciat
sumptus: aut nō elicit aut leuiter elicit illos actus interiores qbus in se ge-
nerare possit habitū magnificētie. ¶ Octauū. Qui eruperat mediocritatē
faciēdo magnos sumptus vltra id quod oportet vel vbi nō oportet: vocatur
sordid; aut vefosus: vt dicit Leonardus Arctinus. nam paruis in reb; mul-
ta cōsumit: et splendorē incōcinnē captat. nūc histrionibus nuptiali apparatu
epulā prebens: et comedoz exhibēs chorū: subministrās in coz transitu pur-
puram. et omnia talia nō honestatis sed ostētationis diuiciar; causa facit: vt
homines in admirationē sui cōuertat. atq; vbi multos decet facere sumpt;
paruos facit. vbi vero opus est paruis: magnos. ¶ Nonū. Qui in faciēdis
magnis sumptib; habet viciū defectus: vocatur pusillus. Et talis deficit in
eo qd decet circa vniuersa: nam maximis factis sumptib; in paruo perdit de-
corū. et qcquid facit: ita de differēdoq; facit. cōsideratq; quo nam pacto quā
minimos faciat sumptus. et etiā querit de magnitudine sumptuū. cū et qz ma-
iora q oportet se facere putat. ¶ Vltimū. Extrema inter que mediat ma-
gnificētia: vicia quidē sunt: nō tamē asserūt pbra. ppter ea q neq; detrimento
sunt alijs: nec sunt nimis deformia. Nec igit de magnificētia sufficiant. Re-
stat recēdere dicta ab Aristotele de magnanimitate. Quorum hoc est primū.
¶ Sicut se habet magnificētia ad liberalitatē: sic magnanimitas ad illā vir-
tutem que est mediocritas appeticionis honorum. Et sicut magnificētia su-
perat magnitudine liberalitatē: sic magnanimitas supra dictam virtutem.
¶ Secundū. Qui paruos merei honores et bisce se dignum putat: modestus
quidē est sed nō magnanim;. Adagnanim; em̄ est qui magnis est dignus: et
dignum sese magnis cēset. Vnde magnanimitas in magnitudine sicut pul-
chritudo in corpe magno p̄sistit: parui vero vrbani quidē sunt: et mēbris cō-
mensurati sed nō pulchri. ¶ Tertiu. Adagnanimus magnitudine quidē rei
extremus est. ratione autē eius quod oportet: medius inter p̄sumptuosum seu
inflatum opinione sui: qui est indign; et magnis dignū se cēset: et inter pusil-
lanimū qui se dignū minoribus qz dignus sit existimat: et maxime si magnis
dignus est. qd em̄ faceret si tantis nō esset dignus. Qua ppter magnanimus
mediocritatē tenet: quoniam dignū eo se cēset quo dignus est illi vero exu-
rant et deficiūt. ¶ Quartū. Adagnanimus cū sit maximis dignus: necesse est
vt sit omni virtute p̄ditus. Adeliōz em̄ maiora semp meretur. et optimus
maxima: quā ppter nisi magnanimus sit optimus: hoc est omi virtute p̄ditus

Magnanimitas.

nō esset maximis dignus. Et ideo ad magnanimitatē pertinet id quod in vnaq̃q̃ virtute est magnū. ¶ Quintū. Magnanimitas est tanq̃ ornamentū quoddam virtutū. nam maiores efficit ipsas et sine illis ipsa nō sit. Quāobrem difficile est vere magnanimitatē esse: nō enim esse potest si non omnis probitas affit. ¶ Sextū. Magnanimitas maxime versat circa honores et inhonoratōes. Nam magnanimitas versat circa id quod est maximū inter bona externa: sed tale est honor. Quoniam id omēs affirmāt esse maximū quod diis ipsis tribuimus: et quod maxime homines qui sunt in dignitate affectāt: tale autē est ipse honor. ergo. et c. ¶ Septimū. Magnanimus pro his honoribus qui et magni sunt et a studiosis seu bonis hominib⁹ offerunt: moderate letabitur tanq̃ se dignis: vel minoribus etiā. Virtuti enim pfecte nullus dignus honor exhiberi potest. Acceptabit tamē eos quoniam maiora nequeat exhiberi. sed eos honores quos quicūq̃ homines etiā paruis tribuūt parūpēdet omnino: nō sunt enim se digni. similiter parūpēdet et inhonoratōes: nō enim iuste fieri circa ipsum possunt. ¶ Octauū. Licet magnanimus maxime versetur circa honores: tamē et circa diuitias et potestates et oēm p̃speritatē aduersitatēq̃ fortune: quocūq̃ euenerit modo moderate sese habebit et neq̃ vehementer in p̃speritate letabitur: neq̃ nimis in aduersitate dolebit. Eui enim honor: qui omnium externorū bonorū est maximū videtur parū huic et cetera parua erāt: Quia ppter magnanimitatē p̃emptores esse vident. quia nihil estimant ultra id quod re vera est. ¶ Nonū. Prosperitates fortune vident aliquid ad magnanimitatē pducere. quoniam magis magnanimos faciunt. a quibusdā em honorantur. quoniam habent quandam excellentiā. Omne autē bonum excellens dignum honore putatur. Re autē vera: licet solus bonus est honore dignus. quoniam honor est premiū virtutis. tamē hi q̃bus et virtus et p̃speritates fortune insunt: digni magis honore cēsentur. qui vero sine virtute p̃speritates habēt: hi nō iure scipios dignos magnis honorib⁹ cēsent: neq̃ magnanimi recte dicunt. nō enim sunt hec sine virtute. ¶ Decimū. Magnanimus nō est periculorū cupidus. ppter ea quia res paucas magni facit. Nec pro paruis rebus subit pericula: sed solū pro magnis. atq̃ cū in periculo versat. vires sue nō parceret quasi nō sit dignus oīno vivere sine rebus magnis: pro q̃bus subit pericula. ¶ Undecimū. Magnanimus est talis vt beneficia pferat. et pubeat ipm si suscipit beneficiat: in retribuēdo maiora beneficia pferat. Est enim is q̃ suscipit inferior eo qui contulit beneficiū: ipse vero vult superior esse. Et ppter hoc etiā magnanimitas est nemini aut vir precari. dare autē auxiliū alijs p̃mpte. ¶ Duodecimū. Magnanimitas est ad eos homines qui sunt in dignitatibus constituti. p̃speritatib⁹q̃ vtuntur fortune magnū se exhibere ad medios aut mediocres. illos em supare difficile est et gloriofus: hos autē facile et inter illos quidē gloriari nō est ingenerosum. inter humiles autē est importunū. quēadmodum viribus cōtra imbecillos p̃tendere. ¶ Tredecimū. Magnanimus videtur esse ociosus et tardus. quoniam ipse est paucas res agēdas aggredi. magnas autē et preclaras: vbi scz magnus est honor vel opus. ¶ Quartumdecimū. Necesse est magnanimitatē palam tam odisse quā amare. et magis curare veritatem q̃ opinionē. et aperte loqui ac agere: quoniam metuentis est occultare. ¶ Quindecimū. Magnanimus nō potest ad alium vivere nisi ad solū amicū. est em hoc seruile. Quia propter et oēs adulatores seruiles sunt et omnes humiles adultores. ¶ Sedecimū. Nec est proclius ad admirandum. Admiramur em magna. Apud magnanimitatē autē nihil est magnū.

Quintum.

Sextum.

Externum.

Septimū.

Octauū.

Nonum.

Decimū.

Undecimū.

Duodecimū.

xiiij.

xliij.

xv.

xvi.

Adansuetudo.

xvij. *¶* Decimūseptimū. Nec est memor iniurie sibi illate. Non est enim magna-
 xvij. *¶* nimī meminisse iniuriarū: sed potius easdē despiciere. *¶* Decimūoctauū.
 Magnanimus non loquitur de hominibus nec cū vt ipse laudet nec vt aliq
 reprehendant est ipsi cure. Et ideo nec est laudator nec maledicus nec in ini-
 xix. *¶* micos quidē: nisi ob stultitiā. *¶* Decimūnonū. Magnanimus magis eli-
 git possidere res honestas sine fructu: q̃ alias fructuosas vilesq̃. est cū hoc
 sibi sufficiētis et minus aliorū indigentis. *¶* Vigēsimū. Magnanimi motus
 est tardus: et vox gravis. ipsaq̃ locutio tarda. Non enim p̃perat is qui circa
 xx. *¶* pauca studet. nec est vehemēs qui nihil existimat magnū. Acumen autē vocis
 et celeritas p̃pter hec ipsa fieri solent. *¶* Vigēsimūprimū. Licet pusillanim⁹
 xxj. *¶* deficiat a mediocritate quā tenet magnanimus: et presumptuosus seu inflat⁹
 opinione sui eandē exuperet: tamē hi nō vident esse mali quippe cū mala nō
 faciāt sed abhorret. Pusillanimus cū meretur quidē bonas: sed seipsum his
 priuat: ideo seipsum ignorat. Nisi cū seipsum ignoraret appeteret ea quibus
 est dignus cum sint bona: que naturaliter ab omnibus appetunt. talis autē opi-
 natio facit ipsos deteriores. dimouēt enim sese et a p̃claris actibus et officiis:
 quasi sint indigni et a bonis externis simili modo. nec tamē sunt dementes:
 sed potius pigri ad videndū ea quibus sunt digni. Sed p̃sumptuosi seu tumen-
 tes quasi sint digni res eas aggrediūtur que honorant: vestituq̃ se et gēitu et
 xxj. *¶* similibus ornāt: et p̃speritates suas manifestas esse volūt: de ipsisq̃ etiam di-
 cunt: vt honorentur. Sed tales stolidi ac dementes sunt seipsosq̃ ignorāt: et
 ideo redarguūtur. *¶* Vltimū. Magnitudini animi magis eponit pusilla-
 nimitas q̃ inflatio seu presumptio. fit enim magis in hominibus: et est peior.
 Quoniam peiores sunt qui obmittūt facere bona que possunt: q̃ qui faciunt
 quod non possunt.

52 Proxima est mansuetudo: et ipsa quoq̃ aduersus cupidita-
 tem constituta: non pecuniarū nec honorū: sed vīdictarū.
 Ira *¶* Est enim ira vlciscēdi cupiditas: cui resistit mansuetudo: ne
 plus minusue equo efferatur. Quius excessus iracundia. de-
 fect⁹ vero segnicies: vtraq̃ in vicio. Mediocritas vero lau-
 dabilis: que et pro quibus et aduersum quos et quantū opor-
 tet irascitur. *¶* Hic ille sublati in me oculis: quasi admira-
 retur: mediocritatē inquit istam: cetere quidē virtutes que
 adhuc a te cōmemorate sunt: recte suscepisse videbant. Mā-
 suetudo autē admiror si hanc suscipiat mediocritatē. Jam
 enim si hoc fatemur: illud quoq̃ confitendū erit: iram quā-
 dam esse laudabilē. de quo vt tibi verum fatear: valde equi-

Adansuetudo.

dem subsiste. quas vero causas ^{remo uendi luari opationem} ambigendi habeam: si nō tibi
mea hec ^{interlocutio} interpellatio molesta sit: conabor exprimere. ¶ Tu
vero inq̃s ^{facito} arbitrato tuo: nō enim mei causa sermo hic insti-
tutus est. sed tui. ¶ Puto igitur inquit nullā iram esse lau- 53
dabilem: neq̃ cum virtute: quando omnis virtus laudabilis
est: virtus enim excellentiā & prestantiā dicit. Nihil vero est
omniū: quod nō absq̃ ira melius faciant homines q̃ irati.
Quid enim est ira: nisi ebullitio quedā & concitatio: maturo 3ra.
stabiliq̃ consilio: & trāquillitati rationis aduersa. Itaq̃ nō
alia tam crebro penitēda hominibus incidunt: q̃ illa que per
iram gerūtur. Nam recta quidem illa ratio: qua nulla care-
re virtus potest sedationem animi serenitatemq̃ requirit.
Ira vero pturbat & cōcitāt: vt non solū mētis iudicium sed
corporis etiam laudabilē statum peruertat illa quidē atq̃
detorqueat. Furentes oculi: & tremētia labra: verba interru-
pta atq̃ infracta: iactatio brachioꝝ insana. pgressio amēs:
hec autem (vt pace tua dixerim) furoꝝi propiora mihi vidē-
tur q̃ virtuti. Atq̃ per absurdū est rectam quidē rationem
in virtutibus dominari dicere: iram vero que nos a recta
ratione dimouet in virtutibus esse aliquādo fateri. Et hūc
seruaturū esse modum in rebus agendis credere: qui in se-
ipsum modum nō seruat. Vident̃ porro & sapiētes viri hoc
ipsum quod modo dixi apertissime testificari. Sunt enim
vt videmus libꝝ cōplures aduersus iram ab illis conscripti.
Qui vero contra inirascētiā scripserit: nemo adhuc (qđ
equidem sciam) repertus est: quasi non irasci laudabile sit;

*Que sequuntur Iram:
aut potius Iracundiam.*

Adansuetudo.

54

irasci vero viciosum. Quod si iram nunq̃ esse laudabilē con-
stat. sequitur vt mediocritas nulla eius sit. sed omnē penit?
huiusmodi perturbationē animi esse improbandā. Cum
ego. non ignoro inq̃ ista ita dici solere ab his qui cōtra Pe-
ripateticos disputant. Sed tamē refert quod quisq̃ senti-
at. Queris excaudescētiā istam vehementemq̃ iracundi-
am probem. negabo quidē atq̃ detestabor. Quid enim amē-
tius: quid furori similis. Queris rursus num irascentiā
z segniciem in omni tēpore laudem. Hāc rursus in vicio du-
cam atq̃ reprehendā. Etenim peto abs te. si seruus paren-
tem verberet tuuz: aut si virgini vim afferat. num tu hec as-
piciens tranquillo animo esse debeas: vel potius quodam
motu animi ad infringendū illius contumeliā insurgere.
Respondet profecto pietas ipsa z ratio reprehendendū
esse te: nisi pro tanta parentis filieq̃ iniuria indignationem
suscipiat z ad vindicandū cum acritate quadam vehemēti-
ri perciteris. Quid enim queso agat filius contumeliā pa-
rentis indignam cernens. Stabit credo eodem animo atq̃
vultu: quo fuerat prius: nec eum tam charissimū z cōiunctis-
simū iniuriā cōmouebit? Et quis nō hunc detestetur atq̃ re-
prehendat. Ita fit: vt ira quodā nōnunq̃ laudabilis sit: z nō
irasci in vicio reponat. Videtur porro neq̃ sensum neq̃ mē-
tem habere: qui vsq̃ adeo hebes atq̃ dissolutus est vt neq̃
doleat/neq̃ grauit̃ ferat: cū patrie: cū parētibus: cū filiis:
cum ceteris quos charissimos habere debeamus: cōtumelie
inferunt. Neq̃ sane verum est quod dixisti. nihil esse omnīū

Ira

Adansuetudo.

quod nō absq; ira melius fiat. Iuvant enim interdū z certe decent stimuli quidā z motus animi vehemētiōres: pro inōi gnitate flagicij nō immerito suscepti: qui nos ad pietatem fortitudinēq; impellūt. Nam q; ais. neminem adhuc cōtra inirascentiā scriptitasse. ignorare mihi Aristotelē videris. qui vbiq; scriptoz suoz segniciem z inirascentiā istam magnopere damnat. Itaq; vt tu iracundū illum furētī. sic ego dissolutū hunc z segnē mente capto assimilabo. Qui nec sentire/nec curare/nec affici vlla re videatur. Sed hec satis. ad reliqua instituti operis reuertamur.

¶ Declarans septimā virtutem que est mansuetudo. Primo ostendit actum simul z obiectū ipsius. Deinde extrema viciosa. inter que est mediocritas laudabilis circa iras. Tertio pponit quatuor rationes Stoicorū. quibus Adarcellinus ostendit nullā iram esse laudabilē. ppter hec nullam esse mediocritatem seu virtutem in ira. Quarto Leonardus fatetur se non ignorare rationes adductas a Adarcellino fuisse Stoicorū. qui oēm iram esse vituperandā putant. z in hoc dissentiūt a Peripateticis. Et ibidē ostendit ex candescētiā ire nō esse laudabilē immo detestandā. Quinto adducit rationes qbus ostēdit cōtra Stoicos inirascentiā z segniciē seu vacuitatē ire nō omni tpe esse laudabilē. Et ex hoc claudit quandā iram nōnunq; esse laudabilē. Sexto respondit ad rationes Stoicorū quas Adarcellinus adduxerat in oppositum. Ultimo iracundū assimilāt furēti z segnem seu vacantez ira mente capto.

¶ Non pecuniarum z honorum vt precedētes proxime. quatuor virtutes. **¶** Est enī ira. Probāt quod dixit p diffinitionē ire: que etiā ponitur apud Aristot. ij. de Aia. C equo. i. quā decet C Effertur. i. citet vel cōmoueat. C Segniciēs. i. inirascētia seu vacuitas ire. C Vtrazq; in vicio. i. tam iracundia q; segnitates sunt vicia z digna reprehēsiōe. C Hic ille. Adarcellinum intelligit C quasi admirare. i. q; dici in ira esse mediocritatē laudabilē C mediocritatē inquit istam. Oratio admirantis est z semiplena: cuius sensus est. quē infra expressit cum dixit. Adansuetudo autē admiroz si hanc suscipiat mediocritatem. Cuius admirationis subiūgit causam cum dicit. Nam enim si hoc fatemur. zc. C Subsisto. i. contra sisto. dubitando vel negando aliquā iram esse laudabilē. C Ambigendi. i. dubitandi. C Interpellatio. i. interruptio sermonis tui C Tu vero. Verba Leonar. qbus fatetur interpellationē Adarcel. nō fore sibi molestam C Arb:tratu tuo. i. pro voluntate tua. C Hic sermo. s. de phia morali C Puro igit inquit. Incipit Adarcellinus adducere rationes Stoicorū qbus nitunt ostēdere cōtra Peripateticos nullam iram esse laudabilē. z per sequez nec cū virtute. C Virtus enī prima ratio. cuius prima ppositio clariū sic ponetur. Nullo modo id laudabile

52

53

Mansuetudo.

vel cum virtute esse potest: sine quo opus melius laudabiliusque perficeretur. Et huius probatio est in textu. Virtus enim excellentia et praesentia dicit. Deinde subditur minor cum eius probatione ibi. Nihil vero est cium. 22. Et probatio minoris est duplex. Quarum prima accipit ex definitione ire materiali. Prior enim definitio eius erat formalis teste Aristotele secundo de Anima. Secunda vero ex effectu eiusdem. ¶ Atque per absurdum. 22. Secunda ratio que potest sic formari. Valde absurdum est id quod nos a recta ratione dimouet aliquando esse in virtutibus: si nulla virtus carere potest recta ratione. Ira autem hoc efficit. ut patet ex his quibus probauit minorem praecedentis rationis ibi. Nam recta quidem illa. 22. ¶ Et hunc seruaturum esse. 22. Denique tertia ratio que sic formatur. Per absurdum est credere hunc seruaturum mediocritatem (sine qua nulla est 19) in rebus agendis qui in seipso modum non seruat. sed iratus nullum in se modum seruat ut manifestum est ex predictis. ergo. 22. ¶ Videntur porro et sapi. Denique tur quarta ratio sumpta ex signo et est manifesta ex textu. ¶ Quod si ira. Resumit conclusionem predictarum quatuor rationum. et ex ea infert propositum suum. 54 ¶ Tu ergo. 22. Leonardus antequam respondeat ad rationes supradictas: primum fatetur se non ignorare ipsas fuisse ad intentionem Stoicorum dissensionem in conclusionem earundem rationum a Peripateticis. ¶ Queris excandescentiam istam. Satis se non probare seu non laudare iracundiam que est exuperatio ire: imo ostendit eam esse detestabilem. hoc est abhominabilem et vituperandam: per hoc quoniam est similis amentie et furori. ¶ Queris rursum. Ostendit irascientiam que est defectus ire non semper esse laudabilem: et iram quandoque esse necessariam ad opus virtutis perficiendum. ¶ Et cum peto. i. interrogo. ¶ Virgini vi asserat. i. filie tue stuprum. ¶ Pec. i. verberationem patris tui et stuprum filie tue. ¶ Tranquillo animo. i. omni perturbatione ire vacante. ¶ Quodam motu animi. hoc est ira. ¶ Ad infringendum. i. ut frangas ac contempnas pena ¶ Crumeliā. quam infert parenti vel filie tue. ¶ Pietas. inquit Licero in veteri Rhetorica. est per quam sanguine coniunctis patrieque benivolis officium et diligens tribuitur cultus. ¶ Acritate quedam vehemensior. hoc est ira ¶ pecciteris. i. commouearis: furere quodam accensius ¶ Stabit credo. Eodem animo per Broniam loquitur: ideo per contrarium sensum intelligit ¶ hunc. i. tale filium qui sine quacunque comotione aspiciat tantam contumeliā parentis cernens ¶ Ita fit. i. ex predictis sequitur. et est conclusio pro opinione Peripateticorum contra Stoicos. ¶ Neque sane verum est. Respondet ad primam rationem Stoicorum adductā a Marcellino in oppositum per interemptionem minoris ¶ Non immerito. i. accedere causa ¶ ad pietatem fortitudinemque. De due sunt virtutes que quandoque indigent citatione ire: ut opus earum recte et laudabiliter perficiatur. Est enim ira impetuosissima animi citatio ad pericula capeienda. ut dicit Aristoteles tertio Ethicorum. citans Homerum ad suum propositum ostendendum. et per hoc etiam simul solute sunt sequentes due rationes. ¶ Nam quod ais. Soluit quartam rationem similiter per interemptionem ¶ ubique scriptorum suorum. s. ubi scripsit de ira. ut in. iij. Ethicorum ¶ Atque. Excludens propositum ostendit non solum iracundiam esse in vicio et similem furori sed etiam dissolutam. i. omnino vacantem ira. que assimilatur menti capto. i. amentis. Adhuc capto auctore Geslo dicitur. cum mens ex hominis potestate abiit ¶ Affici. i. commoueri et excitari. ¶ Queniam copiose Leon. disseruit de mansuetudine: ostendens ipsam esse laudabilem mediocritatem ire. et de extremis viciis que sunt per exuperationem et defectum ire. ideo superfluum esset hic commemorare eadem dicta ab Aristotele in. iij. Ethicorum. Quia

De mansuetu-
die. vij. dicta

Affabilitas.

propter solum illa adijciam que hic omiffa sunt. Et hoc est. ¶ **Primum.** Adan fuerit est perturbatio animi vacare et non duci a passione ire: sed pro his et in tanto tempore irasci ut ratio iuber. ¶ **Secundum.** Adan suetus est mitis et potius clemens quam vindex. nam propensior est ad danda veniam quam vindictam capiendam. ¶ **Tertium.** Qui omnino vacat ira et non irascitur pro quibus oportet et sic de alijs circumstantijs non est aptus ad irascendum. et ideo est in vicio. nam proferre contumelias et suos negligere servile est. ¶ **Quartum.** Licet superabundantia ire fiat per omnes circumstantias. Tamen nunquam inest ei de secundum omnes. Adhuc enim quia est corruptivum sui subiecti: destruendo subiectum seipsum perdit. et si integrum sit: intollerabile fit. Sicut dolor secundum omnes species morborum simul ab uno corpore tollerari non posset. ¶ **Quintum.** Tres sunt species vicii exuperationis ire. **Prima** habent iracundi. qui cito quidem irascuntur. et quibus non oportet. et per quibus non oportet et magis quam oportet. sed cito desistunt. et hoc in ipsis est optimum: quia non detinent iram sed reddunt: et manifesti sunt ob celeritatem deinde cessant. Ideo autem cito irascuntur: quia summe sunt bilis. id est colere. Secundam speciem habent amari qui cum difficultate placantur et longo tempore sunt sub ira detinent enim ipsam donec ultionem acceperint. ultio namque ponit ire modum: pro dolore voluptatem efficiens. quod si hoc non fiat: habent pondus ire tempore longo: propter hoc quia non sunt manifesti: et ideo nemo ipsis persuadet ut pondus ire deponant: ut in se autem concoctio fiat ire tempore longo opus est. Et tales sunt per molestiam et sibi ipsis et amicis. Terciam speciem habent infensi qui pro quibus non oportet et magis quam oportet et longiori tempore irascuntur: sineque ultione vel pena non reconciliantur. ¶ **Sextum.** Ad infirmitatem magis contrariatur exuperatio ire quam defectio. **Primo** ideo quia magis fit: quoniam humanius est punire. Secundo quia infensi difficilius sunt ad vitam simul agendam. ¶ **Ultimum.** Non est facile determinare quo nam modorum quibus et per quibus et quanto tempore irascendum sit et quousque iratus recte faciat quis aut peccet: hoc est difficile est assignare terminos ipsi ire: quos ipsa si non egressa fuerit: fiat laudabilis. cum autem egredere: vituperabilis. Qui namque parum transgreditur medium non reprehenditur: siue ad exuperationem: siue ad defectionem se flectat. Monumque enim deficientes laudamus mansuetosque vocamus. quousque autem ipsos infensos tanquam aptos ad dominandum viriles dicimus esse. Illud tamen est manifestum mediocritatem ire esse laudabilem. exuperationes autem defectionesque vituperandas: atque si parum distent a medio: leviter esse carpendas. si plus: magis. si nimium: vehementer.

55
Primum.
Secundum.

Tertium.

Quartum.

Quintum.

Sextum.

Septimum.

Diximus de mansuetudine atque illius extremis. In vita autem 56
et conversatione multi peccant. Nam reperiuntur quidam contentiosi/displacites/duri/difficiles/inhumani. Contraque alij
adulatores/placendi studio omnia assentantes. Hec utraque
vitanda sunt. Media vero inter hec virtus est amicitie similis: procul ab assentatione: procul a contenciosa asperitate.
¶ Eodemque modo et ostentationem et yroniam in vita et in 57

Adulatores.

Humanitas Vel Affabilitas.

conuersatione obesse conuenit. quarū altera in plus fictio est: altera in minus. Gracitas vero harū: mediocritas est. sed

58 ab ostentatione remotior. ¶ Cum autē in vita sit cessatio quedā atq; remissio (neq; em̄ continuo laborare homo pōt) solacioꝝ quedam moderatio est. Nam si omnē refugis io-

Rusticus

Scurra

Comitas.

cunditatem: rusticus sis. Sin autē iocundi arripis occasio-
nem: ita vt nec honestati nec dignitati parcas: modo risum mouere possis scurra es. Inter hec moderatio est quedam virtus. que comitas appellatur. ¶ Sic tergemina sunt vi-

Nota

- ¶ cia in conuersatione hominū deuitanda. ne adulator es odi-
- ¶ osi: neue rursus placentes adultores simus. ne fingamus o-
- ¶ stentando: neue rursus minuendo yronia vtamur. neue pro-
- ¶ cul ab omni iocunditate: neue rursus ridiculi homines scur-
- ¶ reꝝ habeamur.

¶ Declarat tres virtutes que sunt in aggressionibus et cōmuni hominū vi-
ta. Omnes em̄ versamur circa verborū quorundā actū vt cōmunem vsū.
Quarū prima versat̄ circa voluptates doloresq; illos qui in conuersationibus
hominū sunt ex hoc: q; alter alterius dicta approbat vel reprehendit sine adu-
latione et aspera p̄tentione. Et licet p̄prio nomine careat: tamē potest voca-
ri humanitas vel affabilitas. Huius itaq; virtutis Leonardus p̄mo narrat

55

*De affabilita-
te seu hūani-
tate (q̄ amici-
tie filius est) di-
cta v.*

56

extrema viciosa. Secūdo ponit in medio eorū hanc virtutē que est similis a-
micitię. quia qui eam habet ita se gerit in cōmuni conuersatione hominū: sicut
amicus cum amico. ¶ Pro maiori cognitione huius virtutis et vicioꝝ ipsi
oppositoꝝ adducit more nostro ea que ab Aristotele. iiii. Ethic. 2. de hac ip̄a
re dicta sunt. Quorū hoc est. ¶ Prīmū. Qui pro voluptate asserēda laudat
omnia et nihil aduersant. si id agūt studentes esse iocūdi et nō ob aliud quicq;
vocantur placidi. Sin emolimenti causa sui vt inde sibi pueniret in pecunijs
vel in his que pecunijs cōparantur vtilitas: adultores sunt. Qui vero p̄tra
in oib; aduersant: nullam curā habentes si dolore asserāt: difficiles conten-
tiosq; vocant. Qui autē medio modo se habet. hoc est approbat approbāda
et reprehendit reꝝ rebedenda. humanus affabilis. et quasi amicus dici solet.

Secūm

¶ Secūdū. Licet p̄ditus hac virtute per se expectat placere seu voluptatē
asserre ei cum quo conuersat laudando eius dicta vel facta. et cauet dolorem
asserre tamē quādoꝝ aspiciēs ad honestatē et vtilitatē venturū: eligit dolo-
rem inferre aduersando et reprehendendo. si viderit approbationē vel lauda-

Veritas.

tionem. nō parvā afferre deformitatē aut damnum. Oppositionē vero seu reprehensionē parvū dolorem illi cuius dicta vel facta pbanda vel reprobada veniūt. ¶ Tertium. Vir humanus qui habet hanc virtutē diuerso modo cū his q sunt in dignitatibz: cū puatis: et cum magis minusve notis: et cū alijs identidē differentiaz hominibus agrediet seu puerfabitur: singulis tribuēs id qd decet. ¶ Quartū. Licet hec virtus similis sit amicitie ppter causam paulo ante dictam. differt tamē ab amicitie ppter dicta in hoc. Quia habens hanc virtutē pbat et acceptat quedā dicta vel facta alioz: quibuscūq aduersat: sine affectione amoris vel odij vt sit in amicitia ppter dicta. Cuius signum est. quoniā similiter idipsum aget tam ad notos q ad ignotos: tam ad familiares q ad nō familiares. In singulis tamē sese habebit seruato decoro et vt cōuenit. Nō enim eque familiarū et externoz curā habere: neq; similiter eos dolore afficere oportet. ¶ Quoniā hic facta est mentio de amicitia ppter dicta. Que scdm Aristotēle in pncipio octauī Ethicoz: vel est quedā virtus vel est cū virtute. nec postea occurreret oportunitas loquēdi de ea. Quia ppter ne silentio ptereamus. rem que multū attinet ad cōsiderationem philosophie moralis adiungā de ipsa ex. viij. Ethicoz ad pcedētia hoc. ¶ Quintū dictum. Licet tres sint species amicitie: scdm triplex amabile quo ipsa amicitia conciliat. videlicet amicitia ob vtile: amicitia ob delectabile. et amicitia ob honestū seu virtutē. Tamē ex his sola illa quā virtus cōciliat: est vera amicitia. vt Aristot. vbi supra. et Cicero in libro de Amicitia pluribus rationibus ostendūt. Et nos hic duas ex illis adducemus. Quarū Prima sit hec. Solū inter hos est vera amicitia qui se amāt ppter se et nō ppter aliq accidens. sed sōt boni seu pediti virtute sic se amāt. ergo. et. Adinor pbat. Quoniā qui se mutuo amant ob vtile aut iocundū nō ppter se sed quia alter ab altero vel aliqod commodū vel iocundū accipit sese amāt. Et ideo dimoto eo ppter quod erat amicitia soluitur eoz amicitia et nō pmanet. Bonoz vero amicitia perfecta est. Si nāq sibi bona mutuo volunt: quia tales sunt. et ideo ppter seipsos et nō ppter aliud se diligūt. Permanet igitur eoz amicitia: nec facile soluit. quoniā virtus que ipsam cōciliat est res pmanens. Secūda ratio. Illa est vera et pfecta amicitia in quā inuenit ratio omnis amabilis. sed solū hoc inuenitur in amicitia quā virtus cōciliat. ergo. et. Adinor pbat. Quoniā habentes virtutē et ppter illam se diligētes: et boni sunt absolute: et sibi ipsi boni et viles et iocundi. In amicitia autē commodi aut iocūdi non inueniuntur omnia que in amicitia esse oportet. ergo. et. ¶ Eodemq; modo et ostentationē. et. Declarat aliam virtutē que etiā est in cōuersatione et vita sicut pcedēs. et vocat veritas seu gravitas. cui viciū contrariū per exuperationē vocat ostentatio vel arrogantia. Viciū vero p defectiōē est yronia seu dissimulatio. Inter hec itaq; vicia ostendit Leonardo in medio esse hanc virtutē: quā vocat gravitatē. Licet eam Aristot. in. iij. Ethicoz vocet veritatē. Deinde ostendit eam esse remotiorem ab ostentatione. quoniā hec viciū est ipsi magis contrariū tanq dissimulatio scdm Aristotēle vbi supra. ¶ Qui nō vult esse cōtētus his que posita sunt a Leonardo de hac virtute. accipiat et hec ab Aristotēle dicta de eadem. ¶ Primum. Licet hec virtus sit fere eadē cum pcedēti. quia vtraq; est mediocritas quedā in cōuersatione et vita. tamē prima materia huius et illius est altera et altera. pcedēs enī veltur circa voluptates doloresq; eos qui in agressionibus sūt. hec autem circa veritatem oppositā ostentationi et yronie seu dissimulationi

Tertiu.

Humanus

Quartū.

De amicitia

Quintum.

Tres species amicitie.

Qui uerj amioj

57

De veritate.

Dicta. xij. de veritate et de oppositis vicijs eiusdē.

Comitas.

Secundum.
Arrogans

Tertium

Morosus

Gravis

Quartū.

Quintū.

Sextum.

Septimū.

Octauū.

Nonum.

Socrates

Decimū.

Undecimū.

Duodecimū.

De urbanita-
te seu comita-
te.

Et ideo etiam ut nup diximus vocat veritas ab Aristotele. iij. Ethicor. Et in primo libro magnorū moralium. ¶ Secūdu. Arrogans preclara et ea que ipsi non insunt: ut maiora q̄ insunt inesse sibi fingit. Dissimulatoz contra negare que sibi insunt aut ininuere solet. At medius qui verax dicit: tam vita q̄ verbis ea sibi inesse confitetur que insunt: et neq̄ maiora neq̄ minora. ¶ Tertiu. Leonardus hic aliter accipit gravitatē q̄ Arist. pmo libro magnorū moralium. vbi dicit eam esse habitū medium inter morositatē et delectationem. Adorofus nāq̄ est eiusmodi vt nullius puerfatione aut colloquio delectetur. sed vt nomē eius iudicat moribus suis delectatur: alioz mores cōtemnendo. Lōtra delectatoz talis est. vt omniū velit habere cōuersionem: et omnibus modis: quoz vtrūq̄ est vituperabile. At gravis in medio istorum positus laudabilis est. Neq̄ enī erga omnes. neq̄ erga neminē: sed erga meritos habet puerfationē. ¶ Quartū. Verax est laudabilis. arrogās autem et dissimulatoz ambo sunt mendaces: et ideo vitupabiles. sed arrogās magis. quoniam mendaciū per se quidem improbū est et vituperabile: verum autem probū et laudabile. ¶ Quintū. Non omis veritas ad hāc virtutē pertinet. sed solum illa qua quis in verbis et vita ex eo verax est quia habitu talis est: etiā in quibus verū dicere nihil refert. Illa autē que in stipulationibus et commercijs obseruat: ad iusticiā prinet. ¶ Sextū. Habens hanc virtutē equus et bonus est. Qui nāq̄ verū amat: in quibus nihil refert verū dicere. is malit magis vera dicit in quibus refert. vt turpe enī mendaciū fugiet. ¶ Septimū. Verax cum de se dicit: magis ad defectionē declinat: minus de se dicendo q̄ sit. hoc enī equabilius esse videtur. ppter ea q̄ exupationes sunt valde moleste. ¶ Octauū. Qui res sibi maiores inesse q̄ insunt fingit: si nullius rei causa id faciat: prauo quidē similis est: nō enim mendacio gauderet. van⁹ tamē magis q̄ malus esse videtur. sed si alicuius gratiarū si honoris vel glorie causa. vt qui de se dicūt ea pro quibus homines laudant aut beati dicunt: tales nō nimis sunt vitupandi: dicunt arrogantes. Qui autē ppter lucrū et pecuniā. vt qui de se dicūt ea quoz vltus ad primos transit puta fingendo se medicos aut vates egregios. tales deformiores sunt et magis vituperandi. ¶ Nonū. Dissimulatores extenuātes suae: elegatiores moribus esse vident. nō enim id lucrī causa facere videntur: sed fugiētes tumiditatē. et maxime hi qui negant ea: sibi inesse que preclara sunt. vt et Socrates faciebat dicens se solū id scire quod nesciebat. Sed qui parua manifesta: q̄ dissimulat: hi delicatī maliciosiq̄ dicunt: et facile sperni possunt. ¶ Decimū. Dissimulatio interdum videt esse arrogans. qualē dicit Arist. fuisse Lacedemoniorū in vestitu. Nam et exuperatio et nimia defectio ad arrogantiam pertinet. ¶ Undecimū. Qui moderate dissimulatioe vtunt: nec ea dissimulat que nimis ante oculos sunt et manifesta: gratiosi esse vident. ¶ Vltimū. Arrogās magis opponit veraci. Est enī dissimulatoz deterioz. ¶ Cum autē sit in vita. Declarat vltimam virtutē ex illis tribus que sunt in vita et cōuersione. Et pmo presupponens in vita necessariā esse cessationem et remissionē animi a rebus serijs. ostendit esse quandā moderationē solatioz seu iocozum: que est mediocritas quedam inter rusticitatem et scurrilitatē. et vocatur comitas seu urbanitas. ¶ Sic ter gemina sunt. et. Epilogat dicta de tribus virtutibus precedētib⁹ ostendēs ter gemina. hoc est. sex esse vicia: tria exuperationis. et tria defectus defectus fugienda in puerfatione humana. quoz duo et duo circūstant virtutē mediū inter illa tenentē. vt patet ex predictis. ¶ Adhūgamus etiam de hac

Iusticia.

virtute aliqua dicta Aristo. ex. iij. Ethicor. Quorū hoc est ¶ **Primū.** Urbanitas seu comitas et vicia ipsi opposita non solum sunt in dicendo: verum et in audiendo. Nam urbanus mediocriter iocari scit in his que liberum seu ingenuum hominem decet: et aliorum honestas facietas equo animo tolerabit. Sed rusticus seu agrestis nec quicquam ridiculi dicere solet: nec alios dicere patitur. Ultra se vere in utroque superat. ¶ **Secundū.** Joci et facietie hominis liberalis et eruditum differunt a iocis et facietis scurrarum. Quoniam scurrarum iocus servilis est et obscenitate verborum risum percutiens. Urbani autem hominis iocus eruditus est non obscenitate verborum sed subintellectione risum mouens. hec autem non parum differunt honestatis consideratione. Item Scurra neque sibi neque alijs parcat dummodo risum moueat. neque abstinere ab his conuiuijs que legibus vetantur. facietie enim sunt quedam conuicia. At urbanus in huiusmodi facietis sibi ipse lex est: et solum illa dicit que ad modestum virum et ingenuum accommodantur. Item Scurra ea dicit quorum nihil prorsus urbanus diceret: et aliqua que ne audire quidem perferret. Unde proprium est scurre de omnibus sine iocosus sine serijs risum mouere: non habita ratione rei: neque persone: nec loci: nec temporis quiniuo et de sacris litteris quadoque exhibet risum et eas ad suam scurrilitatem applicat: quod sane tanto grauius est malum: quanto ipse sacratiores sunt. et quanto maiori veneratione ab hominibus obseruari debent: nec alijs quam sacris rebus sunt accommodande.

Primū.
Comitas

Dictū. ij.

¶ **Iusticia vero duplex est.** Vna perfecta: que omnem complectitur virtutem. Altera singularis in equitate reposita. Equitas autem est ut nec plus commodi: neque minus incommodi suscipiatur. Hic ille patere queso inquit parumper et in hoc loco interpellari te. Cupio enim nisi molestum sit: quomobrem perfectam virtutem iusticiam dixeris intelligere. An forsitan alie de quibus supra dixisti virtutibus perfecte non sunt: ne fortitudo quidem illa: quam tu multis verbis ornasti quod si ille perfecte: cur huic perfectionem potius attribuis: quam illis non plane intelligo. Iure tu quidem ambigis inquit. Sed non omnia possunt in hoc tanto ac tam precipiti discursu explicari. Jam a nobis dictum est non esse propositi nostri ut ad vnum singula referemus. Sed tanquam introductores aliqui euidentiam quandam et pregustationem rerum in presentia tradere. Quod tamen

59
Duplex iusticia
reputur.
Equitas.

Iusticia.

60
Virtus dupl'r
perfecta dicitur.

Secdo.

de perfecta requiris virtute. scire debes. bifariam dici per-
fectam. Uno quidem modo: vt inchoate opponit. nec enim
est dubium nos ad iusticiam et temperantiam et fortitudinem
et liberalitatem quodammodo natura aptos produci: vltus ta-
men et assuetudo exercitatioque ipsa (vt de equo diximus) ita
nos afficit: vt tunc iam perfectum ab usu sit: quod a natura
fuerat inchoatum. Isto quidem modo omnis virtus perfe-
cta est: neque minus alie quam ipsa iusticia. Alio modo perfecta
virtus dicitur: que omnem omnino virtutem continet et comple-
ctitur. Talis vero est iusticia illa de qua primo diximus. Est
61 enim secundum leges observatio quedam. leges enim cunctarum virtu-
tum opera iubent: et viciozum omnium facinora vetant. Nam
et que sunt continentie: vt non committas adulterium non flagiti-
um facies. Et que fortitudinis vt non fugies in acie: non dese-
res locum: non arma abicies. Et que sunt mansuetudinis vt
non iurgia dixeris: non pulsabis: non contumelia afficies: et sic de
alijs virtutibus et vicijs: illas iubendo: et ista vetando. Que ve-
ro a legibus perficiuntur iusta sunt. Itaque illa pars iusticie que
est legis custos et observatrix vniuersalis quedam est: et vltum
omnium virtutum in se continet. Atque ideo perfecta dicitur quod
nullius virtutis vltus illi desit: quasi completa quedam et abso-
luta virtus. Alia vero iusticie pars quam in equitate reposi-
tam diximus particularis est: vt non plus commodi neu minus
62 incommodi suscipiamus. Est igitur iusticia duplex: vna vniuer-
salis virtus/altera singularis. Prima est illa splendida de qua
Euripides inquit. Neque Lucifer neque Ihesperus est ita mi-

Iustitia vltis.
et particularis.

Justicia.

habilis. Altera vero non plus ferme laudis in se habet: quā
vna ceterarum virtutum. Mihi quidem inquit hec periocū
da fuere et magis aui memorie que dixisti. Sed nunc quod re
liquum est intellectuas expecto virtutes.

¶ Declarans ultimā virtutē morālē que est iusticia. Primo ponit diuisio
nem eius in legalē et particulārē diffiniens utrāq;. Secūdo dubitāte Adar
cellino quare hanc solā virtutē dixerit pfectā ponit duos modos gbus prin
cipit virtutē dici pfectā et ostēdit iusticiā legalē alio mō dici pfectā q̄ ceteras
virtutes: quoniam ipsa oīm virtutū vsum in se p̄tinet. Tercio. claudit iusticiā
legalē quēnter dictā esse vlem. ppter eandem causam videlicet. qm̄ vsum
omniū virtutū p̄tinet. Reliquā vero specē iusticie q̄ in equitate reposita est
particulārē: qm̄ quandā partē honesti et nō totū honestū p̄tinet. Ultimo. re
sumens diuisiōē iusticie adducit pro laude iusticie legalis verba Euripidis
poete. ¶ Pro ampliori declaratione partiū iusticie cōmemorabo pauca ex
illis que Aristot. dicit de iusticia in. v. Ethicor. Sed quia p̄trarius habitus
ex p̄trario cognoscit. vt si bona corporis habitudo sit nota: et mala etiā erit
nota. Ideo dicturi de iusticia simul dicemus et de iniusticia. vt p̄traria iuxta se
posita magis elucescāt. ¶ Est autē hoc primū. Iusticia est habitus quo homi
nes apti sunt ad res iustas agendas et quo volūt et agūt: volūt quantū ad ani
mum: agūt quantū ad opus exterius. Nam pfecta iusticia nō est vbi hec duo:
volūtas. s. et opus coniuncta nō sunt. Mempe si sola assit sine opere voluntas
manca est et incoſumata iusticia. Si opus sine volūtatē iusticia quidem est
quādoquidem recta deest intentio: quod est precipū bone actionis fundamē
tum. Et hec est definitio iusticie in cōmuni. Et per oppositū. Iniusticia est ha
bitus quo iniurias homines agūt resq; volūt iniustas. Et quia Iustum vno
modo dicitur legitimū. hoc est qd sit scdm̄ leges. et alio modo equū. Et similiter
iniustum vno modo dicitur qd est cōtra leges et alio modo iniquum. Ideo etiam
iustus et iniustus dicuntur dupliciter. Nam iustus dicitur et qui legitime facit
qui est equus. Et per oppositū iniustus dicitur et qui a legibus exorbitat seu trās
gressus legis: et qui plus capit atq; est iniquus. Et ex secūda parte huius dicti
accipit ratio diuisiōis iusticie in legalē seu vniuersalē et particulārē. ¶ Scdm̄
dictū Iusticie legalis quatuor sunt officia. Primū est sanctas et rectas leges
cōdere. Secūdu cōditas leges decernere. Terciu ipsas leges p̄ditas exequi
curare. Nihil enī profunt cōdite et decreta leges nisi legislatoz curet eas ad
opus accōmodari atq; obsuari. Quartū. totū studiū atq; operā in beatā sub
ditoz vitam et cōmune bonum dirigere: et hoc officiū generale est ad cetera.
¶ Terciu. Iusticia legalis nō est pars virtutis sed sola virtus. Similit̄ iniusti
cia hūc p̄traria nō pars vicij sed totū viciū est. Quia iusticia legalis vt etiā
dicit in textu oēs virtutes cōplectitur. ppter hoc. quia leges quarū ipsa est
custos et obseruatrix actus oīm virtutū precipiūt et delicta oīm vicioz vetāt
vt declaratur in textu de actibus temperatiōis fortitudinis et mansuetudinis.
Et dicit omnis virtus nō scdm̄ p̄dicationē sed scdm̄ causalitātē: inquantū
scilicet ordinat actus omniū virtutū: aut ad cōmūnem vtilitatem: aut opti
morū: aut eorum qui ceteris p̄stant vel virtute vel aliquo alio tali modo.

59

xxvj. dicta q
bus iusticiam
declarat.

Iustus.

Iniustus

Officia iusti
cie legalis.

61

Justicia.

Quartū.

¶ Quartū. Justicia legalis ideo est virtus pfecta: & pclarissima virtutū. quia qui ipsam habet nō ad se solū sed etiā ad alium scit vti virtute: qd est difficile opus. Lōplures enī in ppijs quidē vti virtute sciūt. sed in his que sunt ad aliū nequeūt. Et ppterea illa Biantis sentētia laudatur. Magistratus virū

62

Quintū.

offēdit ad aliū enī est magistratus & in societate cōsistit. quoniā gerētes magi strātū nō sua sed aliorū cōmoda curare tenent. ¶ Quintū. Pter iusticiā legalē ponēda est alia iusticia particularis que in equitate posita est. quando scz nō lpus cōmodi nec minus incōmodi datur alteri q̄ alteri. sicut pter in iusticiā oppositā iusticie legali ponēda est alia iniusticia particularis. quoniā cum quispiā sepe plus capit: aliqua prauitatur operatur. vitupamus enī illum: & nō ob aliqd aliud viciū q̄ iniusticiā. ergo. &c. Et hoc confirmat. Quia oēs prauitates ad aliquod viciū semp redigūt. Et si cōmiserit quispiā adulte rium: ad intemperantiā: si deseruerit in acie sociū. ad timiditatē si pulsauerit quēpiam: ad iracundiā. Sed si lucratus fuerit cum iniuria alterius: & ad nullū aliud viciū q̄ ad iniusticiā pertinet. Quare perspicuū est pter totā determina tam materiā: vt honorē vel pecunias. legalis vero circa totā materiā virtutis. & ob hoc illa dicit pars honesti seu virtutis. hoc aut nō pars sed totū honestum seu tota virtus.

Sextum.

¶ Sextum. Licet iusticia vniuersalis & particularis conueniāt in nomine & in ratione cōmuni: vtraq̄ enī dicit iusticiā: & virtus cuius vsus est ad alium. differūt tamē in obiecto. quoniā iusticia particularis versat̄ circa determinatam materiā: vt honorē vel pecunias. legalis vero circa totā materiā virtutis. & ob hoc illa dicit pars honesti seu virtutis. hoc aut nō pars sed totū honestum seu tota virtus.

63

Septimū.

Iusticia distri butiua.

¶ Septimū. Iusticie particularis due sunt species. Vna que in distributione p̄sistit: aut honoris aut pecuniarū: aut ceteraz rerū que inter eos diuidi possunt. qui in eadē civili societate versant̄: in qua distri butione fit iusticia: si equalibus equalia dantur: & maioribus maiora. Iniusti cia vero cū equales nō equalia: aut equalia nō equales accipiūt. Alia est cōmutatiua. que fit in cōmerijs seu in cōtractibus. Et huius iterū due sunt partes. Prima est in cōmerijs volūtarijs quē homines sua sponte faciunt: & sunt accedente volūtate vtriusq̄ partis: vt sunt. venditio. emptio. mutatio. vadi moniū. depositio. locatio. & mercede cōductio. Alia pars fit in his que iniuris hominibus sunt. seu cōtra voluntatē alterius partiū. quoz quedā sunt clamdestina seu occultaz: ideo sunt inuolūtaria per ignorantia. vt furtū. adulterium. veneficiū. leneciniū. seruoꝝ seductio. cedes cū dolo. & falsum testimo nium. Quedā violenta. vt verberatio. vincula. mors. rapine. membrorū cap tio seu mutilatio. conuictiū. & cōtumelia.

Octauū.

Dra iniusti cia distri butiua & cōmutatiua.

¶ Octauū. Iusticia distributiua & cōmutatiua: differūt dupliciter. Primo. quia in distributiua est habitudo a cōmuni in singulos. quoniā ipsius est id qd est cōmune distribuere in singulos. vt pecuniā. honores. & alias res que ex republica diuidi possunt: inter eos qui in eadē republica versant̄. Sed in cōmutatiua est habitudo inter eos qui vt sic habent se velut equales. Secūdo differūt. quia iusticia distributiua est me dietas seu equalitas accepta scdm pportionalitatē Geometricā: que attendi tur scdm equalitatē pportionis terminorū. ita q̄ eadem sit pportio premiorū que est meritorū. nam si ex publicis pecunijs fiat distributio: necesse est vt sit scdm eandem pportionalitatē si nō obseruet in distributione erit iniusticia oppo sita iusticie distributiue. Cōmutatiua vero iusticia est medietas seu equalitas accepta scdm pportionalitatē Arithmetica: que attendit scdm equalitatem quātitaris lucri & damni. & nō solum a iusticia distributiua sic differt sed etiā

Pportio Geo.

Pportio Arith.

Justicia.

a ceteris virtutibus. Quod enim virtutes morales sunt mediocritates inter plus & oportet & minus quod oportet accepte: secundum proportionalitatem Geometricam. ut diximus exponendo definitionem virtutis moralis in communi. Sola in justicia commutativa excepta: que consistit in proportionalitate Arithmetica. Et propter hoc ipsa non respicit ad differentiam personarum sicut relique omnes virtutes. Nihil enim refert si probus pravo aliquid abstulerit vel contra. Ut enim in commutativa commertijs oibus personis ut equalibus sicut & lex: sed solum respicit ad differentiam nocumens: videlicet. ut qui plus nocuit plus recenseret: & quantum nocuit sibi recenseret. Differunt autem due predictae proportionalitates. quoniam proportionalitas Geometrica accipit secundum identitatem proportionis & non equalitatem excessus terminorum: ut hic. Sicut se habet. xij. ad. vi. ita. viij. ad. iiij. utrobique enim est eadem proportio videlicet dupla: licet non sit idem excessus. Sed proportionalitas Arithmetica contrario modo accipit secundum equalitatem excessus terminorum & non identitatem proportionis. ut hic. Sicut se habent. viij. ad. vi. ita. iiij. ad. ij. utrobique enim terminus maior excedit minorem binario. non est autem eadem proportio terminorum inter primos est sesquialtera & in reliquis dupla. & utraque earum potest esse continua vel discontinua seu scindita. Continua quidem est quando unus terminorum accipit bis ut hic. Sicut se habet. viij. ad. iiij. ita. iiij. ad. ij. Sed discontinua. quando nullus terminorum accipit bis. ut patet in exemplis supra positis. & hoc regit ad minus. iiij. terminos distinctos. Unde omnes virtutes morales sunt mediocritates accepte secundum proportionalitatem discontinuam. ¶ Nonum. Justicia distributiva consistit ad minus in. iiij. terminis. Regit enim ad minus duos homines quibus sit distributio. & ite duas res in quibus sit distributio. Et quoniam eadem est proportio rerum in quibus sit distributio & hominum quibus sit ut paulo ante dictum est. Ideo commutato ordine terminorum: si comparemus primum ad tertium & secundus ad quartum: eadem utrobique erit proportio. quia propter eadem etiam erit si comparetur totum aggregatum ex his quibus distributio fit ad totum aggregatum ex rebus in quibus sit distributio. quocumque enim sunt proportionalia si ordo eorum predicto modo commutetur semper erunt proportionalia. ut in exemplo. Si Achilles excedat Ajax cem dupla proportionem: eadem munus Achilles excedat munus Ajaxis commutato ordine terminorum & comparando utrumque ad munus suum. sicut Achilles ad suum munus habebit proportionem sesquialteram: sic & Ajax ad suum munus. & eadem proportio erit totius compositi ex Achille & Ajaxe ad totum compositum ex munere utriusque. Sit ergo Achilles ut. xij. Ajax ut. vi. munus Achilles ut. viij. munus Ajaxis ut. iiij. sicut. xij. ad. vi. habet proportionem duplam: ita. viij. ad. iiij. & commutato ordine: sicut. xij. ad. viij. habent sesquialteram proportionem: ita. vi. ad. iiij. et eandem proportionem habet totum aggregatum: ex. xij. et. vi. ad totum aggregatum: ex. viij. et. iiij. hoc est. xvij. ad. xij. ut patet in figura subscripta.

De nobilis.

46
Nonum.

Dupla		Sesquialtera		
12	6	12	8	18
Achilles	Ajax	Achilles	Munus Achilles	Compositum ex Ajaxe et Achille
Dupla		Sesquialtera		Sesquialtera
8	4	6	4	12
Munus Achilles	Munus Ajaxis	Ajax	Munus Ajaxis	Compositum ex utriusque munere.

Justicia.

- x. 65 ¶ Decimū. Justicia cōmutatiua est mediū inter plus et minus. Lucrū autem atq; damnu sunt plus et minus cōtrario modo. Lucrū enī est plus boni et minus mali. Damnu vero plus est mali et minus boni. quorū mediū est ipsū equū quod dicimus esse iustum. Et licet hec nomina: lucrū (in q; ac damnum quibudam inter quos sunt cōmercia videntur non esse conuenientia. vt ei qui percussit aut occidit lucrū: ei qui passus est damnu. cum tamen mensurata fuerit passio: vocatur alter eorū lucrū et alterū damnum. ¶ Undecimū. Ius emendatiuū cōmerciōz est mediū inter damnu et lucrū. Nam iudex ine qualitatē iniusticie conatur redigere ad equalitatem auferendo lucz respectu damni: sic vt neutra parciū quas equare vult plus habeat boni vel mali. qui enim iniuriā facit plus habet boni et minus mali. et hoc est lucrū. qui vero iniuriā patitur plus habet mali et minus boni. et hoc est damnu. cū autē inter eos inuenitur mediū: neuter eorū plus boni minusue mali habebit: sed ambo habebunt equū: veluti si quando linea fuerit in duas inequales partes: id quo maior pars dimidiū excedit absterit: minorq; addiderit parri. Et ob hoc etiam ipse iudex est ius suapte natura animatū sicut lex ius inanimatū. Dicif etiam mediator. quoniā ipsius est inuenire mediū per qd inequalia reducant ad equalitatem. ¶ Duodecimū. Non potest esse societas ciuilis sine pmutatiōe rerū adinuicē. quoniā societas ciuilis nō fit ex artificib; similib; vt ex omnibus medicis: sed ex medico atq; agricola et ex alijs oīno diuersis ac inequalibus: qui adinuicē permutēt opera iua. ¶ Tredecimū. Oportet omnes res pmutabiles esse determinatas precio. Et habere cōmunē mensurā qua possint ea que inequalia sunt redigi ad equalitatē. vt pmutatio facilius fiat. Et enim societas ciuilis nō fit sine pmutatiōe vt dictū est. neq; pmutatio sine equalitate. neq; equalitas sine cōmuni mēsurā. hec autē mēsurā est nūmus quo mensurat et excessus et defect; et equalitas omniū. Lū enim cognitū fuerit quot nūmos valeat dom; quot alimentū: et calcens: et sic de singulis. facile scitur excessus valoris domus sup calcē. et quot calcei adequant domui: et p consequēs quot calcei p domo sint dandi. hoc autē modo pmutatio erat anteq; esset nūmus. nihil enī interest siue calcei siue precii calceoz detur pro domo. ¶ Quartūdecimū. Indigentia mensurat reuera valorē omniū rerū permutabiliū. Nam si homines sese mutuo non indigerent: vel nō similiter indigerent. aut non erit permutatio aut erit non eadem. Nummus autē velut subfidium cōmutandaz rerū factus est non a natura sed ex instituciōe hominum vt sit pro indigentia. et ob hoc etiā est in potestate hominū nūmū mutare et inuilem facere. q si nūc non indigeant: nūmus quasi fideiussoz intercedit pro permutatiōe futura: cū opus fuerit. ¶ Quīdecimū. Repassio seu pena talionis nec ad iustitiā distributiua nec ad emendatiuū cōmerciōz simpliciter accōmodatur. licet Pitagorici ipsam repassioē censuerunt simpliciter esse iustū. et ideo diffinientes iustū dicebant ipsum esse repassioē. Et eiusdem opinionis fertur fuisse et ipse Radaman; quia a Poetis fingitur esse iudex apud inferos. cuius lex his verbis exprimitur. Si que fecerit hec etiam paciet et ipse: iudiciū fuerit perrectū atq; citus equus. persepe cū repassio discrepat. nam si quis magistratū gerit per efferit quempiā: non decet eum repercuti. Et si quispiā eum qui magistratū gerit per efferit. is non solum repercutiendus est verūmetiā supplicio afficiendus. Proterea multū inter se differunt id qd sponte et id qd inuitus quispiā fecit. et ideo nō similis pena vtriq; debetur. hoc autem repassio nō discernit. ergo. et. ¶ Sedecimū
- xij. 66
- xiii. 67
- xv. Repassio.

Iusticia.

In societatibus commerciorum talis iusticia que fit per repassione[m]: si fiat nō per equalitatē sed scdm proportionalitatē: conseruat ciuitatē. *¶* Equitas enim tum conseruatur tum retributio fit scdm proportionalitatē. Nam homines aut reddere malū querunt: qd nisi faciant: seruitus esse videt[ur] aut retribui sibi bonum: quod nisi fiant retributiones quibus ciuitates conseruantur tollunt. Remunerandus est igit[ur] qui minus contulit. ac rursus ipse incipere debet q[ui] suscepit. vt societas ciuilis conseruetur. *¶* Decimūseptimum. Cum operatio iusticie fit mediū inter agere iniuriā ac iniuriā pari: que sunt extrema eius: quia sunt plus & minus q̄ oportet: inter que mediū est equū. Manifestū est iusticiā non eodē modo esse mediocritatem quo alias virtutes. Quoniam alie virtutes ideo dicūtur mediocritates. quia tenent mediū inter duo vicia extrema. Iusticia vero dicit[ur] mediocritas. quia est effectiua mediij. sicut iniuria extrema: que sunt iniuriā facere & iniuriā pati: quoz alterum videlicet iniuriā facere est viciū iniusticie. alterū vero videlicet iniuriā pati non viciū sed pena. Ex quo sequitur q[ui] iniuria minor est iniuriā pati. maior aut[em] iniuriā facere. licet enim vtrumq[ue] sit malum: quoniam alterū est plus alterum minus habere medio. peius tamen est iniuriā facere: hoc enī est cum vicio & vituperatur. sed pati iniuriā sine vicio est & ideo minus malū per sepe accides aut[em] nihil prohibet maius esse malū ratione alicuius subsequētis sicut dolor latez per se maior est morbus q̄ lesio pedis. quanq̄ fieri potest nonnunq[ue] contrarium: si euenerit vt quispiā offenso pede caperetur ab hoste vt trucidaretur. *¶* Decimūoctauū. Iniuriā facere est sua sponte quempiā ledere preter voluntatē illius. Qd aut[em] dicitur sponte: quod quispiā in sua potestate situm scies agit & non ignorans: neq[ue] quemq[ue] quo: neq[ue] gratia cuius. & per oppositū qd ignorat & non ignoratur quidem. non est aut[em] in potestate agētis situm sed vi fit. id omne agitur ab inuito. Ex quo sequitur Primo. q[ui] iniustus: hoc est violentia coactus vel ob ignoracionē facit iniustū: non facit iniuriā nisi per accidens. agit enī ea quibus accidit vt sint iniusta. Secundo sequitur q[ui] licet contingit vt quis ledatur sua sponte atq[ue] paciatur iniusta. vt apud Troiam Glaucus qui dedit Hecimedi arma aurea & recepit ab eo ferrea dicente Hecimero. proq[ue] nouē centū pro ferro tradidit aurum. Et similiter qui ob incontinentiā patitur sponte sua a meretrice ledi: tamen iniuriā sponte sua patitur nemo & ideo recte dicit[ur] volenti non fit iniuria. *¶* Decimūnonū. Non omnis qui facit iniuriā est iniustus. similiter non omnis qui agit iustū est iustus quia qui alterū ledit ob iram aut aliquā animi perturbationem sine electione hoc est sine antecedente deliberatione iniuriā quidem facit sed non est iniustus: quia non nocet ob prauitatē seu habitū vicij. quo fit: vt solum ille sit iniustus q[ui] nocet electiōe. & pari modo ille iustus q[ui] ius agit electiōe. *¶* Vigessimū Ea que homines faciunt non solū ignorantes sed etiā ob ignoracionē: venia digna sunt atq[ue] ignoscenda. sed ea que faciunt non ob ignoracionē sed ignorantes ob affectū non naturalem neq[ue] humanum non sunt venia digna. q[ui]a sunt que ebrius aut iratus facit: hec enī non sunt ob ignoracionē sed ob ebrietatem aut iram licet ebrius & similiter iratus agat non sciens sed ignorans. Vnde & pro ignoratiōe penas legislatores instituūt teste Aristoteli. lib. ii. de bicor. si quis ignoratiōis sibi causa fuerit. Et ob hoc ebrios duplici pena afficiendos esse iudicat[ur] quoniam in ipsoz potestate est ebrietatē vitare que ignoratiōis est causa. Admittunt etiā eos qui aliquid eoz ignorāt q̄ legibus continent que quidē scire oportet: nec sunt difficilia cogniti. *¶* xxi. Distribuens plus

68
xvi.

69
xvii.

70

xviii.

xix.

71

xx.

ebrii duplici pena
afficiendj
xxj.

Iusticia.

prater dignitatē facit iniuriā et nō plus accipies: et intelligo de illo accipere
 qui nihil cooperatus est ut plus equo accipiat. Nō enī is iniuriā facit cui in-
 est iniustū: sed qui potestatem habet faciēdi sponte ipsum iniustū: quoniam ipse est
 causa efficiēs iniusti. sed hec potestas est in distribuēte et nō in accipiente. §. 72.
 Præterea qui cognoscēs iudicauit iniuste ob gratiā vel vindictā ita plus eq̃
 habet sicut si quis acceperit partē illius rei in qua facit iniuriā nam et ille qui
 fundū puer so iudicio cuiuspiā adiudicauit: nō fundū cepit sed argentū aut ali
 quod aliud munus et ideo sit iniuriā nō solū plus capiēdo boni illius in quo
 sit iniuria sed cuiuscuq; alterius. ¶ Digessimus secundū. Ea que supra dicta
 sunt intelligēda sunt de iusto Político seu cibili: quod est inter eos quibus
 inest equalitas imperādi atq; parendi. in quibus aut hoc nō est: inter eos ci-
 uile iustū nō est: sed quoddā aliud. ut herile seu dominicū: quod est inter dñm
 et seruū: aut paternū: quod est inter patrē et filium. aut Economicū: qd est inter
 virū et uxōrē. et similiter inter partē animē rationālē et irrationalē. His autē
 iustis licet sit simile civile: nō est tamē idē cū ipso. Sicut enī iniusticia sim-
 pliciter nō est ad sua neq; ad seipm: sic et iusticia. Seruus autē est id quod pos-
 sidentur. et filius q̃ diu sit paruus et nō separatus: ut pars ipsius est patris. et si-
 militer uxōr est aliquid viri. ergo. 73. ¶ Digessimus tertū. Iusti civilis: aliud
 est naturale aliud legitimū seu positū. Et naturale quidē est qd vbiq; vim
 habet eandem. quia nō oritur ex opinione hominū sed ex ipsa natura que
 vbiq; habet vim eandē. Legitimū autē quod a pncipio quidē nihil refert sic
 an aliter sese habeat: cū vero positū fuerit: refert. quia tūc ad obseruationem
 sui obligat. quale est certe precio captiuos redimi. vel caprā vñs sed nō duas
 oves mactare. et etiā ea que de singulis lege iubentur: et que publicis decretis
 instituuntur. Et licet tam iustū naturale q̃ legitimū videat mutari. tamē natu-
 rale ut in pluribus eodē modo se habet: licet possibile est ipsum aliter se ha-
 bere: sicut pater et in alijs que a natura habent ortum. Dextra nāq; manus va-
 lidior est q̃ leua sedm naturā. et tamē fieri potest vñs eadē apti ad vten-
 dum manu sinistra perinde ac dextra. Legitimū autē simile est mensurio. nō
 enim oibus in locis equales sunt vini triticūq; mensure: sed vbi quidē emūt
 maiores sunt. vbi autē vendūt minores. Simili modo et ea que nō naturalia
 sunt sed humana iusta nō eadem sunt vbiq; et in pluribus aliter et aliter se ha-
 bent. Nam neq; respublice sunt eedem apud oēs: licet vna tū sit scdm natu-
 ram et ipsa est optima. ¶ Digessimus quartū. Ius et iustū differūt: sicut iniuria
 et iniustū. Iniustū enī est quod phibitū est a natura vel humano iustitio. id
 aut ipsum cum actū fuerit iniuria est: antea vero q̃ sit actū nullo modo est in-
 iuria sed iniustū. Pari modo et ius. Vocat aut magis iuris actio ipm cōmu-
 ne opus iusticie: ius aut iniurie emēdatio. Que vero et quot species vniuscui-
 usq; ipsoz sunt et circa que versant cōsiderationi eoz relinquamus que assi-
 due circa leges ac iura versant. ¶ Digessimus quintū. Quoniam omnis lex est
 vniuersalis. sermo aut vniuersalis de actibus humanis quq; in aliqua sui p-
 te deficit ideo euenit ut et lex quādoq; deficiat. Hoc aut peccatū nō est in le-
 ge nec in legislatore sed in natura rei: de qua est lex. Ideo ad emendandū ius-
 tum legitimū necessaria est quedā virtus que Brece Epikēya dicit. Latine
 aut equitas et bonitas. Que nihil aliud est quam emendatio legis ea ex parte
 qua deficit ob vniuersale. Nō possunt enī omnia lege p̃tineri. quia de quibus-
 dam impossibile est ponere legem. qua ppter decreto boni viri ac equi optet
 emendari id quod legislator obmisit absolute locutus: quod et ipse faceret si

xxij.

xxij.

xxij.

iniustū
iniuria

xxv.

Continentia.

adesset vel singula prescire potuisset. ¶ Vigesimo sextū. Quoniam summū ius
quā sit summa iniuria. Ideo qui nō exacte iustū legitimū in deteriore cre-
quitur parte sed minuit. ne a iusto naturali decinet. is vir equus et bonus est.
et habitus quo iustū legitimū ab eo dirigit equitas et bonitas est. que quidē
iusticia quedā est: et non alius quisque habitus. Unde equū et bonū. iustū quidē
est. nō autē scdm legē. sed emēdatio iusti legitimi et prestabilis eodem.

76

xxvi.

¶ Unū adhuc restat inquā: quod ignorare te nolo: postea
ad intellectivas transibimus. Quid est inquit. De continen-
cia inquā et incontinentia dicere: que res difficultatem ha-
bet et plerosque fallit: et utilitatē non contemnendā eius cog-
nitio affert. Continētia igitur non est illa quidē virtus: sed
finitimū quoddā et proximū. Ostensum est em̄ prius omnē
virtutē esse habitum. Continētia vero habitus nō est. itaque
nec virtus dici potest. Versantur autē continētia et incōti-
nentia in his quibus temperātia et intēperantia. Abstinet
quis a iocūditate sensuum indebita: si diu hoc egerit in ha-
bitum transire. Et tunc demum virtus elucet temperantie.
Ante vero quā cōstitutus sit habitus in ipsis operibus conti-
nentia est. Itaque et dolens abstinet continens nec satis fir-
mus est aduersus cupiditatē. Eodē modo incontinens nō
dum habitū vicij cōtrahit. itaque rationē discernit et principi-
um tenet. Superatur tamē ab effectu: et in vicij quodāmo-
do captiuus adducitur. De quo recte Poeta inquit. Video
meliora probosque: deteriora sequor. At intēperans in habi-
tu vicij cōstitutus nec rationē iam nec principium tenet. Atque
ita corruptus est: ut peruersa natura rerum: malum quidē
bonum arbitretur: bonum autē malum. Itaque eligens facit
intemperans. incōtinens vero nequaquam eligens: quia rationē

77

b ij

Continencia.

intelligit. sed tamē trahitur violentia cupiditatis: que in eo
quidem est omni ratione potentior. Habet nūc de continē-
78 tia et incontīnētia que breuiter dici potuerunt. Hec eadem
utilia sunt et in ceteris virtutibus: ut habitū electionemq;
in illis recognoscas. Viciosus em̄ omnis qui habitum iam
vicij confecit: lumē cognitionis principiūq; ammisit. Quā-
obrem malo gaudet: quia id bonū putat. Qui vero nondū
habitū effecit: equidē male agere intelligit: pugnatq; simul
affectus et ratio: atq; modo hec modo illa peruincit. Placet
igitur inter virtutē et viciū medias esse affectiones quas-
dam: nondum satis stabilitas: ut modo ad hanc modo ad
illud inflectantur.

77 **H**ic est tertia particula tertie partis pncipalis. In qua Leonardus ante-
q; declarare incipiat virtutes intellectuales determinat de continētia et incontī-
nētia. Cuius primo tangit tres causas: cum dicit cognitionē cōtinētie et
incontīnētie habere difficultatē: et plerosq; fallere: et utilitatē nō contēnen-
dam asserre. **S**ecūdo ostēdit cōtinētiā nō esse virtutē. licet sit ipsi prima
p hoc. quoniam genus virtutis videlicet habitus remouet ab ipsa cōtinētia.
Et hoc ex supradictis sic potest pbari. Habet habitū virtutis facile et delecta-
biliter opatur actus illius virtutis. Cōtinēs autē cū difficultate et tristitia operat
bonū: ut erit manifestū ex his q paulo inferius dicent. g. rē. **T**ertio ponit
conuenientiā et differentiā cōtinētie et tēpantie: similiter incontīnētie et itēpantie.
Conuenientiā est in hoc. Quia oīa pdicta versantē circa voluptates gustus et
tactus. Contīnētie autē et tēperantie duas innuit differentias. quaz **P**rima est
hec. Quoniam tēperantia acquiritur ex longa abstīnētia ab inordinatis volup-
tibus pdictorū sensuū. Sed anteq; habitus tēperantie generet: ex tali abstīnē-
tia precedit cōtinētia velut quidā gradus imperfectus seu inchoatio tēperantie
Secūda differentia sequitur ex precedēte et est hec. Tēperans abstinet sine tri-
sticia a voluptatibus inordinatis sensuū et pstanter ipsis resistit. Contīnens
vero abstinet ab illis cum tristitia. nec est constans in resistēdo. Cuius causa
est. quia nondum habet habitū. Incontīnētie autē et itēperantie tangit tres
differentias. quaz **P**rima est hec. Intēperans iam habet habitū vicij. incō-
tinens nondū habitū cōtraxit. Secūda. Incontīnēs cum agit incōtinenter
habet iudiciū rationis rectū quo cognoscit id qd agit vicius cupiditatibus
esse malū. At itēperans ita iudiciū rationis habet corruptū habitu vicij. ut
puersa rerum naturam alū opinetur bonū: et bonū malū. Tertia que sequit ex
precedēti. Intēperans ex electione facit malū. sed incōtinens nō ex electio-
ne. quoniam habet rationē rectā que ad bonū semp conat et incitat: sed tractus

Due sūt inter
cōtinētiā et tē-
perantiā dīc.

Incontīnētie
et itēpantie
tres sunt dīc.

Continentia.

violēcia cupiditatis per quā rapit ad sensum demulcētes illecebras et que in ipso est potentior omni ratione. ¶ Quarto ostēdit ea que dixit de cōtinentia et incōtinentia vtilia esse et ad ceteras virtutes morales: viciaq; ipsis opposita: vt sciamus ipsa esse habitus et opa eorū fieri ex electione. et item esse quasdam qualitates medias inter habitū virtutis et vicij nondū satis stabilitas ante q̄ generet habitus virtutis vel vicij: quo tpe pugnat simul cupiditas et ratio: et quādoq; hec quādoq; illa vincit. ¶ Vt hec que dixit Leon. de cōtinentia et incōtinentia clarius intelligant. adiugamus ipsis aliqua ab Aristo tele dicta de hac ipsa re in septimo libro Et hicoz. Quoz hoc est primum. ¶ Quatuor sunt species siue gradus fugiendoz circa mores videlicet mollicies: incōtinentia: vicij: et bestialitas seu veritas vel immanitas quibus cōtrariantur toridē species seu gradus expetendoz. Nam molliciei contrariā cōstantia. incōtinentie: cōtinentia. vicio: virtus bestialitati vero: bonitas quedā prestancior virtute. que licet hominibus conueniat. tamen quia humanum et consuetū apud homines sua magnitudine dignitateq; excellit modū: ideo non humana sed Heroica atq; diuina dicitur: a qua heroes diuozq; viros appellam⁹ quoniam ipsa hoies similes deo efficit. sicut bestialitas hominē simile bestie reddit. Diuidit aut virtus Heroica (que virtutes oēs in excellentia quadā cōplectitur) p̄inde atq; virtus in morālē et intellectuā. deinde Heroica ad morālē subdiuidit in fortitudinē heroicā. temperantiā heroicā: et ita de ceteris. Et p̄similiter. Heroica intellectuā in sapientiā Heroicā. prudentiā heroicā et sic de alijs. Quo fit. vt Heroica a ceteris nō distinguit virtutib⁹: nisi sicut excellens a mediocri: veluti clarissimū lumen a sublustri. Eodē modo bestialitas que oia vicia tam in erupatione q̄ in defectu p̄situra ambit: diuidit scdm diuisionē vicioz. Est enim quedā bestialis audacia. bestialis timiditas et sic de alijs. Hac autē infami appellatione bestialitatis vocare solemus eos qui in vicijs exuperat: voluptatibusq; nō humanis delectantur. quoniam visu rationis carētes: solo sensu vt bestie viuunt: suntq; tales vel ob naturas prauas: vel ob morbos ac insaniam: vel ex assuetudine. ¶ Secundū. Licet continens nūq; ob similitudinē accipiat pro p̄stante et tēperato. Continens enim talis est: vt nihil preter rationē ob voluptatē cor⁹ poris agat. sicut nec cōstans ob dolores. ex tēperatus etiā est talis. non parū tamē ab invicem differūt. quoniam tēperatus nō habet prauas cupiditates: nec p̄sentibus voluptatibus delectat preter rationem. nec etiā sic dolet ipsis absentibus. Continens autē habet quidē prauas cupiditates et delectatur. sed non sic ducitur: vt victus voluptate deserat rectam rationem: eaq; superat: a quibus pleriq; vincuntur. Cōstans autē dolet ob absentiam voluptatū: sustinet tamē resistēdo his quibus alij succubunt: vt quod bene cepit perficiat. Vnde constantia et cōtinentia differūt non solū per hoc: quia p̄stantia p̄prie est circa dolores. et cōtinentia circa voluptates: sed etiā. quia cōstantia est in resistēdo cōtinentia vero in superādo. Quia p̄pter cōtinentia magis est expetenda q̄ cōstantia. Quoniam laudabilius est supare q̄ resistere. Temperantia aut melior est hac et illa. quoniam temperantia operat opus suū sine difficultate et dolore: quod nō habet p̄stantia nec cōtinentia. Et eodem modo accipienda est cōuenientia et differentia incōtinentis ad mollem et in temperatum. Omnibus enim id cōmune est vt sequant corporis voluptates et dolores cōtrarios fugiant. Sed differūt. quoniam intēperatus hoc facit ex electione prauans esse bonū. incōtinentis aut sequit quidē voluptates quas pleriq; vincūt.

b iij

78

Sex dicta de
p̄tinentia et de
ei⁹ opposito.
Primum.

Scdm.

Continencia

Et mollis nō resistit doloribus quibus pleriq; resistunt. non tamē ex electio-
ne nec putant esse bonum id quod agūt: quoniam habent rectā rationē con-
trariū suadentē: sed alter eorum victus voluptate: alter non resistens dolori
Et ideo intēperancia vituperabilior est q̄ incōtinencia z mollicies. quoniā
ipsa sicut z quodlibet viciū corrumpit iudiciū rationis rectum vt dicitur
in textu. z dicemus magis infra de prudencia. quod non facit incōtinencia
nec mollicies. Vnde intemperatus est malignus z comparat ab Aristotele
ciuitati que legibus vitur prauis. incōtinens autē z mollis semimalignus
est: quoniam operatur malū sed non ex electione: z est similis ciuitati que ha-
bet quasdam leges bonas quibus recte decernit faciēda sed nō vitur illis.
Ex hoc vltērius sequitur. q̄ omnis incōtinens est facilis ad penitēciam z
curabilis. Intemperatus autē nō facile penitēs nec curabilis. Viciū enim est
improbitas p̄tinua z assimilāt ydropisī et p̄tisi. Incōtinencia vero est im-
probitas non continua. z assimilatur morbo comiciali. ¶ Tertiū. Non est in-
cōueniens incōtinēte agere contra suam sciētiā: hoc est facere id qd̄ scit
malū. Probatur quadupliciter scdm̄ Aristotele. Primo. quia nō est incō-
ueniens aliq̄ habere habitum sciētie z nō vti illo: ergo nō est incōueniens
incōtinēte agere cōtra id qd̄ scit solum in habitu z nō in actu. cuius exem-
plum est de nauta. qui sciens in aliquo loco maris esse periculū: sed illud non
phiderans actu periclitat in eo. Secūdo. nihil phibet eū qui scit aliqd̄ in vni-
uersali sed nō in particulari agere p̄tra suā sciētiā. ergo nō est incōueniens
incōtinēte agere cōtra sciētiā. quā scit in vniuersali illud quod agit esse
malū si nō sciat in particulari. Nam opationes sunt circa singularia. Tercio.
Incōtinētes sunt similes dormiētibz furiosis aut ebrijs. cupiditates enī
vehemētes etiā corpus transmutāt z quosdā in furorē z insaniam adigūt
Qua ppter. sicut dormiētes aut ebrii possunt agere cōtra sciētiā: quā habēt
velut ligatam: ita z incōtinētes. Quarto. Hoc idē ostenditur inspicien-
do naturalē causam. Incōtinēns habet duas opiniones vniuersales. quarū
vna indicat nullū dulce esse gustandū. z alia. omne dulce asferre voluptatem.
Cum autē additur eis particularis ostēdēs hoc esse dulce: statim cōcluditur
hoc dulce esse tale qd̄ asfert voluptatē. Et sit opatio contra primā opinione
vniuersalē que vetat gustare dulce: trahente ad id cupiditate que potest mo-
uere singulas partes. ¶ Quartū. Continēcia z incōtinēcia p̄prie accepta
scē absolute: notū est circa voluptates sōmniū gustus z tactus: sicut tēperancia
z intemperācia. Et circa alias vero cupiditates: vt honoris lucri vel affectionē
irē: non nisi scdm̄ quod z similitudinē marie. Et ideo in talibus non dicunt in-
cōtinētes absolute sed cū addicione vt dicēdo. incōtinēns irē: incōtinēns
lucrī z sic de alijs. Licet enim omnes cupiditates voluptatesq; efficiāt animi
perturbationē. magis tamen ille que sciētiāt gustu z tactu: quoniā sunt ve-
hemēciores. Et ob hoc etiā incōtinēcia cupiditātū gustus z tactus: turpior
est alijs z magis vituperanda. ¶ Quintū. Sicut ea prauitas que est humana
absolute dicitur prauitas. illa vero que egreditur fines humane intemperan-
cie nō absolute sed cum addicione dicitur prauitas bestialis. sic z incōtinē-
cia que non egreditur fines humane intemperancie: absolute dicitur incō-
tinencia. Illa vero que est circa voluptates non naturales nec humanas: non
absolute sed cum addicione dicitur continēcia bestialis vel continēcia ipsi
opposita. Fieri enim potest vt aliquis habeat cupiditates que sunt cōtra na-
turam humanā: sed nō superet ab ipsis. vt si phalaris (qui fuit rex Agrigē-

80
Tertiū.
Incōtinens
agit id qd̄ scit
esse malū.

ii.

iii.

iiij.

81
Quartū.

82
Quintum.

Partes Animi.

tinorum crudelissimus) puerum percipiens comedere: sese contineret: aut a nequam
da libidine abstineret. Sit etiam ut non solum habeat tales cupiditates: verum etiam
ab ipsis superet. et sic dicere: continens vel incontinens non absolute: sed cum
additione supra dicta. ¶ Sextum. Incontinentia temeraria facilius potest cu-
rari quam illa que est post deliberationem. et ea que per consuetudinem: quam que per
naturam existit. Ratio primi. quia facilius curatur perturbatio que est ante consulta-
tionem: quam illa que est post consultationem. Ratio secundi. quia facilius est consue-
tudinem mutare quam naturam. Adeo enim et consuetudinem mutare difficile est. quia
similis est nature. quemadmodum Ennius Poeta dicit. Mos longus mos est
ac meditatio crebra. hunc tandem assero naturam mortalibus esse.

83
Sextum.

¶ Nunc vero quoniam de moralibus satis dictum. intellecti-
uas virtutes breuiter videamus. Quarum nempe discussio pro-
licitatem exigit. breuitas autem suscepti operis compendium fla-
gitat. Tanquam igitur digito illas monstrantes notare tantum
singulas illarum contenti erimus. Quoties ergo de virtute
propria loquimur: siue illa moralis: siue intellectiva sit. de ani-
mi virtute: non autem de corporis loqui nos intelligendum est.
Ipsi vero animi partes sunt due. Una rationalis. Alia non
habens rationem. Et rursus. Que rationem non habet. partim
est vegetativa ex parte omnino rationis: quam plantis etiam
in esse constat. partim appetitiva cupiditatis: et metus: et af-
fectionum omnium capax. que et si rationem non habet. audiens
tamen est parensque rationi. Hec enim est illa pars animi nostri
quam increpamus errantem. quam cohercemus elatam: quam ex-
citamus iacentem: quam consolamur afflictam. hanc nos diri-
gimus: et rationi obtemperare compellimus. In hac demum parte
virtus moralis fit: que est habitus animi per assuetudinem
acquisitus: ut mediocritatem quandam in affectibus seruet.
Irrationalis igitur pars animi duplex est: ut ostendimus.
Rationalis vero etiam duplex. Nam eius una pars consultiva

84
Diuisio virtutis

Partes animi.

est. Altera scientifica. Consultamus enim de his que aliter esse possunt. Scimus vero ea que aliter esse non possunt in consultatione non cadere. In hac itaque rationali parte animi virtutes intellectiue fiunt. atque ut ista diuiditur sic ille distinguuntur.

84 **H**ec est quarta particula tertie partis principalis. In qua Leon. ut ostendat in quo subiecto sint virtutes morales et intellectiue. Distinguit potencias anime: ponens earum tres diuisiones. de quibus etiam Aristo. mentionem facit in pmo 2. vi. Ethicorum. Prima diuisio est in rationale et irrationale. Secunda est subdiuisio irrationalis in vegetatiuam. cuius virtute viuencia nutriuntur: augumentantur et generantur sibi similia. Et appetitiuam. in qua sunt omnes affectiones seu passionibus. que licet ratione non habeant: nata tamen est obedire rationi. Cuius causam subiungit cum ait. Hec est enim illa pars animi. etc. Et hanc dicit esse subiectum virtutum moralium. quod ostendit per definitionem virtutis moralis. Et potest sic illa ratio formari. Virtus moralis vel est mediocritas quedam affectuum seu passionum: vel ad hoc acquiritur in animo per assuetudinem: ut ipse animus seruet mediocritatem in affectibus sed omnes affectus sunt in parte animi appetitiua (ut etiam supra diximus in prima particula. que fuit de virtutibus moralibus in generali) ergo in eadem parte animi affectiua sunt etiam virtutes morales. Vtrum autem hoc intelligendum sit de appetitiua. sensitiva. vel intellectiua: que est voluntas: paulo inferius dicemus. Tertia diuisio est subdiuisio potentie rationalis seu intellectus possibilis: in consultiuam seu rationatiuam: que eadem est cum intellectu practico: et scientificam que est intellectus speculatiuus. Membra autem huius tertie diuisionis non sic sunt distincta adinuicem: ut membra duarum precedentium diuisionum. Nam intellectus practicus et speculatiuus non distinguuntur nisi extrinsece et per obiecta. Intrinsece enim dicuntur una et eandem potentiam anime. que est intellectus possibilis que ut respicit contingentia: dicitur pars animi sensitiva. quia consilium solum est de his que possunt se aliter et aliter habere. ut etiam dicit Aristo. tertio 2. vi. Ethicorum. Ut autem respicit necessaria: dicitur scientifica. quoniam scientia est eorum que impossibile est aliter se habere: hoc est necessarium secundum Aristo. pmo Poster. 2. vi. Et ibi. Et hac diuisione qua diuidit intellectus possibilis in practicum et speculatiuum. seu in actiuum et contemplatiuum. diuidunt etiam virtutes intellectiue. Nam prudentia et ars sunt habitus seu noticie practice. scientia vero intellectus et sapientia speculatiue. ¶ Circa hunc textum occurrunt duo dubia. Primum. Vtrum hic enumerantur omnes potentie anime. Et videtur quod non. Quia de sensitiuis cognitiuis exterioribus et interioribus nulla facta est mentio. imo nec de voluntate que imperat omnibus potentiis velut regina earum. Ad hoc dubium respondeo per duo dicta. quorum primum est. Quod sufficienter hic enumerantur potentie anime in genere. Nam secundum Auicennam. vi. naturalium. Tria sunt genera potentiarum anime. videlicet: intellectiua. sensitiva et vegetatiua. Intellectiua enim hic vocatur pars rationalis. Sensitiua pars appetitiua que et si ratione non habet: obedit tamen rationi. Vegetatiua autem dicitur pars: que omnino expers est rationis. Ex quo sequitur. Quod per partem rationalem non solum intellectus sed etiam voluntas

Tria sunt genera potentiarum

Partes animi.

intelligit utraq; enim est rationalis per essentiam. et Philosophus communiter non distinguit intellectum a voluntate. ut testatur Scotus. xlviii. dist. quart. 2. iii. cum de ipso loquitur in ratione principij operativisive in operatione extra. Unde aliquando distinguit naturam contra artem. aliquando contra intellectum: aliquando contra propositum seu voluntatem: per hec omnia intelligens unum principium ex illis integratum. Similiter neq; in operatione ad intra: respectu finis. unde et illa speculatione sapientie quam posuit ultimum finem non destituit a dilectione. Dico secundo. Quod hic sufficienter enumerantur potentie in hac scientia considerande: que sunt intellectus. voluntas. et appetitus sensitivus. licet differenter veniant ad considerationem huius scientie. Principaliter enim intellectus et voluntas quorum utrumq; ad liberum arbitrium pertinet. quod dicitur liberum: quantum ad voluntatem: que sola essentialiter est libera et ex se in utramq; partem flecti potest. Arbitrium vero quantum ad intellectum: cuius est iudicare et ostendere que eligenda ac agenda sunt. Ab utraque etiam harum potentiarum est electio: cum ipsa nihil aliud sit quam preconsiliata voluntas. Appetitus autem sensitivus cum omnibus sensibus eatenus cadit in considerationem huius scientie: quatenus patet imperio voluntatis et rationis. Sed vegetative que totaliter sunt extra imperium voluntatis nullo modo ad considerationem huius scientie veniunt. Et predicte potentie que. scilicet in hac scientia sunt considerande. hoc est intellectus. voluntas. et appetitus sunt principia virtutum actuumque ipsarum: de quibus est hec scientia. Qui dam autem aliter sentientes dicunt: quod per partem rationalem intelligit solus intellectus. sub potentia autem appetitiva comprehendere voluntatem non solum appetitum sensitivum sed etiam intellectum. et omnes potentias sensitivas quas naturaliter presupponit appetitus sensitivus. ut sunt sensus exteriores et interiores. omnes enim hec potentie ex se rationem non habent et nate sunt obedire rationi. licet et in hoc aliter se habeat voluntas quam potentie sensitive: que sunt irrationales non solum quo ad actum sed etiam quo ad essentiam. Voluntas autem licet actus non sit rationalis per essentiam: ipsa tamen voluntas pro potentia accepta est rationalis per essentiam sicut et intellectus: quia ambo fundantur in eadem essentia anime rationalis. Ad clariorem cognitionem dictorum in hoc dubio et dicendorum in sequenti duo sunt consideranda. Primum. Preter appetitum naturalem. qui nihil aliud est quam naturalis inclinatio qua unaqueque res naturaliter tendit in suam perfectionem invenitur in homine duplex appetitus sensitivus scilicet et intellectivus. Appetitus intellectivus est ipsa voluntas. Appetitus sensitivus est per quem sensus delectatur ex obiecto sibi convenienti et dolet ex disconvenienti. Et quia diversorum sensuum diversa est delectatio et tristitia et cum delectatione. unus sensus potest stare dolor alterius licet non intensus. Et ideo cuilibet potentie sensitive cognitive necessario correspondet propria appetitiva. et per consequens tot sunt potentie appetitive in parte sensitive quot cognitive. Et hec est sententia Scoti. xvij. dist. tertij. et alibi sepe. Unde sicut est alia apprehensio visus et alia auditus et sic de alijs sensibus ita est alius appetitus huius et illius: et alia delectatio consequens apprehensionem huius et illius. communiter tamen loquimur de appetitu sensitivo ut uno. Et intelligimus illum qui consequitur supremam potentiam sensitivam cognitivam: sive sit fantasia: sive quaecumque alia. Et sicut ipsa cognoscit omnia obiecta omnium sensuum exteriorum: tam in presentia eorum. quam in absentia sic suo appetitu delectatur in illis si sibi sint convenientia: vel dolet si sint disconvenientia. Et iste appetitus etiam dicitur sensualitas et concupiscentia.

Subiectū virtutū moraliū.

87
Duplex appe-
titus. scilicet concupis-
cibilis et irascibilis.

¶ Secundū. Appetitus est duplex. quidam concupiscibilis quidā irascibilis. Et hac diuisione diuidit nō solū appetitus sensitīus sed etiā intellectīus. scdm Scotū. xxvj. xxvii. et. xxviii. dist. tertij. Licet nō eodem modo distin- guatur concupiscibilis et irascibilis in parte sensitīua et intellectīua quonīa in par- te intellectīua dicūt vnā et eandem potentiā que est voluntas nullo modo in se distinctā sed solum extrinsece et per obiecta. Nam obiectū concupiscibilis est conueniens scdm se vel disconueniens ita qd sola apprehensione eius facta sequitur delectatio vel dolor: prosecutio vel fuga in appetitu. Obiectū autem irascibilis est offendens seu vindicabile. qd ex se non dicitur conueniens vel disconueniens: sed quia impedit illud qd est primo conueniens. Et circa il- lud offendens irascibilis habet quoddā nolle: non proprie refugientis sicut concupiscibilis: sed magis respicientis vel repellentis quia irascibilis nolens repellit. et non tantū appetit remouere illud impediens sed etiam punire. Et dum repellit. et vindictā sumit: cōsequitur gaudiū in irascibili. Cum autē hoc facere nō potest: tristitia. Sed in parte sensitīua concupiscibilis et irascibilis non solū differūt extrinsece et per obiecta modo predicto: sed etiā intrinsece et per organa. aliud enī est organū appetitus concupiscibilis et aliud irascibilis. qd patet ex hoc. qd dolor concupiscibilis fit cū coſtrictione organi sicut delectatio opposita cū dilatatione. Dolor autē irascibilis fit cū calefactione que est ac- cēso sanguinis circa cor. Idem autē organū nō potest simul trāsmutari illis motibus ergo. et. ¶

88
In q virtutes
morales subie-
ctiue sint doc-
tissime ostēdit.

¶ Secundū dubium. Vtrum virtutes morales sint sub- iectiue in appetitu sensitīuo vel intellectīuo qui est voluntas: ad quā respōdet Scotus. xxviii. dist. tertij. Quod omēs virtutes morales sunt subiectiue in volū- tate et nō in appetitu sensitīuo. licet in appetitu sensitīuo sint quidam habitus similes virtutibus moralibus: qui pprie nō sunt virtutes morales. Prima et secunda pars probatur. Quia ois virtus moralis est habitus electīuus: vt patet ex eius definitione. sed habitus electīuus sicut et ipsa electio nō est in ap- petitu sensitīuo sed in volūtare. quonīa electio est operatio essentialiter libera ergo est illius potētie que est essentialiter libera. talis autē est sola volūtas. vt in precedēti dubio dictū est. ergo. et. Et affirmatur predicta ratio. Quia vo- luntas prius naturaliter eligit qd ipsa vel ratio imperet aliquid appetitui sen- sitīuo. Ratio enī nō videtur attingere appetitū sensitīuū nisi mediante vo- luntate. Volūtas autē prius elicit actū suū circa obiectū: qd imperet alicui po- tentie inferiori operari circa illud. nō enim qd imperat potētie inferiori ideo vult illud: sed quia vult ideo imperat. In illo igitur priori volūtas cum sit ex se indeterminata et determinabilis potest generare in se ipsa ex rectis electi- onibus habitū inclinante ad recte eligendū. sicut et intellectus potest in se ipso generare habitū prudētie: ad recte iudicandū de agilibus prius naturaliter qd volūtas imperet potētis inferioribus exequi illud qd recta ratio iudicat esse agendū. et ille habitus volūtaris erit pprie virtus moralis. quia est habi- tus electīuus. hoc est inclinans ad recte eligendū sicut ex rectis electionibus generat. Tertia pars videlicet. qd in appetitu sensitīuo sunt quidam habi- tus similes virtutibus moralibus. pbatur sic. Voluntas recte eligens potest imperare appetitu sensitīuo vel moderando passiōē eius. vel imperando prosecutionē aut fugam. ergo potest causare in appetitu sensitīuo ex imperio frequenti cui obedit appetitus aliquem habitū inclinante ipsū appetitū ad hoc vt delectabiliter moneatur ad sensibilia vel vt facile obediāt recte ratio- ni ex imperio volūtaris. qui habitus sic derelictus in appetitu sensitīuo. licet

89

Virtutes intellective?

nō sit pprie virtus moralis: quia nō est habitus electivus nec inclinatur ad electiones: potest tamē cōcedi quodāmodo esse virtus: quia inclinatur ad illa que sunt cōsona rationi recte sicut cōcedit in aliqua parte corporis quodāmodo esse virtus et habitus. vt in manu scriptoris. citbariste. aut pictoris. Adānus enī in exercitata: inabilis est ad scribendū et ad alios actus exercēdos in quacūq; arte. Exercitata autē est abilis: abilitate inherente ipsi manui: que abilitas concedit esse quedam virtus vel saltem similis virtuti. Hoc itaq; modo etiam in appetitu sensitivo qualitas abilitans ipsum ad opus virtutis moralis concedit esse virtus vel saltem habitus similis virtuti. Cōceditur etiam hoc et de animalibus irrationalibus. vt de equo qui abilis est ad quosdam actus quos nō agit pfecte nisi cum dominus est et exercitatus ad illos. Sed in his que omnino inanimata sunt nō inuenit talis habitus. Nam lapis nunq; asuescit moveri sursum etiam si milles proiciatur sursum asuescendi causa. Vnde appetitus sensitivus est vt equus indomitus. ratio recta vt sessor equi frenū equo impositū vt habitus in appetitu sensitivo conformis et respōdens ei qui est in volūtate calcaria vero sessoris vt habitus volūtatis. Vt igit solis calcaribus nō satis dirigit equus: sed insup freno opus est ori eius imposito. ita neq; solus habitus in volūtate sufficit ad huiusmodi passionū moderatio nem sed insup requiritur habitus in appetitu sensitivo. Habitus tamē volūtatis vt dominās est. Appetitus autē sensitivi habitus illi est ad minicularius et obtēperans. Et cū in vtroq; est perfectus habitus: tūc summa est inter illas duas potētias cōcordia. Eū vero in volūtate acquisitus est habitus virtutis et nondū in appetitu sensitivo: tūc vehemēs est inter illas potētias discordia et colluctatio: quādoquidem volūtas ad bonū trahit: appetitus vero more equi indomiti renitit et repugnat. Et per hoc potest facile respōderi ad omēs auctoritates Aristo. et cōmentatoris quibus vident affirmare virtutes morales esse in appetitu sensitivo. Nam Aristo. pmo Etibi. dicit ipsas esse in parte anime irrationali. Et idem ponitur hic in textu. Et cōmentator per partē irrationalem dicit intelligendā esse illam partē que est media inter plantatiuam seu vegetatiuā et rationālē. illa aut potētia media nō est volūtas sed appetitus sensitivus. Ad has itaq; et similes auctoritates respōdendo dicit: q affirmāt in appetitu sensitivo esse quandā qualitātē que potest dici quodāmodo virtus moralis. licet nō ita perfecte habeat rationē virtutis vt illa que est in volūtate. Posset et aliter respōderi exponēdo potētiā irrationālē nō solū de appetitu sensitivo. sed etiam intellectivo. vt dictum est de potētia appetitiua in dubio precedēti. sed prima solutio est verior.

¶ Quinq; vero esse numero intellectivas virtutes supra diximus. Inter quas prudentia nobis prima occurrit cū superioribus quas retulimus virtutibus fere cōiuncta. Etenim in rebus agendis recta illa ratio: que moralibus moderatur virtutibus: queq; extrema fugiens in mediocritate quodā laudabili cōsistere facit: nil aliud q̄ prudentia est. Ex quo fit.

Virtutes intellectiue.

vt nulla moralium virtutum absq; prudentia esse possit. Versatur autem prudentia in his rebus que non semper eodem modo fiunt: sed alias aliter: in quibus etiam consiliū
um et electio locum habent. Nam de certis et impossibilibus aliter se habere: frustra quis: aut consultat/aut eligit. Itaq;
et consiliū et electio a prudentia est. res quod agende om-
94 nes consilio electioneq; pendent. Videtur autem electio nō alijs ferme vllis q̃s hominum conuenire. Nam neq; bestijs: que sunt infra hominē: quoniā ratione careant. Neq; rur-
sus deo: quoniam ille puro intuitu singula discernens nulla
de re ambigere potest. Et consiliū et electio de re dubia est
Consiliū.
95 Dicitur autem cum e pluribus in consultatione propositis vnum eligatur: id est suscipiatur. Fit autem hoc cum pluri-
bus propositis commodis id quod videtur maximum po-
tissimūq; assumimus: aut cum pluribus propositis incom-
modis: minime malum recipimus. Hec autem et tempus et accidentia variant: et rerum experientia consiliū dirigit.
Prudentia igitur est de his que aliter esse possunt. Scien-
tia vero contra de his est rebus que semper eodem modo
96 sunt: et aliter esse non possunt. principia tamen non tractat
sed ab illis iam cognitis discurrit. Intelligentia vero princi-
piozū est et circa illa versatur. sed sapientia vtraq; com-
plectitur: nam et de principijs et de his que a principijs ma-
nant iudicat et discernit. Itaq; recte diffinita est rerum di-
uinarum humanarūq; cognitio. O preclaram supellectilem inquit et quasi diuinam quandam intelligentie siluam. que

Prudentia.

enim vel audire serenant animam : quid gustate recepteq;
efficiant? Restat ars inq; que in eodem genere: quo pruden-
tia versatur: sed in eo differt: q; ars in faciendo est : pruden-
tia in agendo.

97
Ars.

¶ Hec est quinta particula. In qua Leon. prtrat singulas virtutes intel-
lectivas. quarū numerū & nomina antea posuit in prima particula. Et primo
Prudentiam: ideo. quia sic est cōnera virtutibus moralibus: de quibus iam di-
ctum est. vt nulla virtus moralis possit esse sine ipsa. Cuius causam ponit ex
definitione prudentie. & est hec. Virtus moralis regit rationē rectam agēdo
rum vt patet ex eius definitione. Sed illa ratio recta est prudentia. ergo. 22.
In descriptione autē prudentie licet hic Leon. ponat tres particulas. sola tamē
prima continet rationē prudentie. Sic enī diffinit ab Aristot. in. vi. Ethicor.
Prudentia est habitus agendi circa humana & bona vera cum ratione. reliq;
vero due particule addunt velut declaratio & explicatio prime. Quod enim
prudentia sit recta ratio in agendis: explicat p hoc quod addit. q; moralibus
moderat virtutibus: queq; extrema fugies q; sunt nimium & parum in medio
criare quādā laudabili facit cōsistere. Recta enī ratio dēminat mediū tenē-
dum in agēdis. sed hec ex dicēdis erunt manifestiora. ideo ad reliqua pga-
mus. ¶ Versatur autē prudentia. Declarat obiectū prudentie quod ostēdit ipsi
esse cōmune cum p̄silio & electione. de quibus addit qdam pauca sed cognitu
digna. & sunt qnq; quoz primū ponit ibi. Itaq; consiliū & electio a prudentia
est. hoc est sunt actus prudentie. cuius causam subiungit cū dicit. oēs res agē-
das circa quas versat prudentia depēdere ex cōsilio & electione. & in hoc po-
suit principii p̄siliū & electionis. deinde ibi. ¶ Videt autē electio. Ponit fm
vbi declarat subiectū p̄siliū electionis & prudentie esse solū hominē: & addit fer-
me quomā hec nō repugnat intelligētis alijs a Deo quas angelos vocam?
de quo vide Scotū. xxiiij. dist. tertij. Bessys autē & deo repugnat ppter rati-
ones in textu positas. Deinde ibi. ¶ Dicit autē. Ponit tertij. in quo exprimit
modū quo fit electio: & declarat ipm in cōmodis & in icōmodis. Deinde ibi.
¶ Hec autē tēpus. Ponit quartū dicēs. Tēpus & ea q; accidunt eligēti vel re-
bus in quibus fit electio efficere: id vt eadē qnq; eligant qnq; nō. Deinde ibi
¶ Et rex expientia. Ponit qntū. cuius causa ponit ab Aristotele vbi supra.
quoniam p̄siliū & prudentia sunt etiā: rerū singulariū q; p expientia note fiūt. &
ob hoc ibidē dicit iuncnē nō esse exp̄tū. quoniam expientia tēporis efficit lon-
gitudine. Deinde ibi. Prudentia igit. Resumēs materiā circa quā versat pru-
dentia. declarat materiā triū virtutū intellectivaz videlicet sciētie. intelligē-
tie & sapiētie. simul etiam diffinitiones earū tangēs: & cōuenientiam inter se:
& differentia a prudentia & ab arte. Quoniam prudentia & ars sunt de his que ali-
ter esse possunt. hoc est. de contingētibus: sciētia vero intelligētia & sapiētia
de his que semp eodē modo sunt & aliter esse non possunt: hoc est de necessa-
rijs: & in hoc cōueniūt adinuicē. sed differūt. quoniam sciētia principia non
tractat sed solū cōclusiones demonstratas ex principijs. Et ideo sic diffinitur
ab Aristotele. Sciētia est habitus demonstratiuus. hoc est. noticia cōclusionis
acquisita p demonstrationē. Contra. Intelligētia est habitus principiorū &

92

93

94

95

Consultatio.

no conclusionū. sed sapiētia complectit̃ vtrac̃. Sapiētē enī nō solū ea scire oportet q̃ ex principiis cognoscunt̃ sed etiā circa ipsa p̃ncipia verū cognosce re. Et ideo Aristot. diffinies sapientiam dicit eam esse sciētiam et intellectum hoc est noticiam conclusionū et principiorū eorū que nobilissima sunt natural̃ vt est Metaphisica. Deinde ibi ¶ D̃ preclarā Marcellinus captus amore et admiratione virtutū intellectivarū exclamat. paucis ostendēs efficacitā p̃dictarum virtutū intellectivarū. Deinde ibi. ¶ Restat ars. Declarat vltimam virtutē intellectivā que est ars ponens eius cōuenientiam et differentia a prudētia. Ad cuius cognitionē scire oportet differentia actionis et factio nis. hoc est opationis immanētis et trāseuntis. Actio enī p̃prie dicit̃ opatio immanēs. Effectio vero trāsiens. Harū aut̃ operationū Arist. ix. Metaphisice. tangit duas differentias. quarū Prima est. Quoniā in opationibus trāseuntibus p̃ter opationem est aliud opus: vt p̃ter edificatiōē: domus. et illud opus est finis opationis. In opationibus aut̃ immanentibus nō est aliq̃ opus distinctū ab operatione. vt patet de diuisione. Secūda differentia. Quia opatio immanēs est in ipso opante subiectiue. sed trāsiēs in eo quod sit per ipsam. vt edificatio est in eo qd̃ edificat et non in edificante. Visio vero est in vidente. Differūt igitur ars et prudētia in hoc. Quoniā ars est habitus directiūs in faciēdo. hoc est in opatione trāseunte. Prudētia vero in agendo seu in opatione immanente. Et ideo ars est habitus recta ratione factiūs. prudētia vero habitus recta ratione actiūs. ¶ Sed hic occurrit dubiū non per trāseundū silentio. Quo modo sciētia moralis differt a prudētia: cum vtrūq̃ eorū sit habitus actiūs cum recta ratione. vt patet ex supradictis. Respondeo scdm̃ Scotū in p̃logo. q̃ differunt adinuicē: sicut habitus artis et experti circa factibilia. Quia habitus scientie moralis sicut et artis sunt re mori ab opationibus: nec immediate dirigūt opationem: cū sint vniuersaliū opationes aut̃ singulariū. Sed habitus prudētie et experti sunt immediate directiui operationis. quia sunt geniti ex frequentibus opationibus circa sin gularia. Vnde Aristoteles suadet: vt in agendis nō minus adhibeamus mē tem sententijs opinionibusq̃ quas habent sine demonstrationibus experti: senes. vel prudētes: q̃ demonstrationibus philosophorū. quoniā ob experien tiam optime vidēt principia agendorū. ¶ Et quoniā cōsultatio est principa lis actus prudētie. Ideo dicam. quis est modus cōsultandi. que cōditiones bone cōsultationis. et qui sunt idonei ad cōsultandū. Presupponēdo igit̃ cōsiliū solū esse de his que a nobis agi possunt sic vel alio modo. Dico pri mo cum Aristotele. iij. Ethicorū. Qd̃ cōsiliū nō sit de finibus sed de his que ad fines ipsos pducūt. Nec enī medic⁹ si sanabit. nec orator si p̃suadebit. nec reipublice gubernator si bene recteq̃ legibus ciuitatem instituit. nec deniq̃ ceterorū quisq̃ de fine deliberat. sed omnes posito quodam fine. quēadmo dum et per que fiat ille finis p̃siderant. atq̃ si per plura posse fieri videtur: per quod illoz facillime optimeq̃ fiat p̃quirunt sin p̃ vnū: quo nam pacto p̃ illud fiat: et illud item p̃ quid efficiat cōsiderāt: donec pueniant ad aliquod a quo initiiū opationis sumendū est. et illud erit vltimū in resolutione seu inuentio ne et primū in opatione. atq̃ sic cōsultantes si in aliquid inciderint quod fieri nequeat desistūt a p̃posito. Vt si sit pecunijs opus quas habere nō possint si aut̃ posse fieri videat̃: tūc agere agrediunt̃. Ea vero dicimus fieri posse que p̃ nos ipsos fieri possunt: aut p̃ amicos nostros. Ex quo patet. oēm cōsultationē esse quandā ratiocinationē seu perquisitionē: que p̃posito aliquo fine ex ipso

Actio
Effectio.

98
Dubij solutio

99
De cōsilio.

Cōsultatio.

Consultatio.

velut principio perquirat media vtilia ad consequendū illum finem propo-
situm. Et quod dictum est de cōsultatione intelligendū est etiā de prudentia.
Nam et ipsa solum est de his que perducunt ad finem propositū teste Aristo-
tele. vi. Ethicorū. Scotus autē in tertio dist. xxxvi. limitans dictum Aristote-
le. dicit prudentiā et consiliū etiā esse de fine: nō tamē in vniuersali: quia sic non
est cōsultabilis vt dictū est sed in particulari. Quod probat dupliciter. Pri-
mo sic. Virtus moralis semp sequit ordinē nature aliquā prudentiā. Ex ele-
ctione autē finis particularis puta castitatis generat virtus moralis. vt tēpe-
rantia vel aliqua species eius. ergo circa finē illum particularē est electio et
prudentia: et p consequēs consiliū. quia vt dictū est Electio nō fit sine consilio.
Consiliū autē est actus prudentie. Secūdo. Virtus moralis est vna vnitatem fi-
nis. ad cuius electionē principaliter inclinatur. Si autē ad dictandū de illo fine
nulla esset prudentia: sed tantū de medijs ad illū finē: nō posset assignari vniū
obiectū a quo acciperetur vnitatem prudentie: quia essent tot quot media p que ve-
nitur ad finē. igitur vbi esset vna tantū virtus moralis: ibi essent multe pru-
dentie: quod falsum est. Quia ppter pcedit Scotus. prudentiā etiā esse de fine
particulari. ¶ De secūdo Aristo. vi. Ethicorū p supponēs bonā consultatio-
nem esse rectitudinē consilij. Et quoniā nō oīs rectitudo cōsiliij est bona cō-
sultatio. Incontinens em̄ et prauus quādo cogitādo inuenit mediā quibus cō-
sequitur suū ppositū malū: et recte cōsultat sed nō bene. Ideo ad hoc vt recta
cōsultatio sit bona simpliciter. necesse est vt habeat quatuor pditiones. Qua-
rum Prima est. vt sit ad bonum finē. Secūda. vt sit per mediā bonā. Sicut
enim ptingit quādoq; ex falso sequi verū. ita ex medio malo finē bonū. Sed
tūc nō est bona cōsultatio. Tertia. q; fiat oportuno tēpore. Bona enim cōsul-
tatio dicitur illa rectitudo cōsiliij: qua quispiā assequitur: quod oportet: et vt opor-
tet: quādo oportet. Quarta. q; sit ad talem finē: qui est simpliciter finis. Si
em̄ fiat ad aliquē finē particulare: dicitur qdam bona cōsultatio: et nō absolute
bona cōsultatio. Cum ergo bene cōsultare sit prudentiū. Ideo bona cōsultatio
est ea vere exstinatione: cuius prudentia est principii: qua fit pcessus p medium
bonū ad finē bonū. ¶ De tertio dico. Quid iste est ad bene cōsulendū simplici-
ter aptus. qui pietura qd est homini optimū eorū que cadūt in actionē exco-
gitando mēte capere potest. Et cū prudentia nō solū sit vniuersaliū sed etiam
singulariū: quoniā est actiua. actio autē circa singularia versat. qua ppter qui-
dam nō habētes scientiā vniuersaliū magis quibuscūq; habētibus scientiam. sūt
idonei ad agendū: si fuerint in agēdis expri. Et hoc etiā testat Aristo. primo
Metaphisicū. dicēs. Exptos nō artifices certius opari artificibus in expertis.
Nam si quispiā sciat oēs leues carnes facile pcoqui seu digeri et esse salubres
q; vero in particulari sint leues carnes ignoret: nō efficit sanitatē. sed qui scit
animum carnes esse leues atq; salubres: is magis efficit. quare vtrāq; cogniti-
onē: hoc est vniuersaliū et particulariū habere oportet ad agendū. aut si vtrāq;
habere non poterimus: hanc que est particularium potius habere debemus.
¶ Ultimo. scire oportet de sapiētia q; ipsa dupliciter accipit. Quādoq; enim
tribuitur his his qui exactissimi sunt in aliqua arte. Et apud antiq; Sophistas
dicebat sapiēs sculptor lapidū. et Policleus sapiēs statuarius. Et hec est sa-
piētia particularis. Que nihil aliud ē q; virtus seu pfectio ipsius artis psumata.
Alios autē dicim⁹ esse sapiētes simpliciter: et nō ex aliquā parte: sicut Anaxa-
goras et Tales dicebant sapiētes. Et hec ē certissima cognitio: nō quorūcūq;
sed honorabilissimorū in mūdo: qualis est Metaphisica et Theologia.

Prudentia et
consilium de fine sunt
non solum in vniuersali
sed etiam particulari.

100

Conditiones bo-
ne consultationis

101
Idoneus ad cō-
sultandū.

Sapiētia du-
pliciter accipit.

Vita actiua & cōtemplatiua.

102 ¶ Enimvero cum plures sint virtutes vt diximus. Constat alias ad ociosam vitam in cōtemplatione repositam. alias ad negociosam & ciuilem esse aptiores. Sapiētia em̄ & sciētia et intelligentia cōtemplatiuū alunt. Prudētia vero in omni actione dominat̄. Vtraq; sane vita laudes cōmendationesq; proprias habet. Cōtemplatiua quidem diuiniōz plane atq; clariōz. Actiua vero in cōmuni vtilitate prestantior. Itaq; vel in priuata vel publica re quecūq; excellenter et cum laude queq; pro vtilitate/aut nostra/aut patrie/aut hominum nobis charissimorum agimus. Ea quidem omnia a prudētia et ab his virtutibus que sunt cum prudentia cōpulate descendunt.

¶ Hec est sexta particula. In qua Leon. scđm distinctionē virtutū intellectiuarum in cōtemplatiuas & actiuas distinguit duplicē vitā. Quarū altera est ociosa seu cōtemplatiua. que cōsistit in cōtēplatione rerū humanarū & diuinarum. Et ad hāc prīnent tres virtutes speculatiue & maxime sapiētia. Altera negociosa seu actiua: que etiā ciuilis dicit̄. & cōsistit in opatione prudētie & virtutū moralium. Deinde cōparans eas adinuicē: & ostendēs propriā vtriq; laudem cōcludit omnē laudē honeste actionis descendere a prudētia & a virtutibus ipsi cōpulis. ¶ Circa hunc textū tria breuissime dicā. Prīmū dictū. Secundū duplicē vitā. Duplex distinguitur felicitas ab Aristotele. x. Et ibi. Quēdā em̄ felicitas cōtēplatiua. q̄ cōsistit in opatione intellectus specular ei p̄ habitū sapiētie. hoc est. in cōtēplatione substantiarū separatarum. Quēdam actiua seu ciuilis que est in opatione prudētie & virtutū moralium. ¶ Secundū. Vita cōtēplatiua p̄fertur merito vite actiue. Quis actiua in cōmuni vtilitate sit p̄stantior. hoc est ad rēpublicā cōseruandā vtilior. vt hic dicit Leon. Et licet in fine primi libri de officiis. Quod etiā videtur Aristō. sentire p̄mo Metaph. hī. vbi p̄ferens habitum sapiētie seu scientiam Metaphisice ceteris habitibus seu sciētis. dicit alias sciētias a Metaph. vtiliores quidē esse digniorē vero nullā. Prīmā partē huius dicti Arist. x. Et hīcōz probat pluribus rationibus. Quarū Prīmā est hec. Quoniam vita cōtēplatiua inest homini per partē q̄ in ipso est p̄stantissima & diuina. videlicet per ipsam mentē. Et versat̄ circa entia nobilissima in natura. Secūda. Quia hec vita maxime potest esse cōtinua. Nam cōtēplari magis cōtinue p̄agere quoduis possumus. Tertia. Quoniam est iocūdisima & felicissima. Tercūda. Quoniam est ea opationū que per sapiētiam prodir. Nam sapiētia mirabiles tum puritate. tum certitudine voluptates habet. Quarta. Quoniam vita cō-

103
Felicitas p̄tēplatiua.
Feli. actiua.

Quid sit vita
p̄tēplatiua ac
tue sit p̄feren
da an cōtēpl.

Vita contemplatiua pfertur actiue.

templatiua sola videtur amari ppter seipsum. Ex contemplatione enim veritatis nihil aliud querit pter contemplatū esse. Vita aut actiua cū sit negociosa: nō ppter se sed ppter aliud amat. Negocia enī suscipimus vt ocium qñ qz habeamus. Vnde sicut bellū ordinat in pacem. Bella enī gerimus vt in pace viuamus: ita vita negociosa seu actiua ordinat in ociosam seu contemplatiuam. Quinta. Quoniā contemplatiua magis est per se sufficiens q̄ actiua. Vita enī contemplatiua minus indiget bonis externis qz actiua. Et licet in his que ad pseruationē vite et corporis parum differat tamē in opationibus multum. Ad opationes enī virtutū moralium et maxime exteriores sine quibus nō sunt manifeste interiores electiōes volūtatis: multa sunt necessaria. Nam liberali ad liberalitatis opationes exercēdas. et iusto ad retributiōes pecunijs opus est. fori autem potētia. et ita de alijs virtutibus moralibus. ad quarum actus multis opus. et quo maiores sunt: eo pluribus indigēt. Ad contemplationē xō nō solū hec nō sunt necessaria. verū etiā faciūt impedimentū. licet contemplator hoc ipso quo homo est atqz cum pluribus viuit: expetitis ea agere que a virtutibus moralibus pficiunt: indigeat his que ad ea agēda spectant. Natura nāqz per se nō est ad ptemplandū sufficiens: sed et corpus sanū esse oportet. et alimēta reliquūqz famulatū adesse. Nō in putandum est multis ac magnis ptemplatori opus fore. vt dictū est. Sexta. Quoniā dii quoz vita est optima et felicissima hac sola vita viuūt. vt ibidē Arist. pbat. vbi etiā ostēdit sapientem diū esse amicissimū. ppter hoc: quoniā maxima cura excolit suā mentē: que dijs maxima chara est: tanq̄ ipsis cognata. Nam si dii curam humanarū rerū aliq̄ habent: rationi pstantē est ipsos eo gaudere quod est in homine optimū: maximeqz ipsis dijs cognatū. ¶ Tertium. Virtutes prudētie copulate sunt virtutes morales vt infra dicet. Annectūtur etiā prudētie alij tres habitus velut species eius qui Brece vocant Eubulia Sinefis et Bnome. Latine aut bona cōsultatio: sagacitas et sentētia. Et distinguūtur scdm opa prudētie. Que sunt tria. videlicet. recte cōsultare: de his que recto cōsilio sunt inuenta. recte iudicare. recta inuenta iudicataqz precipere. De qbus tractat Arist. vi. Ethic. Vnde bona cōsultatio siue Eubulia: est prudētia qua recte ad totius vite bonum via qua optet et tēpore cōgruenti cōsultamus. et hec respicit primū prudētie opus. Sagacitas siue Sinefis. est prudētia qua circa ea que vt plurimū in legis pōsitione institutioneqz accidunt recte iudicamus. Sentētia aut scy Bnome prudētia est. que in qbus lex ob vniūsale deficiit recte iudicat. Et he due species ad scdm prudētie opus p̄tinent. Ea vero prudētia que ad recte exequendū ea que rite iudicata sunt est pceptiua. tertioqz respōdet operi prudētie: nō habet speciale nomē quo vocetur impositum sed cōmuni nomine prudētie nūcupatur: nullo adiceto prudentia dicitur.

104

Tria opa prudētie.

Bona cōsultatio

Sagacitas.

Sentētia.

Sed illud ante omnia intelligendū est. nisi bonus sit vir prudētem neminē esse posse. Etēn prudentia vera existimatio circa vtilitatem. Vera aut existimatio incorrupta est: tales vero ipse res quales reuera sunt. nisi bono viro videri non possunt. Improbos siquidem hominū iudicia perinde sunt

105

k

Prudentie connerio

ut egrotantiū gustus qui nulla ferme in re verum saporem agnoscit. Itaq; nihil est omnium cui magis officiant vicia morum q̄ prudentie. Sceleratus enim et flagiciosus homo varias mathematicas demonstrationes et Philosophice noticiam retinebit. Ad prudentie vero opera omnino cecatur. et lumē virtutis in hac vna amittit. Atq; constat et hunc nihil velle nisi bonum at in illo ipso calligāt oculi q̄ bona putat que bona non sunt. Videmus alios tyrannide inbiantes. Alij rapinas fraudesq; meditantur. Necchi vero isti et pederaste quid est quod pro libidine explenda nō pretermittāt. his si forte deus aliquis cupiditatē illā morbuq; animi eucllat ac viri boni mentem iudiciūq; infundat tanq; resipiscences lumenq; recipientes: quantis in tenebris versati sint recognoscant: suumq; ipsi maxime detestabunt errorem. Proposita enim nobis in omni vita felicitas est: eiusq; cupido nobis ingenta. Ad hanc non per vicia et libidines: que nec laudem in se habent vllam nec quietare animum possunt: sed per virtutes modestiamq; ascenditur. Bono igitur viro rectum expeditum iter est ad felicitatem. Solus enim hic nō fallitur neq; aberrat. Itaq; is solus bene viuit et bene agit. Malus autem contra. Si ergo beati esse volumus operam demus ut boni simus virtutesq; exerceamus.

In hac vltima particula declarat conexione prudentie cum virtutibus moralibus: propter quā nemo potest esse prudens nisi sit vir bonus. Et hoc ostendit tali ratione. Prudentia est vera estimatio seu iudicium non corruptum circa res viles. sed huiusmodi iudicium nō nisi viro bene inest. quod probat assimilando iudicia prauorum gustui egrotantiū. qui quoniam infectus est malis humoribus prauū habet iudiciū de saporibus. Ex qua ratione inferit

Ad virtutes morales

corollarū ibi. Itaq; nihil est omnīū cui magis. &c. Et illud probat ibi. Sece-
lus cū & flagitiosus. Deinde docet viciosum nō solum errare eligēdo sed
etiam cecurire iudicando ea esse bona que bona nō sunt. vt exemplo ostēdit
de tyrannis. raptoribus. mechis. & petulātibz. Vltimo epilogo colligit de
terminata in hoc libro. & horratur ad colendas virtutes et fugienda vicia.
¶ **¶** De hec que dicta sunt de cōnexionē prudētie ad virtutes morales sint ma-
nifestiora. Quatuor dubia de hac ipsa re discutā scdm intentionem Scoti.
xxxvj. dist. tertij. quoz. Prīmū est de cōnexionē virtutum moraliū inter se.
Secundū. de cōnexionē cuiuslibet virtutis moralis ad suā prudentiā. Tertiū
de cōnexionē omnīū virtutū moraliū cum vna prudentia. Quartū. quod ad
hūc textū magis pertinere videt de cōnexionē prudētie ad virtutes morales.
¶ **¶** Prīmū dubiū. Vtrū oēs virtutes morales sic sunt cōnexe inter se vt nul-
la carum sine alijs haberi possit. Ad hoc dubiū respōdendo pono gñq; dicta.
¶ **¶** Prīmū dictū. Virtutes morales nō sunt sic connexe quin vna possit esse
pfecta sine alia. Quod patet. Quia vnus homo plus naturaliter inclinā ad
vnā virtutē q̄ ad aliam. & sic poterit exercitari circa opera vnus virtutis &
nō circa opa alterius. & ideo generabit in ipso vna virtus moralis & nō alia.
Et ppter hoc dicit Arist. vj. Ethic. 12. idem nō est optime natus ad omnes
virtutes suscipiēdas quare aliā ad quā aptus est iam accepit alia nō accepta.
¶ **¶** Secundū dictū. Vna virtus moralis potest haberi in summo gradu sine
alia. Probatur. Quia vna virtus est aliqua pfectio hominis sed nō totalis.
ga sic alie supfluerent. igit partialis. quādo aut sunt plures pfectiones parti-
ales idem pfectibile potest esse simpliciter pfectū fm vnā pfectionem in sum-
mo & simpliciter impfectū scdm aliā. Sicut patet in homine cui puenit ha-
bere multas pfectiones organicas. potest enī habere vnā pfectionē in sum-
mo nihil habendo de alia. Vt esse summe dispositus quo ad visum vel gustū
vel olfactū: nihil habendo de auditu. igit potest aliquis habere pfectionē re-
spectu materie tēperantie in summo: nihil habēdo de perfectione que requi-
reret respectū materie alterius virtutis. & psequens potest esse simpliciter
tēperatus: etiā quantū ad quēcumq; gradū tēperantie. Vt nō sit fortis vel
magnanimus & sic de alijs. ¶ **¶** Tertiū dictū. Plures virtutes morales non
possunt simul generari. nō enim possunt haberi duo actus pfecti generatiui
duarū virtutū. sed necessario prius vna acgritur q̄ alia. nec potest dici q̄ ge-
nerata vna generent alie necessario per cōcomitantā. quia fm hūc modum
q̄libet virtus esset ratio essendi virtutē alijs. psequēs est falsum. ergo & ante-
cedēs. pbatio psequētie. Quia si habit⁹ fortitudinis nō est virtus nisi inquā-
tum pcomitās temperantiā est ratio illi habitui essendi virtutē. & pari ratioē
ecōuerso tēperantiā vt pcomitās erit fortitudini ratio essendi virtutē. igitur
q̄libet generalis erit ratio essendi cuilibet virtutē. psequēs est falsum. quia se-
queret. q̄ aliqua erit virt⁹ ante q̄ sit virt⁹. & ita nulla pma virt⁹. & psequēs
nulla virt⁹ erit. ¶ **¶** Quartū dictū. Vt nō vna virt⁹ possit esse pfecta sine alia
vt dictū est. nō tamē pfecte ducit ad finē virtutū: nec pfecte pseruat sine alijs
Nec homo simpliciter est moralis: nisi habeat omnes virtutes morales. Si-
cut nō est perfecte sentiens simpliciter: nisi habeat omēs sensus: sed nō est mi-
nus pfecte tēperatus: licet sit minus pfecte moralis. Sicut nō audiēs: nō est
minus pfecte videns: licet sit minus perfecte sentiens. Et hec est quod dicit
Aristo. vbi supra scdm quas aliquis dicitur simpliciter bonus nō ptingit se-
parari. Vnde sicut vnus sensus nō pducit hominē pfecte ad finē sentendi.

160

Si virtutes inter
se cōnexe sint q̄
q̄ dicta.

Secundū.

Tertiū.

Quartū.

Virtutū connerio.

Quintū.

sic vna virtus nō perducit perfecte ad finem virtutum. licet quelibet virtus quantū in se est pducatur ad propriū finem. oēs autē requirūt ad perfecte perducendū. ¶ Quintū dictū. Virtutes morales recte a cōmentatore super. vii. Erhicoz dicuntur sorores. Nam sicut sorores mutuo se iuuant ad conuendū licet vna nō sit altera: nec essentialiter pficit alterā. Ita iste virtutes bene iuuant se ad saluandū se mutuo. Et in hoc potest intelligi dictū quorundam. qd vna nō est tuta sine alia. quia non ita bene saluat sine alia. Nam homini expōsito multis tēpestatibus circa diuersas materias: impfecto circa vnā materiam potest esse occasio impfecte agendi circa aliam. et pfecta dispositio circa vnā materiā multū iuuat ad recte agendū circa aliā. Iuuat ergo se mutuo licet sorores: sed nulla est requisita ad perfectionem essentialē alterius.

107

Tribus dictis resoluatur: an quilibet virtus moralis habeat propriā prudentiā cui pnera sit.

Scdm.

¶ Secundū dubiū. Vtrum quelibet virtus moralis habeat propriā prudentiā cui sit cōnexa. Respondeo ponendo tria dicta. ¶ Primum. Connerio cuiuslibet virtutis moralis cum sua propriā prudentiā est necessaria: sicut regulari ad suam regulā. Patet primo ex definitione virtutis moralis. in qua dicitur quod sit habitus electiuus scdm rectā electionē et pnt utiqz sapiens determinabit. Secundo ex ratione prudentie. Prudentia enī nihil aliud est qd in rebus agendis recta illa ratio que morales moderat virtutes. quoz extrema fugiēs in mediocritate quadā laudabili cōsistere facit. ergo nulla moralium virtutum absqz prudentiā esse potest. ¶ Secundū dictum. Licet ex frequēter sic opari (videlicet si in aliquo existere ratione erronea volūtas eliciat actum ptra iudicium rationis circa materiā temperatiē) generet quedā qualitas: que nata est esse cōeoz recte rationis: esset virtus: si haberet rectā rationē in operante cui esset cōeoz. tamē quia nō est rectum dictamē in illo: deficit regula operationis recte. et ideo electio que nata est esse recta. nō est recta. quia nō est regulata. et per cōsequens si generet qualitatē aliqz. illa tamē non est habitus electiuus scdm rectā rationē. et per cōsequens nec est virtus. ¶ Tertium dictū.

Tertium.

Licet incōueniens est in moralibus. qd vnus actus vltimatus generet duas virtutes morales. tamē hoc nō est incōueniens in virtute morali: et sua prudentia. quia ille actus qui generat prudentiā in ratione regulari: generat etiam temperantiā in ratione regulati. Et ex hoc apparet. quod actus volūtaris etiam rectus si nō sit elicitus pformiter ad rationē rectam nō est actus virtutis: quia nō habet rationem virtutis nisi ex ratione regulati. nō sic dici potest cōparando temperantiā ad fortitudinē. quia fortitudo non est regula temperantie neqz cōuerso.

An oēs virtutes morales sint in vna prudentia pnera.

108

Scdm

¶ Tertium dubiū. Vtrum oēs virtutes morales sint connerie cum vna prudentia. Respondendo pono tria dicta. ¶ Primum. Sicut ars respicit factibilia: ita prudentia agibilia. nec erit maior connerio agibilium vt respiciant ab vno habitu qz factibilium. sic ergo diuersa factibilia requirūt diuersas artes proprias: ita diuersa agibilia diuersas prudentias proprias. Et sicut aliquis potest esse moraliter bene assuetus circa aliqua agibilia: male circa alia. vt in primo dicto primi dubij dictum est. Ita etiam in dictando potest esse habituatus ad recte dictandū circa ista et nō circa illa. cū nec ista sint principia ad dictandū de illis. nec cōclusiones sequentes ex eis. ¶ Secundū dictū. Sicut omnes habitus Geometrie parciales pertinent ad vnā scientiam vniuersalē in qua est vnitās nō formalis sed virtualis. quia sicut habitus ille qui est de primo obiecto est formaliter vnus. et est virtualiter omnium illorum que continent in illo primo obiecto: licet nō sit formaliter omnium illorum. Ita ille habitus qui est formaliter alicuius finis in

Virtutum connerio.

aliquibus agilibus est virtualiter omnium illorum quorum cognitio practica virtualiter continetur in illo sine licet non sit formaliter omnium illorum. Et ita una prudentia est virtualiter omnium virtutum extendendo nomen prudentie ad habitum illum qui est intellectus primi principij practici. Et secundum hoc potest exponi illa auctoritas philosophi in .vi. Ethicorum. Prudentie uni existenti omnes inerunt. Vel si loquar ibi de una prudentia formali, tunc debet intelligi quod illi existenti uni perfecte non tantum secundum intentionem sed etiam secundum extensionem omnes inerunt. Nunquam autem est perfecta extensio quantum potest esse: nisi sit perfecta circa omnia illa ad que potest se extendere. et illa sunt omnia obiecta ad quasque virtutes morales pertinentia. Alio modo potest exponi illa auctoritas non de unitate formali sed de unitate generis. sicut civitate perantia apud philosophum dicitur esse una virtus et fortitudo alia formaliter. et utramque tamen illarum est quoddam genus intermedium habens sub se multas species: sicut dictum est prius. Ita prudentia correspondens isti conumerationi vel coordinationi generum intermediorum potest dici una propter unitatem generis intermedij licet continet sub se multas species. Et sic intelligendo unitatem prudentie uni prudentie secundum genus omnes virtutes morales sunt connere prout sibi secundum quancunque suam speciem aliqua virtus est connata. et hoc supponendo primum dictum: secundum dubium de conexione cuiuslibet virtutis ad suam prudentiam. Quartum dubium. Vtrum prudentia sit connata sic virtutibus moralibus: ut sine illis non possit esse. Ad quod respondendo pono duo dicta. Primum. Stante iudicio recto in intellectu potest esse prauitas in voluntate et ita cum prudentia generetur ex iudicio recto rationis potest generari prudentia in intellectu absque habitu virtutis moralis in voluntate. Quod probatur dupliciter. Primo. Quia rectitudo intellectus in considerando non necessario habet per concomitantiam volitionem rectam: quia alias non oporteret suadere alicui ut ageret opera virtutis sed ut consideret secundum habitum virtutis. Nam per aduersarium considerando recte secundum habitum prudentie: voluntas non posset simul non esse recta. et ita non oporteret suadere alicui de recte volendo. sed de recte considerando. Secundo. Quia intellectu recte dictante voluntas potest nihil eligere: sicut potest non eligere quod dicitur ab intellectu nil autem eligendo non generatur in ea virtus aliqua. sed ex recto dictamine generatur prudentia. igitur prudentia generatur sine aliqua virtute morali. Secundo dictum. Philosophus dicens quod est impossibile hominem esse prudentem nisi sit bonus. loquitur de prudentia simpliciter sumpta. Nullus enim potest esse simpliciter prudens: respectu omnis virtutis: nisi sit bonus. Excecat namque malicia intellectum dupliciter. scilicet priuative et positive. Priuative quidem auertendo intellectum a recta consideratione. Voluntas enim eligens oppositum alicuius recte dictati: non permittit intellectum diu stare in illo recto dictamine: sed auertit ad considerandum aliquid aliud impertinens: ut sine displicentia et conscientie remorsu operetur quod sibi libet. Positive autem excecat quia sicut voluntas recte eligens finem: puta castitatem vel beatitudinem precipit intellectui considerare illa que sunt necessaria ad illum finem ex quibus considerationibus generatur habitus prudentie. Ita voluntas prestituens malum finem imperat intellectui considerare media vel rationes apparentes ad sequendum illum finem: puta ad delectabilia persequenda et terribilia fugienda. ex quibus considerationibus generatur habitus imprudentie seu stulticie: que directe opponitur habitui prudentie. et est error in agilibus. licet non circa species

V. prudentia non possit esse sine virtutibus moralibus
109

Secundum.

110

Conclusio libri.

ulationem. et sic volūtas mala excecatur: nō quidem faciendo errare intellectum circa principia prima practica in se considerata: cum sint nota ex terminis: sed faciendo intellectū habere habitū considerādi omnia media ad malum finem: impediēdo ipsum a cōsideratione principiorum. et ne frequētius applicet ipsa principia practica ad particulare agibile. et sic nō potest generari habitus prudētie simpliciter sumpte ex dictaminibus intellectus: licet generetur aliqua particularis prudētia respectu alicuius virtutis.

¶ 3 3 M 3 S.

¶ Abunde iam tradite sunt leges ac precepta bene vivendi. Id reliquum est: ea studiose servare: et vitam secundum eorum traditionem instituire. quod intentissima opera facere debent: qui ex hac disciplina quem prestat fructum assequi volunt. Ea enim est huiusce artis precipua cura. ut hominem ad suum propriūque finem perducatur. et quāmaxime potest hac in vita perfectum reddat. Id autem prestat non his qui virtutum proprietates officiorumque differentias verbis discutiūt. sed qui ea exequuntur ac opere implent. Preterea. quoniam opera sine verbis laudi dantur et sunt ad permovendos animos efficaciora. Circa enim vitam magis operibus quā verbis creditur. Et propterea opera sine verbis profunt: verba vero sine operibus nō modo non prosunt sed et vehementer officiunt: vitamque detestabiliorē reddunt. Quocirca enitendum est nō de virtutibus grandia sonare sed facere.

Adam de Bochyn Artiū et medicine

doctor sacre Theologie Regie Polonie medicus. Necnon rector incliti Cracoviensis studij. Eruditissimo viro domino Jo. anni de Stobnitza artium magistro. S. P. D.

¶ Ingenua tui acrimonia ingenij egregio et immortalis proposito excitata et ex contemplativo pectore tuo ad vltimū studenciū excussa in Aretini viri lepidissimi ac eruditissimi salibus consparsam translationem Philosophie moralis principis Peripatheticorum cōmentaria accurate congerenda que tum terse tum climata litteratura edita esse. et oppido quā verbis et sententijs (si quidem familiaribus) tuo tamen correspondere cernuntur Aretino. ut et profectionibus et tyronibus ad amūsum ingenij quadrare possint. ita adaptasti illa veluti coturnum utriusque pedi equalem. et illas umbras scabrosas Philosophie morum quibus ob vetustiores steriles translationes fuerat obvoluta hac interpretatione doctissime Joannes abduxisti: tuis nunc auditoribus et posteris. ut deinceps morum scientia cunctis magis lepida gratiosaque erit. quam Sedulius lectores a suo reiciebant gremio legendi fastidio decessimodo sine calle et sine labore non legent tantum sed leporibus indutam relegent. Sic cam illustrasti. ut quantum tu illi dum novus miles litterarum fueras debebas: tantum tibi ipsa ob tuam explanationem debebit. Possum fateri te non meliorem interpretandi materiam habere potu-

asse: vt te & ipsa nō degenerem elucidatorem. Hanc tu nobis ex voto animi
dicatam obtulisti. tanq̃ Adecentē hoc munere onerando. quum tamē Ade-
centis beneficio non satis tibi reddere possimus: Quis tu Adaronis officio
satis feceris. Et si quid beneficij in te collatum profiteris: tue virtuti & crudi-
tioni tributum existimes. et ea per te cōmemorata humanitate nostra non
satis tibi factū putamus. Maiora tue nobili virtuti debemus: semper quasi
ipsi deuicti debebimus. Vale mi Joannes & immodice nos amarnodice autē
lauda. Eracouie. xx. Januarij. Anno a Natali Ebristiana. MD. LXLX. xi.

¶ Numeri in hac tabula appositi/ partim circa textum par-
tim circa cōmentarium querendi sunt. Sepe etenim idem
numerus bis ponit̃. semel circa textū: et iterū circa cōmen-
tarium eiusdem textus. quādoq; etiam circa dicta Aristote-
lis in cōmentario tertio replicat̃. vt in numeris. 46. et. 47. de
Fortitudine & Tēperantia. Licet per incuriam tertia repli-
catio obmissa est numeri. 46. apponendi circa primū dictum
de Fortitudine: folio. d. iij. facie. ij.

Item c. ij. facie. ij. linea. xj. Primā. pro Priemā

Item d. j. facie. j. circa textū in margine posita. 44. pro. 39.

Item d. iij. facie. ij. linea. xl. suscipienda: pro sustinēda. Eadē
linea: viuendi: pro vincendi.

Item e. ij. facie. j. linea. xx. spisse: pro sepiissime.

Item f. iij. facie. ij. circa cōmentarium falso interponit̃. ss.
et ideo expungatur.

Item g. iij. facie. j. linea. xxxvij. sola: pro tota.

Cetera errata (si qua superant) vt deprehēdantur sunt fa-
cilia.

Index contentorum in hac introductione.

- Actus voluntatis elicitus et imperatus quid sunt. 4
Appetitionis humane quies naturalis in quo est. 19
Affectus seu passionis definitio. 42
Affectionum seu passionum nomina et numerus. 43
Appetitus sensus assimilatur puero. 47
Audax quis sit et que sunt eius proprietates. 46
Avaricia quid sit et que eius species et proprietates 48
Aleatores sunt illiberales seu avari. 48
Ambiciosus quis sit. 49
Ambiciosus cur quandoque laudatur quandoque reprehenditur 49
Affabilitatis obiectum et extrema. 56
Amicitia differt ab affabilitate seu humanitate. 56
Amicitie proprie dicte species. 56
Amabile triplex. 56
Amicitia vera non est nisi inter bonos. 56
Arrogantis proprietates. 57
Aulatores et assentatores qui sunt. 56
Appetitus naturalis sensitivus et intellectivus. 86
Quare cuilibet potentie cognitive correspondet sua appetitia. 86
Appetitus concupiscibilis et irascibilis non solum inveniuntur in parte sensitiva sed etiam in parte intellectiva. 87
Appetitus sensitivi habitus morales. 89
Appetitus sensitivus recte assimilatur equo indomito. habitus moralis in eo sicut frenum equo impositum. 90
Ars et prudentia conveniunt et differunt. 97
Ars et experientia differunt. 98
B
Bene vivendi consummatio in quo consistit. 18
Bonorum tria genera. 32
Bonitas moralis duplex 40
Bonitatis moralis definitio. 44
Bestialitas/feritas/vel immanitas dividitur secundum differentias viciorum et in exuperatione et in defectu constituto. 79
E
Circumstantie prudentie. 41
Lupiditates communes seu naturales et proprie et quomodo fit peccatum in utrisque. 47

Index.

- Lupiditas cur similis est puero. 47
Comitas et urbanitas. 58
Aliter congregiendū est cum hominibus priuatis aliter cū
his qui in dignitate positi sunt. 56
Non eque cura habenda est familiariorū et externorū. 56
Civilis societas nō potest esse sine permutatione rerū. 66
Continentia et incontinentia. 77
Constantia seu perseverantia. 79
Continentia et incōtinentia proprie versantur circa volup-
tates gustus et tactus. 81
Continentia et incōtinentia bestialis. 82
Consuetudinē mutare facilius est q̄ naturam. 83
Consiliū et prudentia quorū sunt et quis est ordo consilij. 99
Consultatio bona quid sit et quas habet cōditiones. 100
Ad bene consulendum aptus. 101

D

- Dialogus. 16
Duri difficiles contentiosi. 56
Disimulatio quid sit et in quibus videt̄ esse arrogātia. 57
Distribuens preter dignitatē iniuriā facit et non plus equo
accipiens. 72

E

- Error hominū vite vite fit. 17
Epicuri opinio de felicitate. 31
Ebrietas peccantem non excusat. 71
Epikeya seu equitas et bonitas. 75
Expetendorū quatuor gradus. 79
Electionis principium. 85
Electio homini cōuenit sed nō deo neq̄ bestiis. 94
Eubulia seu bona consultatio. 104

F

- Finis cognitio multum cōfert ad eligenda media. 25
Fines plures subordinati sunt. 26
Finis et bonum idem. 26.
Finem vltimum necesse est esse. 27
Finis vltimi tres cōditiones. 28
Fruitio. 28

Index.

- Causalitas Finis pcedit causalitates oim aliarz causaz. 29
De Felicitate diuerse opinionēs. 30
Felicitatis definitio. 32
Felicitas actiua ⁊ contemplatiua. 32 103
Fortitudinis extrema ⁊ actus. 46
Fures ⁊ oēs turpi q̄stu gaudētes illiberales seu auari sūt. 48
Facecie vrbane et scurriles. 58
Fugiendorum quatuor gradus. 79
Fortitudinis laus. 46
Fortitudo magis respicit metus q̄ fiducia. 46
Fortitudinis non verē seu methaphorice quinqz modi. 46
S
Enome seu sententia 104
H
Honor est maximum exteriozum bonozum 51
Humanitas eadem virtus que ⁊ affabilitas. 56
Humanitatis differentia ab amicicia proprie dicta. 56
Heroica virtus cōplectit̄ oēs virtutes tā morales q̄ intel-
lectivas. nec differt ab eis: nisi sicut excellēs a mediocri. 79
I
Intemperancia proprie circa que est. 47
Intemperancia cur maxime vituperatur. 47
Illiberalis idem quod auarus. 48
Ira quid sit. 52
Ire ex candescētia reprehenditur. 53
Ira aliqua est laudabilis contra Stoicos. 54
Ire mediocritas laudatur. 54
Ire modum ponere est difficile. 55
Ad quarum virtutum actus confert Ira. 54
Exuperationis Ire tres species. 55
Ironia. 57
Intentio est precipuum fundamentū bone actionis. 59
Iusticie diuisio in legalem et legitimam. 59
Iusticie legalis quatuor officia. 59
Iusticia legalis nō pars virtutis sed tota virtus est. 61
Iusticia particularis quid sit. 62
Iusticie vniuersalis ⁊ particularis pueniētia ⁊ differētia. 62

Index.

- Justicie particularis species. 63
Justicia distributiva et commutativa quomodo differunt. 63
Justicie medium differt a medijs ceterarum virtutum. 69
Inter iniuriā facere et iniuriā pati equū est mediū. 69
Iniuriā facere quomodo maius malū est q̄ iniuriā pati. 69
Non omnis iniuriā faciens est iniustus. 70
Indigentia est mensura valoris omnium rerum. 66
Cui Ignoranti venia danda est. 71
Aliud est agere Ignoranter aliud ob ignorance. 71
Iustū politicū herile paternū et economicū in q̄ differunt. 79
Ius naturale. Ius positivum quid sit. 73
Ius et Iustum differunt. 74
Quando summū ius fit summa iniuriā. 76
Incontinens agit contra suam scientiam. 80
Intellectus practicus et speculativus quomodo distinguunt. 84
Incontinentia temeraria facilius curatur q̄ deliberata. 83

I

- Liberalitatis obiectum et extrema. 48
Quare Liberalitas est magis in dando q̄ accipiendo. 48
Liberaliores qui sunt. 48
Inter Lucrum et damnum medium. 65
Legis defectus unde habet ortum. 75
Leges inique decreto boni viri possunt emendari. 75

M

- Morales scientie tres. 11
Moralis scientie subiectum. 13
Mores. 14
Moralis scientie utilitas. 21
De Moribus libri Aristotelis. 22
Moralis scientia quid precipit. 24
Moralis scientie triplex consideratio. 25
Medium rei et quo ad nos. 39
Modestie obiectum et extrema. 49
Magnificentie obiectum et extrema. 50
Magnificentie a liberalitate differentia. 50
Magnificentia presupponit liberalitatem et non econtra. 50
Magnifici officium et proprietates. 50

Index.

- Magnanimitatis obiectum et extrema 51
Ad Magnanimitatem conferunt prosperitates fortune. 51
Magnanimi proprietates. 51
Magnanimitas ornat omnes virtutes. 51
Magnanimus quomodo tenet extremum quomodo medium. 51
Mansuetudinis obiectum et extrema 52
Mansueti proprietates. 55
Malum quomodo seipsum perdit. 55
Morosus. 57
Medie affectiones inter virtutem et viciū. 78
Mollicies. 79
Moralis scientia et prudentia differunt. 98
M
Munus quomodo utilis est in permutatione rerum. 66
O
Ostentatio quid sit. 57
Obiectum appetitus concupiscibilis et irascibilis. 87
P
Philosophia triplex. 1
Philosophia practica quid sit. 2
Praxis acceptiones quatuor. 3
Praxis definitio. 4
Practicum et speculativum non eodem modo se habent ad scientiam et ad intellectum. 8
Practica dividitur in activam et factivam. 10
Philosophie moralis utilitas. 17
Philosophie moralis et naturalis utilitas comparantur ad invicem. 21
Peripateticorum sententia de felicitate. 32
Peccare in agendo cur est facile. et recte agere difficile. 44
Pusillitas. 45
Prodigus quis sit. 48
Patientia quare ponitur nobile genus vincendi. 46
Prodigus minus malus est avaro. 48
Pauper cur non sit magnificus. 50
Pusillanimitas quid sit. 51
Presumptuosus seu inflatus opinione sui. 51 et 45
Pietas quid sit. 54

Index.

- Placidi qui vocantur. 56
Perfectum bipartitum diuiditur. 60
Proportionalitas arithmetica et geometrica quomodo differunt. 63
Permutationis rerum necessitas. 66
Pena talionis non potest adaptari neque ad iusticiam distributionem nec ad commutativam commerciorum. 67
Partes seu potentie anime. 85
Principia tria virtutum et actuum ipsarum. 85
Prudentie obiectum. 94
Prudentie partes seu species. 104
Prudens non est nisi bonus. 105
Prudentie conexio ad virtutes morales. 109
R
Repessio seu pena talionis si est iusta. 67
Rusticitas. 58
Retributio bonorum et malorum punitio maxime conservat societatem civilem. 68
Ratio habet se ad appetitum sicut sessor equi ad equum. 89
S
Scientia speculativa. 5
Scientia eadem non potest esse practica et speculativa. 7
Stoicorum sententia de felicitate. 33
Sumptuum exacta supputatio ad pusillitatem pertinet. 50
Scurra. 58
Sponte factum. 70
Scientie obiectum. 96
Sapientie obiectum. 96
Sapientia capitur dupliciter. 101
Sinesis seu sagacitas. 104
T
Temperantie materia et extrema. 47
Temperantis appetitus qualis est. 47
Timoris definitio. 46.
Temperantia conservat prudentiam et intemperantia eandem corrumpit. 47.
Tiranni potius impij et iniusti quam illiberales dicuntur. 48

Via vite duplex. 20
 Voluptas animi preferitur voluptati corporis. 31
 Virtutes vie sunt ad felicitatem. 35
 Virtus est habitus assuetudine acquisitus. 36
 Virtutis definitio. 37
 Virtutum diuisio. 38
 Viciū seu malicia excecatur intellectum. 110
 Virtutū moris et intellectus cōuenientia et differētia 38
 Virtutes morales cur plures sunt q̄ intellectu. 39
 Virtutis moralis definitio. 39
 Virtus moralis versatur circa difficile. 39
 Virtutū moralium nomina et obiecta et extrema. 45
 Voluptas quid mali affert. 47
 Veritatis obiectum et extrema. 57
 Vani qui vocantur. 57
 Urbanitas et comitas quid sit et que eius extrema. 58
 Voluntas sola ex se est libera. 85
 Virtutum moralium subiectum. 88
 Vita contemplatiua preferitur actiue. 103
 Virtutum moralium connexio inter se. 106
 Cuiuslibet virtutis moralis p̄ncipio ad p̄p̄ā prudētiā. 107
 Omnium virtutū moralium p̄ncipio ad vnam prudētiā. 108

Supabūdātia Virtus Defectus

Audacia	Fortitudo	Timiditas
Intemperantia	Temperantia	Insensibilitas
Prodigalitas	Liberalitas	Illiberalitas
Circa decoꝝ ruditas	Magnificētia	Musillitas
Leuitudo	Magnanimitas	Musillanimitas
Ambicio	Moderestia	Monoris vacuitas
Fracundia	Mansuetudo	Ire vacuitas
Adulatio	Affabilitas	Contentio
Arrogantia	Veritas	Dissimulatio
Scurrilitas	Comitas	Rusticitas
Plus	Iusticia	Adinut

Quid prodesse potest membrorum fluxa ventillas
 Si mens ignaua pectore squallat iners
 Est melior virtus in pectore candida: q̄ si
 Adente tenebrosus corpore quisq̄ nitet.

Impressum Viennae Austriae per Joannem Singrenium.
Impensis Leonardi et Luce Alantse Bibliopolarum
Viennensium. Anno domini. M. L. L. L. xv.
Sexto Nonas Martij.

Facies h
traditio
Carniole
summa
riou
p

[illegible]

